

ქუთაისის ამხანაგობის გამოცემა.

№ 22

საქართველოს

ისტორია

თავადის ს. ბარათაშვილისა

ნათარგმნი
სილოვან ხუნდაძის მიერ.

რვეული III.

საშვალო საუკუნეთა ისტორია

(არაბთა შემოსევიდან სელჩუკთა მფლობელობისაგან
გათავისუფლებამდე).

ქუთაისი
ი. ხელაძის სტამბა
1913

არაბთა მფლობელობის დრო საქართველოში

I

პერიოდი მურვანის შემოსევიდან ზაგრატიონთა დინასტიის აღდგინებამდე.

(732 წლიდან 787-მდე.)

მირის სიკვდილის დრო. – არჩილის მეფობა. – ჯუმჯუმ-აზიმის შემოსევა. – არჩილის მოკვლა. – საქართველოს უბედური მდგომარეობა. – მისი განაწილება იოანესა და ჯუანშერს შორის. – ხაზართა შემოსევა. – თფილისის აღება არაბებისაგან და აფხაზეთის საემიროს დაწესება. – ქართველ სასანიანთა დინასტიის დასასრული.

ადგილობრივმა ტიანეთის სიტყვით, ცოტა ხანმა გაიარა მურვან-ყრუს შემოსევას შემდეგ – და მოკვდა მირი იმ ჭრილობით, რომელიც ანაკოფიის გარშემორტყმის დროს ბრძოლაში მიიღო, და ძმა მისი არჩილი შეიქნა მთელი საქართველოს მმძნებელი. თუმცა არავითარი საფუძველი არა გვაქვს უარვყოთ ეს გარემოება, მაგრამ მაინც არ შეიძლება დავთანხმდეთ იმაზე, რომ მირის სიკვდილი 732 წლის უფრო ადრე მომხთარიყო¹⁾; ეს იმიტომ, რომ, როგორც

¹⁾ ქართველთა დინასტიის შესახებ ბროსეს სტატისტიკურ წერილებში მირის სიკვდილი 668 წელშია ნაჩვენები.

ზევით დავინახეთ, მურვანის შემოსევა შესაძლებელია მომხთარიყო ამ წლის მახლობლათ.

არჩილის პირველი საქმე ის იყო, რომ ეზრუნა თავისი ძმის ასულთა ბედილბალზე. არჩილის ანდერძისამებრ ისინი მიათხოვეს საქართველოს სხვადასხვა ერისთავს და მასთანვე სამეფოდან თვალსაჩინო ნაწილები გამოუყვეს. ერთი მათგანი მისცეს აფხაზეთის მთავარს: რომლის შემწეობითაც არჩი-

ლი თავდაპირველათ დასავლეთის მაზრებში დაემკვიდრა, შემდეგ კი თავისი უფლება იქიდან ცოტ-ცოტათი გაავრცელა სამცხეს, ქართლსა და კახეთზე და აგრეთვე მთის საზოგადოებებზე, რომელნიც ამ უკანასკნელ მაზრას საზღვრავენ, სახელდობთ თუშეთისა და ხუნზახის საზოგადოებებზე. არჩილი ყველგან აშენებდა და აახლებდა ციხეებსა და საყდრებს და გამამადიანებულებს კვლავ აქრისტიანებდა. ამგვარი იყო არჩილის მეფობა, რომელიც როგორც, „ქართლის ცხოვრება“ გვარწმუნებს, 50 წელს გაგძელდა, მურვან-ყრუს შემოსევას შემდეგ დაწყებული ჯუმაჯუმ-ასიმის მოსევამდი. მაგრამ ვინაიდან არჩილი სტეფანოზ II-ის შვილი იყო, რომელიც, საქართველოს მატთანეთა ჩვენებითვე 663 წელში მოკვდა, და ჩვენის აზრით კი 686-ში, - ამიტომ ძალიან საეჭვოა, რომ 732 წელს შემდეგ ასე ხანგრძლივად ემეფებია; ამ მიზეზის გამო ამ შემთხვევაში ჩვენ იძულებული ვართ დავუჯეროთ არა ქართველ მემატთანეთა ნაჩვენებს, არამედ სომხურ ქრო-

- 5 -

ნიკას ¹⁾, რომლის ჩვენებითაც ამ ორ შემოსევას შორის მხოლოდ 12 წელს გაუვლია.

ამგვარათ, 744 წლის მახლობლათ არაბები კვალად შემოესიენ საქართველოს ჯუმაჯუმ-ასიმის წინამძღოლობით. მეფეს, ერისთავებსა და მთელ ხალხს თავზარი დაეცათ და ვერ შესძლეს მტრის წინააღმდეგობა, რადგან წინამომდევარი შემოსევით ერთობ დაუძლიურებული იყვნენ. არჩილმა გადასწყვიტა - მისულიყო მტრის ბანაკში და გამოეცხადებია სრული მორჩილება, ოღონდ კი გაეთავისუფლებია სამშობლო ამ საშიშარი უბედურებისაგან და ხალხის სარწმუნოება ხელუხლებლათ შეენახა. ასიმმა პატივისცემით მიიღო ის და აღუთქვა საქართველოს მშვიდობიანობა, - მაგრამ სწორეთ ის

მოსთხოვა, რის გამოც ყველაზედ უფრო დაირღვა მშვიდობიანობა, სახელდობ სარწმუნოების გამოცვლა. და როცა, მრავალს ამო მეცადინეობას შემდეგ დარწმუნდა, რომ არჩილი არ თანხმდებოდა, გადასწყვიტა – მიემართა უკიდურესი ზომისათვის, ე. ი. ძალდატანებით და შეშინებით გაემამადიანებია იგი ამიტომაც ბძანა მისი ჩამწყვედვა საკანში; მაგრამ, რაკი ამითაც ვერ დაითანხმა, ბძანა მოეკლათ – და შემდეგ მთელი საქართველო სრულიად ააოხრა. მიუხედავად იმისა რომ ხალხი საერთოდ შემფოთებული და შეძრწუნებული იყო, ქართვე-

1) Brosset, Additions et éclair. P. 50.

ლებმა მოსძებნეს თავისი მეფის გვამი და გადმოიტანეს კახეთს, სადაც დედოფალმა, ამ მოწამის ცოლმა, დაასაფლავა იგი სოფელ ნოტყორის ეკლესიაში.

მატიანეები არც მიზეზს ასახელებს ამ შემოსევისას და არც მიზანს, ჩვენ კი, რადგან ამ ეპოქაში საქართველოს მდგომარეობის შესახებ იმათ გარდა არავითარი ცნობები არა გვაქვს, სრულიად უღონო ვართ გამოვარკვიოთ ეს კითხვები და ვუჩვენოთ, თუ რა კავშირი ქონდა ასიმის შემოსევას წინამომდევარსა და შემდგომს გარემოებებთან. მაგრამ ამ საუბედურო გარემოებას თავისთავათ უნდა ქონოდა საყურადღებო მნიშვნელობა; ეს იყო ბოლოს მომდები უბედურება იმ სამეფოსათვის, რომელიც როდისღაც ნაქები იყო მეომრობით, ამ თავისი მეფეებისა და ხალხის სიმდიდრით, მაგრამ რომელიც გარემოებებმა ძლიერათ შეარყია.

როცა „ქართლის ცხოვრება“ არჩილის მეფობის აწერას იწყებს, იმ დროის საქართველოს მდგომარეობას ამ სიტყვებით გვიხატავს: „ქართლის,

სომხეთისა და არანის ქვეყნები აოხრებული იყო; მათში არ მოიპოებოდა არა თუ ადამიანისათვის, არამედ პირუტყვისათვისაც შენობები და საკვებავიო.“ ამ ადგილს რომ ვკითხულობთ, ჩვენ ამგვარ დასკვნამდი მივდივართ: თუ რომ მართლაც არჩილის მეფობის დასაწყისში საქართველო ასეთ შემამძრწუნებელ მდგომარეობაში იყო, ყველაფერი, რის გა-

- 7 -

კეთებაც მოასწრო ამ მეფემ თვისი მართველობის დროს, ალბათ ნაცარტუტათ უნდა ქცეულიყო არაბთა უკანასკნელი შემოსევით. მაგრამ ჩვენ გვაქვს მიზეზები ეჭვის თვალით შევხედოთ „ქართლის ცხოვრების“ ჩვენების სინამდვილეს: ჩვენს დრომდი მოუწევია მრავალ საეკლესიო შენობას, რომელიც ამ ორის უკანასკნელი შემოსევის ბევრათ უწინარეს ყოფილა აშენებული, - და ეს ამტკიცებს, რომ, თუ ამგვარი შენობები კი გადარჩა მუსულმანთა ფანატიკოსებისაგან ხელუხლებელი, მით უფრო შეიძლებოდა გადარჩენილიყო კერძო შენობები. ხოლო ის კი არ არის საეჭვო, რომ საქართველო ამ დროს უკიდურეს მდგომარეობაში ყოფილა და ის წარმოადგენდა განკერძოებული სამეფოს არსებობის მხოლოდ აჩრდილს.

არჩილის სიკვდილს შემდეგ ეს სამეფო კვალად გაიყო ორ მის შვილს - იოანესა და ჯუანშერს შორის. პირველი მათგანი დაეპატრონა ოდიშსა და იმერეთს, ხოლო ჯუანშერი - ქართლსა და კახეთს. მიუხედავად იმისა, რომ დარბეულ-გაცარცული მათი სამეფოები საცოდავ მდგომარეობაში იყვენ, კიდევ ახალი უბედურება მოადგა მათ კარს ხაზარების მხრით. ამ უბედურების მიზეზი ის იყო, რომ ეს მეფეები არ დათანხმდენ მიეცათ ცოლათ ხაკანისათვის თვისი და შუშანა, რომელსაც ეს ქორწინება არ სურდა. უარისყოფით უკმაყოფილო

ხაკანმა, როცა ამას შემდეგ სამმა წელიწადმა გაი-

– 8 –

არა, გაგზავნა თვისი სარდალი ბდუჩანი მრავალ-რიცხოვანი ჯარით და უბძანა ძალმომრეობით წამოეყვანა მეფის ასული. ხაზარები დალისტნით გამოემართენ, ჩამოვიდენ კახეთს ¹⁾ და გარშემორტყენ ციხეს, რომელშიც ჯუანშერი და მისი და ჩამკეტენ. გარშემორტყმა დიდხანს არ გაგძელებულა: ხაზარებმა დაატყვევეს ჯუანშერი და მეფის ასული, შემდეგ ააოხრეს თფილისი და მთელი ქართლი, მოიტაცეს მრავალი ტყვე და დარიალის ხეობით უკანვე დაბრუნდენ, მაგრამ ხაკანის სასძლოდ, საერთო მწუხარების შემხედველმა და სასოწარკვეთილებაში ჩავარდნილმა, გზაზე თავი მოიწამლა (საწამლავი შენახული ქონდა ბეჭდის ძვირფას თვალში).

უმეფობისა და არეულობის დროს, რომელიც ხაზართა შემოსევას მოყვა, არაბებმა დაიჭირეს თფილისი და იქ დააწესეს თვისი სამთავრო ანუ საემირო, რომელიც ალბათ 686 წლის ხელშეკრულობის ძალით, მხოლოდ სურამის ქედამდის ვრცელდებოდა. პირველ მთავრათ საქართველოში ხოსრო იყო. მან განაახლა ხაზარებისაგან აოხრე-

¹⁾ ლევონდი („ხალიფების ისტორია,“ გვ. 93) მოწმობს, რომ ხაზარებმა ააოხრეს კამბეჩოვანი და საქართველოს საფეხოს შვიდი პროვინცია: შუჩქი, ძველ-გაპორი, ჩელთი, წუქეთი, ველის ციხე, თიანეთი და ერწოვო, იშოვნეს მრავალი ალაფი და ტყვე და თავის სამყოფ ადგილებში დაბრუნდნო.

– 9 –

ბული ქალაქი და მთელ სამთავროს, ხალიფის მართებლობის სასარგებლოთ, დაადვა რიგზე დაწესე-

ბული ხარკი.

ჯუანშერი ტყვეთ იყო შვიდ წელს, და თუმცა შემდეგ ხაკანმა მდიდრულათ დასაჩუქრებული გამოუშვა, მაგრამ საქართველოში მის ხელმწიფებას ძლიერათ ქონდა ფრთა შეკვეცილი არაბების მუდამ იქ ყოფნის გამო, მიუხედავათ იმისა, რომ ამ უკანასკნელთ არ მოუსპიათ ადგილობრივი დინასტიური ხარისხი. იმ დროს, როცა საქართველოს აღმოსავლეთის ნაწილში არაბთა მუდმივი მფლობულობა დამყარდა, დასავლეთის ნაწილი დამორჩილდა აფხაზეთის მეფეს, ლეონ II-ს. აფხაზეთი წარმოადგენს ხმელეთის ვიწრო ზოლს, რომელიც ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხრით შემოწეულია კავკასიის უმთავრესი ქედით და სამხრეთ-დასავლეთის მხრით კი – შავი ზღვით, ენგურსა და ყევაძას მდინარეებს შორის ¹⁾. ეს მხარე მოსახლებულია ხალხით, რომელსაც ქართველები აფხაზებს უწოდებენ, ჩერქეზები – ხარაბჩეს, არიანი – აზილს, ბიზანტიის მწერალთა უმეტესი ნაწილი კი – აზაზეს. თავისთავს კი ეს ხალხი აბსუას ან აბსნეს უწოდებს. ეს მხარე თითქმის იმავე დროს გაიცნეს, როცა ოდიშის ნაპირებს გაეცნენ.

როცა ლაპარაკი ფაზისზე ჩამოვარდება, არ

¹⁾ Статис. описаніе Кутаискаго Генераль-Губернаторства, ст. 242.

შეიძლება არ გავიხსენოთ აფხაზეთის შესანიშნავი ქალაქები, პიტიუსი და დიოსკური. ეს ქალაქები ააშენეს მილეტელებმა და ისინი იყვენ შესანიშნავი სავაჭრო ადგილები, რომლის საშვალეებითაც ბერძნებს მიმოსვლა ქონდათ კავკასიის ხალხებთან და ძველათ მეოტისა და კასპიის ზღვებს შუა მცხოვრებ სკვით-სარმატთა ურდოებთან. ამ ქალაქებში

თავმოყრილი ყოფილა სხვადასხვა ტომის ურიცხვი ვაჭარი, და ეს მტკიცდება შემდეგით: დიოსკურიასში, როგორც გვარწმუნებს ერთი ძველი მწერალი, ისე მრავალი და სხვადასხვა ტომის მცხოვრებნი ყოფილან, რომ იქ რომაელებს 300 თარჯიმანი ყოლიათ ¹⁾. საფიქრებელია, რომ პიტიუსისა და დიოსკურის აყვავებული მდგომარეობა ბევრათ დამოკიდებული უნდა ყოფილიყო იმ კომერციული გზის სიახლოეზე, რომელიც რიონითა და მტკვრით მიიმართემოდა: ეს გზა რომ მოისპო, ამ ქალაქების კეთილმდგომარეობამაც იწყო თანდათან კლება. ამგვარივე გავლენა ქონდა მათზე რომაელებისაგან საბერძნეთის დაპყრობას. დასასრულ, 100 წლით ქრისტეს დაბადების წინათ, ეს ქალაქები და მთელი აფხაზეთი მიტრიდატმა დაიფლო; მაგრამ მას შემდეგ ეს მხარე ყოველთვის რომის იმპერიას ემორჩილებოდა. ადრიანმა გაგზავნა არიანი ამ მხრის ასაწერათ; დიოკლეთიანეს დროს კი აფხაზეთი დანიშნული იყო დამნაშავეთა სამყოფ ადგილათ, გან-

¹⁾ Plin., lib. VI cap. V.

საკუთრებით მისგან დევნილი ქრისტიანებისათვის. ლეონ დიდმა ეს მხარე ვახტანგ გორგასლანს მისცა მზითვათ, როცა მან ამ ხელმწიფის ასული ელენე შეირთო ცოლათ. იმ დროიდან ამ დედოფლის შთამომავლობა და მათ შორის კლარჯეთის ბაგრატიონები ამ მხარეს თავის სამფლობელოთა შორის რაცხავდენ. მაგრამ იმ ხანებში, როცა იმპერატორები იუსტინე და იუსტინიანე კობადისა და ნუშირვანის წინააღმდეგ ომობდენ, მათ დაკარგეს ფაქტიური უფლება ამ ქვეყნის მიმართ. აფხაზებმა ამ ომების დროს ისარგებლეს გარემოებით, თავის თავი დამოუკიდებლათ გამოაცხადეს და მართ-

ველები თავის შორის ამოირჩიეს. ომების დროს რომ თავი დაეცვათ, მათ ააშენეს ანაკოფიის ციხე (ნიკოფსია); ხოლო როცა ბერძნებსა და სპარსელებს შორის ზავი მოხდა, აფხაზეთი ხელახლა იუსტინიანეს დაემორჩილა. დამყარდა აქ ბერძნების მფლობელობა თუ არა, მასთანვე გავრცელდა ქრისტიანობაც. ნამდვილათ არ არის ცნობილი, გააუქმა თუ არა იუსტინიანემ ადგილობრივ მართველთა დინასტია; მაგრამ დღემდე დარჩენილი იმ პირთა სია, რომელნიც აფხაზეთს ლეონ I-მდი მართავდნენ, საბუთს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ეს დინასტია განუწყვეტლათ გაგრძობილა. პიტეუსის ან ბიჭვინთის ტაძარი არის იმ დროის სახსოვარი. იმპერატორმა ირაკლი II-მ აფხაზეთის მართველობის ფარმანი უბოძა ერთს თავადთაგანს, ლეონ I-ს,

– 12 –

რომელიც, ჩვენი აზრით, კლარჯეთის ბაგრატიონთა შთამომავალი უნდა ყოფილიყო, და მიანიჭა მას კურატპალატის წოდება. ამ ლეონიდან დაწყებული ლეონ II-მდი, რომელმაც მეფის ხარისხი მიიღო, აფხაზეთი ბიზანტიის იმპერატორთა ხელქვეითი სამთავრო იყო, მაგრამ მათი გავლენა ამ სამთავროზე თანდათან სუსტდებოდა – იმისდაგვარათ, როგორც თვით იმპერიის შინაგანი ძალღონე უძლურდებოდა. ეს კუთხე დაშორებული იყო არაბთა შემოსევას და ბარბაროსთა შესევისაგან ძალადი მთებით იყო დაცული; ამიტომ იმ დროს ეს იყო კავკასიის ერთადერთი ნაწილი, რომლის უშიშრობაც და მასთან ნიადაგის ნაყოფიერობაც ხელს უწყობდა მის მცხოვრებლებს ფიზიკურსა და ზნეობრივ გამლიერებაში და მის მართველს უღვივებდა გულში პატივის მოყვარების განზრახვებს. ლეონ II-მ ცოლათ შეირთო ხაკანის ასული, ისარგებლა იმპერიისა და საქართველოს სისუსტით და

ხაზართა შემწეობით გარეკა ბერძნები თავისი სა-
ზღვრებიდან და დაიჭირა მთელი ოდიში და იმე-
რეთი სურამის ქედამდი.

როცა ლეონმა საქართველოს ეს ნაწილი და-
იპყრო, მას მეტროპოლიის სახელი – აფხაზეთი უწო-
და და მთელი თავისი სამეფო რვა საერისთაოთ გა-
ყო. პირველი საერისთაო იყო თვით აფხაზეთი; მე-
ორე ცხომი, მდინარე ენგურიდან ალანემადი;
მესამე ბედია, ენგურიდან ცხენისწყლამდი; მეოთხე

– 13 –

გურია, მეხუთე რაჭა-ლეჩხუმი, მეექვსე სვანეთი,
მეშვიდე ცხენის-წყლიდან სურამის ქედამდი, ჩრდი-
ლოეთისკენ, რიონისა და მისი შტოების გაყოლე-
ბით, და მერვე – გურიიდან სურამის ქედამდი, სა-
მხრეთისკენ რიონის გაყოლებით; ამ უკანასკნელში
შედიოდა ქუთაისი, სადაც ლეონმა თავისი ტახტი
გადაიტანა.

იოანე მოკვდა იმედგადაწყვეტილი, რომ სა-
მეფოს ველარ დაიბრუნებდა. მას შემდეგ მალე მო-
კვდა აგრეთვე მისი ძმაც, ჯუანშერი; საქართველოს
მეფის ხარისხი კი გადავიდა უკანასკნელის ცოლის
ძმაზე, აშოტ ბაგრატიონზე. ასე დასრულდა სასა-
ნიანთა დინასტია.

II

**გარემოებანი ბაგრატიონთა დინასტიის აღდგინე-
ბიდან ბაგრატ I-ის გამეფებამდი.**

აშოტის მეფობა. – დამოუკიდებელი მართველები
კახეთში. – საქართველოს ტერიტორია და მისი დაქსაქსვის

ახსნა. – აშოტის შესვლა ქართლს, – თფილისის ემირის დამარცხება. – აშოტის გამეფება ქართლიდან. – მეორეთ შესვლა. – არაბთა მოულოდნელი თავდასხმა და აშოტის სიკვდილი. – არაბები ქართლში. – ხალილის უიღბლო ომი კახეთში. – ხალილის შვილი მუჰამედი ხელს უწყობს ბაგრატს ქართლის დამორჩილებაში. – ბერძენთა განზრახვები აფხაზეთის შესახებ.

აშოტი იყო სტეფანოზ I-ის უფროსი შვილის, გურამის შვილიშვილის შვილი ¹⁾, იმ გურამისა, რომელიც 626 წელს, იმპერატორის ირაკლისა და მის მოკავშირეთაგან დევნილი, თავშესაფარათ კლარჯეთის მთებში გაიქცა. ქართველ ბაგრატიონთა გვარეულობა იმპერატორის ლეონ დიდის შვილიშვილის, ვახტანგ გორგასლანის, ასულისაგან შთამომავალი, სტეფანოზ I-ის უბედურ ხვედრს შემდეგაც კი ახერხებდა – დაეცვა თავისი ღირსება საქართველოს მკვიდრთა შორის და თავისი მფლო-

¹⁾ Brosset, Additions et éclair. P. 155.

ბელობითი უფლება კლარჯეთსა და სამცხეზე. ჯუანშერს აშოტის და ყავდა ცოლათ – და ეჭვი არ არის, რომ ცოლის ძმა მის მემკვიდრეთ გამხთარა დედოფლის შემწეობით. „ქართლის-ცხოვრების“ ჩვენებით აშოტს იმ წელსვე დაუწყია სამეფოს მართვა, როცა ჯუანშერი მოკვდა, ე. ი. 787 წ., თუმცა მისი ნამდვილი მეფობა 810 წელზედ უფრო ადრე არ დაწყებულა, რადგან ამ დრომდე მას არ შესძლებია-ეხმარა რამე ღონე არც თავისი გავლენის აღსადგენათ საქართველოში, არც არაბთა საწინააღმდეგოთ და არც აფხაზთა წინააღმდეგ: მხოლოდ მეფის ხარისხი ქონდა და ფლობდა მარტო თავის მამაპაპისეულ ადგილებს ძველი საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის ნაწილში. დიდი

ხანი არ იყო გასული მას აქით, რაც საქართველოს სამეფო განაწილებული იყო ზემოხსენებულს ორ ხალხს შორის, და მისი ფაქტიური ავტონომიის აღდგენისათვის აშოტს აუცილებლათ ეჭივრებოდა გარეგანი უზრუნველობა, რომ მიეყუჩებია თავისი მტრები და დროზე ესარგებლა თითოეული სასარგებლო გარემოებით. ასე გავიდა ბარე 23 წელიწადი ჯუანშერის სიკვდილს შემდეგ.

ამასობაში, 790 წელს, ერთმა თავადთაგანმა, გრიგოლმა, რომლის გვარიც არ არის ცნობილი, რომელსაც ალბათ წინდაწინვე ქონდა ემირის გული მოგებული, - ისარგებლა აშოტის სხვაგან ყოფ-

– 16 –

ნით და თავისთავი კახეთის მთავრათ აღიარა, ისე რომ დაბრკოლებაც არ შეხვედრია.

საქართველოს სამეფოს დაწილადება ჩვენ ვალათ გვდებს შემდეგს: პირველი, გავახსენოთ მკითხველებს საქართველოს ტერიტორიის საზღვრები; მეორე, უფრო გარკვევით დავხატო ამ ტერიტორიის დანაწილება განსაკუთრებულ სამთავროებათ, რომელნიც მე-VIII საუკუნის დასასრულს დაარსდენ, და მესამე - დავასურათოთ ამ სამთავროთა ურთერთ-შორისი დამოკიდებულება.

საქართველოს ტერიტორიის საზღვრები იყო: კავკასიის უმთავრესი ქედი, მდინარე ენგური, შავი ზღვის ნაპირი, ამ მდინარის შესართავიდან დღევანდელ ბათუმამდი, იქიდან მთები, საიდანაც გამოდის მდინარე ჭოროხის ქვედა ნაწილის ჩასართავები, ბაგას-ხევი, ფალაკაციოს ტბამდი; შემდეგ მთაგრეხილი, რომელიც მდ. დებედას მარჯვენა ნაპირს მიყვება მტკვრამდი, შემდეგ მტკვრის გაყოლება ალაზნის შესართავამდი, და ბოლოს ალაზანი იმ შტოების სათავეებამდი, რომელიც მას აღმოსავლეთის მხრით უერთდება.

საქართველოს ტერიტორიის აღნიშნული საზღვრები არ ყოფილა ქართველთა სამეფოს მუდმივი საზღვრები: ეს სამეფო ხან შემცირდებოდა ხოლმე ყოველი მხრით, ხანაც გავრცელდებოდა ხსენებულ საზღვრების ბევრათ უფრო შორს; ხშირათაც, როცა ამ ტერიტორიას ერთი მხრით მოცილდებოდა მი-

– 17 –

წები, მეორე მხრით გაფარდოვდებოდა ხოლმე. ჩვენი წერილების კითხვის დროს შეგეძლოთ შეგეინიშნათ ეს ცვლილებანი, რაიცა ყველა სახელმწიფოს ხვედრს შეადგენს.

მე-VIII საუკუნის დასასრულს საქართველოს სამეფოს მოშორდენ იმერეთი, ოდიში, ოცხრე, გური და სვანეთი, აფხაზეთს შეუერთდენ და შეადგინეს აფხაზეთის სამეფო; საქართველოს სამეფოს მოშორდა აგრეთვე მთელი კახეთი, მაგრამ იქ ორი სამთავრო დაარსდა: ჰერეთისა და კახეთის, რომელნიც მდინარე ალაზნით იყვენ გაყოფილნი, და დასასრულ – ბაგრატიონთა საგვარეული მამულები, თაფარავნის ტბიდან და მდინარე მტკვრის სათავიდან მოკიდებული ბათომამდი. თფილისი, თავის უახლოეს არემარეებიანათ, ემირისა და მისი ჯარების სამყოფ ადგილათ გადაიქცა. საქართველოს სამეფო კი დარჩა მხოლოდ ქართლში თაფარავნის ტბიდან და სურამის ქედიდან დაწყებული მდინარეების მტკვრისა და დებედას შეერთებამდი, და დებედას სამხრეთით მდებარე მთებიდან მოკიდებული კავკასიის ქედამდი, თფილისისა და მის არემარეთა გამოირიცხვით, და ამ სამეფოს სახელათ ეწოდა ქართლის სამეფო.

ეს დრო ყველაზედ უფრო საკეთილდღეო იყო აფხაზეთის სამეფოსათვის. საბერძნეთის იმპერიას ძალა არ შესწევდა – ხელი შეეშალა მისი არსებობისათვის, და 686 წლის ხელშეკრულობის ძალით კი

არაბებს ნება არ ქონდათ – სურამის ქედს გასცილებოდენ. კახეთი არ ყოფილა ისე უზრუნველყოფილი, როგორც აფხაზეთის სამეფო, და ერთი მხრით ჰერეთის მთავრებს ედავებოდა, მეორე მხრით კი მუდმივი მტრობა ქონდა ქართლის მეფეებთან გარდაბანის მაზრის გამო, რომელიც მდინარე მტკვრის ორივე ნაპირზე მდებარებდა; ამის მიუხედავად, ის მე-XII საუკუნის დასაწყისამდე არსებობდა, როგორც განკერძოებული სამთავრო საქართველოს ტერიტორიის სამხრეთ-დასავლეთის ნაწილს კი, სახელდობ კლარჯეთს, ტაოსა და სამცხეს ან ახლანდელ ახალციხის მაზრას და არდაჰანის საფაშოს, მართავდა ქართველ ბაგრატიონთა დინასტიის ურიცხვი წევრი, რომელნიც ქართლის მეფეთა ვასალებათ ირიცხებოდენ. მაგრამ ამ ვასალებს ნათესაობით იმგვარივე დამოკიდებულება ქონდათ სომხეთის ბაგრატიონთა დინასტიისა და აფხაზეთის მეფეებთან, როგორც ქართლის მეფეებთან.

მატიანეებში ჩვენ ვპოულობთ გენეალოგიურათა და სტატისტიკურათ შედგენილს თითქმის ყველა ამ წევრის სიებს, მაგრამ ამათი სინამდვილე იმდენათვე საეჭვოა, რამდენათაც ებრაელთა მეფეების – დავითისა და სოლომონისაგან – მათ წინაპართა მომდინარეობა გურამ I-მდე; ამიტომაც არ შემოგვაქვს ისინი ჩვენს ისტორიაში, რომ ამით მკითხველებს თავი არ მოვაბეზროთ.

ამგვარი იყო ქართველთა ტერიტორიის მდგო-

მარეობა მე-VIII საუკუნის დასასრულს; შემდგომს ცვლილებებს ჩვენ ქვემოთ ვაჩვენებთ ისტორიული თანდათანობით.

აღმოსავლეთში არაბთა ბატონობა, ხალიფის ჰარუნალრაშიდის მართველობით, ამ დროს უმაღლეს წერტილამდე მიწვენილი იყო; მაგრამ ამ ხალიფის სიკვდილს შემდეგ გაიარა ცოტა ხანმა – და 809 წელს მის შვილებს, ამინსა და მამუნს შორის ასტყდა სისხლის მღვრელი დავა, რომელმაც სწრაფათ შესცვალა გარემოებანი. სახალიფოს ყოველი კუთხიდან იწვევდენ ჯარებს ბრძოლის ველზე. არაბებს უნებლიეთ თფილისშიც უნდა შეემცირებიათ თავისი მეციხოვნე ჯარი. მაშინ აშოტმა მათხოვა თავისი ასული აფხაზეთის მეფეს თეოდოსი I-ს, 806 წელს გარდაცვალებულის ლეონ II-ის შვილსა და მემკვიდრეს, და იმის შემწეობით ქართლისკენ გაიწია. კახეთის მთავარი, გრიგოლი, შეშინდა და აუცილებელ საჭიროთ დაინახა მიმხრობოდა თფილისის მეორე ემირს, ალის, (შუაბის შვილს). მან მოიწვია კახელები და მეზობელი მთიელები და შეუერთდა არაბებს, მაგრამ ისინი ყველანი დაამარცხა აშოტმა მდინარე ქსნის ნაპირზე მომხთარ ბრძოლაში და იძულებულყო – დაეთმოთ ქართლი მისთვის, როგორც გამარჯვებულისათვის.

ბიზანტიის მართველობას, საქართველოს უკიდურეს მდგომარეობაში ყოფნის დროს, არ გამოუჩენია არავითარი მონაწილეობა და თანაგრძნობა

– 20 –

შევიწროებული ხალხისადმი; ამას შემდეგ კი უცრათ იმისთანა სახე მიიღო, თითქო აშოტის დიდი მფარველი და თანამგრძნობელი ყოფილიყოს, და უბოძა კურატპალატის ხარისხი. მაგრამ, როცა აშოტმა მიმართა მას და სთხოვა შემწეობა ამოეჩინა უკანვე დაბრუნებული ემირის ალის ჯარების წინააღმდეგ, – მან იმპერიის შინაგანი შფოთი მოიმიზეხა და უარი შემოუთვალა. აშოტს მეტი გზა არ ქონდა, თავისი მეტათ მცირე ძალით უნდა და-

ეცვა თავისი უფლებანი. შეერთებული ძალებით ალიმ და სომხეთის ემირმა ხალილმა გააძევეს ის ქართლიდან და თაფარავნის ტბამდი კვალდაკვალ მისდიეს; მაგრამ აქ აშოტმა დაამარცხა ისინი და ამის გამო ალი და ხალილი იმით უნდა დაკმაყოფილებულიყვენ, რომ ქართლი დაიკავეს.

ამას შემდეგ აშოტი ისევ დროის შერჩევის გზას დაადგა, და ამ დროის მოლოდინში ის აშენებდა აოხრებულ ქალაქებს, ციხეებსა და ტაძრებს სამცხე-კლარჯეთში. მალე მიეცა მას შემთხვევა და ისევ დაიბრუნა არა თუ ქართლი, არამედ მტკვრის მთელი მარჯვენა ნაპირიც თფილისს ქვემოთ, არანის ქალაქ ბარდამდი. მაგრამ არაბები მაინც არ ასვენებდენ მას; მათ რამდენჯერმე მოახთინეს შესევა: ხან იმარჯვებდენ და ხან მარცხდებოდენ – და, დასასრულ, 826 წელს ანაზდათ თავს დაეცენ აშოტს ნიგალის ხეობაში, შეანგრიეს ტაძარი, შეიპყრეს აშოტი და თვით საკურთხეველში დაკლეს იგი. აშო-

– 21 –

ტის გვამი ასაფლავია არტანუჯის წმ. მოციქულთა პეტრესა და პავლეს ტაძარში.

ალი ხელახლა დაემკვიდრა ქართლში თფილისის ემირის ხარისხით და თავისი ბატონობა სამცხე-კლარჯეთზე გაავრცელა. აშოტის შვილები არაბთა ქვეშევრდომებათ გახდენ და აღუთქვეს მათ ხარკის ძლევა. ამასობაში, 827 წელს, მოკვდა კახეთის მთავარი გრიგოლი, რომელიც კვირიკოზის ან ქორეპისკოპოზის ტიტულს ატარებდა, და ამის მაგიერათ კახელებმა აირჩიეს ვაჩი ან დაჩი, იოანე ქობულიძის შვილი. გრიგოლს მიაწერენ ქალაქის თელავის დაარსებას, რომლის მდებარეობაც იმგვარია, რომ იმით იკეტება გომბორზე გადასავალი და ერწოზე მიმავალი გზები. როგორც ჩანს, ეს ქალაქი იმისთვის აუშენებიათ, რომ თავიდან აეცილებიათ

საშიშროება, რომელიც მოსალოდნელი იყო კახეთისათვის ქართლის მხრით. ვაჩი კახეთს 12 წელს მართავდა – და მის სიკვდილს შემდეგ 839 წელს, ამ მხრის მფლობელი შეიქნა სამუელ დონაური. სომხეთის ემირმა ხალილმა, – ცნობილი კი არ არის, თუ რა მიზეზით, – მისი მართველობის დასაწყისს გაილაშქრა კახეთზე, მაგრამ სოფელ გავაზის მახლობლათ იძლია კახელებისაგან და დიდათ დაზიანებული უკუიქცა; შემდეგ, ალბათ თავისი სამხედრო სახელის აღსადგენათ, თფილისის მესამე ემირის – სააკის, იზმაილის შვილის, მართველობის დროს, ის შეესია ჯავახეთს და იქ მოიკლა. ამ შემთხვევამ

– 22 –

მის შვილს მუხამედს მიზეზი მისცა – გაემეორებია ქართლზე გალაშქრება. აშოტის მეორე შვილი, ბაგრატი, წინ შეეგება მას და შეუერთდა მის ჯარებს, და მუხამედმა, ამ თავადის ქცევით სრულიად დაკმაყოფილებულმა, მისცა მას ქართლი.

ამგვართ, თუ ყველა ამ გარემოებას მივიღებთ მხედველობაში, ბაგრატი I-ის მეფობა 826 წლიდან კი არ უნდა ვიანგარიშოთ, არამედ სამუელ დონაურის გაქორეპისკოპოზებას შემდეგ, ე. ი. 839 წლის არა უფრო ადრე.

არ შეგვიძლია ვუსაყვედუროთ აფხაზეთის მეფეს თეოდოსის, რომ აშოტის შვილების დასაცავათ მხურვალე მონაწილეობა ვერ ამოუჩენია, იმიტომ რომ ბერძნები თვით მას განუწყვეტლათ ემუქრებოდენ და 831 წელს ბიზანტიელები აფხაზეზის დასასჯელათ ხმელეთზე გამოვიდენ. თუმცა ამ ექსპედიციას არ ქონია იმგვარი წარმატება, როგორც ქონდა მეორეს, 843 წელს მოხთენილს, ¹⁾ მაგრამ ადგილობრივი მცხოვრებნი კი დაარწმუნა, რომ ბერძნები ფიქრში არ იშორებდენ განზრახვას – ისევ დაებრუნებიათ თავისი მოცილებული სავასალო

მხარე. თეოდოსის მიაწერენ ხონის ქალაქის აშენებას – და იქაური ტაძარი მის ღვთივ-მოსაობის ძეგლს წარმოადგენს.

1) Hist. du Bas-empire, tom. XIII, p. 168.

III

გარემოებანი აშოტის სიკვდილიდან აფხაზების მიერ ქართლის დაჭერამდე.

მუხამედი, სომხეთის ემირი, შემწეობას აძლევს ბაგრატს ქართლში დამკვიდრებისათვის. – სააკი, თფილისის ემირი, ეწინააღმდეგება. – ბრძოლა რეხის მახლობლათ. – ბოლას შემოსევა. – აფხაზეთის მეფეები გიორგი და იოანე. – ორბლიანი.

დრო, აშოტის სიკვდილიდან დაწყებული ბაგრატ I-ის ტახტზე ასვლამდე, მამუნისა და მისი ძმის მოტასემის ხალიფობის დროს უდრის. პირველი მათგანი იმ მღელვარებათა დროს, რომელნიც ასტყდენ სახალიფოში საღვთისმეტყველო კითხვების გამო, ერთობ ერწმუნებოდა თავის სარდლებსა და ვეზირებს და ამიტომაც გააღვიძა მათ შორის მეტოქობა და თვით შინაბრძოლა, განსაკუთრებით იმ მაზრებში, რომელნიც ხალიფის რეზიდენციაზე მოშორებული იყვნენ; მეორე კი სარდლების მეტოქობამ იქამდე მიიყვანა, რომ იწყო ზრუნვა თავისი პირადი უშიშროებისათვის და გარს შემოირტყა გათავისუფლებულ მონათაგან შემდგარი კორპუსი მცველებისა, უმეტეს ნაწილათ თურქთა შთამომავლობისა და მათ მიანდო თავისთავი. ამ კორპუსის უფროსებმა მალე ფრიად დიდი მეუფება იგდეს ხელთ და ხალიფის სახელით სახელმწიფოს მართვა იწყეს გა-

ნუსაზღვრელათ როგორც მოტასემის დროს, ისე მის შემკვიდრეების დროსაც. ამ გარემოებებით აიხსნება როგორც ხალილისგან საქართველოზე გალაშქრების მიზეზი, სადაც ხალიფის სახელით დამშვიდებულათ მართველობდა ემირი სააკი, აგრეთვე მასზე მოყოლილის იმ ომების მიზეზი, რომელიც არაბთა სარდლებმა აშ ქვეყანაში მოახთინეს.

წინამომდევარ თავში ჩვენ კიდევაც ვსთქვით, რომ მუხამედმა ხალილის შვილმა, ბაგრატს მიანიჭა დინასტიური უფლება ქართლზე. მაგრამ როცა მანისის შუაგულისაკენ გაემართა იმ მიზნით, რომ ის ბაგრატისათვის ჩაებარებია, უფლის-ციხე აიღო და გზა განაგრძო. – ემირი სააკი ძლიერი ჯარით შეხვდა მას სოფელ რეხის მახლობლათ. სასტიკი ბრძოლა, რომელიც აქ არაბთა ორ სარდალს შორის მოხდა, მით გათავდა, რომ მუხამედმა ქართლიდან პირი იქცია და არანისკენ გაემართა. „ქართლის ცხოვრების“ ამ ჩვენებიდან ვხედავთ, რომ სააბი თფილისში დარჩენილა და ბაგრატის გამეფების საქმეს ამ ხანათ წარმატება არ ქონია. მუხამედის გალაშქრება სააკის წინააღმდეგ ალბათ ისე ახსნეს ხალიფის კარზე, როგორც აჯანყებული ემირის წინააღმდეგ ჩადენილი მოქმედება ¹⁾, და სააკი აძულებული იყო – თფილისი და მისი არემარეები ახალი თავდასხმის შესახვედრათ მოემზადებია. რამდენიმე წელს შემდეგ თურქების კორპუსის ერთმა უფროს-

¹⁾ Hist. de la Géorg., p. 266.

თაგანმა, ბოლამ, რომელიც ცნობილია თავისი სისხლგაუმადლოებით მოქმედებით ადარბადაგანსა და სომხეთში, სადაც მან 80000 კაცამდი დახოცა, – მი-

მართა საქართველოს და გარს შემოერთყა თფი-
ლისს. ბაგრატი მორჩილებით გამოცხადდა მასთან
და მის ჯარებთან დარჩა. აიღო თფილისი თუ არა,
ბოლამ იმ საათშივე ბძანა სააკის ჩამოხჩობა ¹⁾ და
შემდეგ ქალაქი დასწვა და მისი არემარეები ნაცარ-
ტუტათ აქციაა. ხაზართა უკანასკნელ შემოსევას შემ-
დეგ საქართველოს ამგვარი საშინელი უბედურება
არ გამოუცთია; ხოლო, თუმცა პირდაპირ უცხო
ტომის მფლობელობაში იყო, მაგრამ ხანგრძლივ
მშვიდობიანობას ხელი უნდა შეეწყო მის მცხოვრებთა
ოჯახობრივი ყოფაცხოვრების აღდგენისათვის.

თეოდოსის, აფხაზეთის მეფეს, უნდოდა შეე-
ჩერებია ბოლას შემდგომი მოძრაობა, რომელიც,
შესაძლებელი იყო, მის საბძანებლისათვისაც საშიშა-
რი შექნილიყო, და ამიტომაც ქართლელთა მხარე
დაიჭირა, სურამის ქედი გადაიარა და ჯარიანათ
კვერცხობის მახლობლათ დაბანაკდა. ბოლამ გა-
გზავნა მის წინააღმდეგ რაზმი თავისი თანაშემწის ზა-
ქარიასა და ბაგრატის წინამძღოლობით. თეოდო-
სი დამარცხდა და დვალებით უკან დაიწია.

ბოლამ მოახდინა რამდენიმე მოძრაობა ქართლ-
ში და განზრახვა ქონდა – ოსეთს გადასულიყო;
მივიდა კიდევაც ჩარტალებთა და ცხაოტამდი, სა-

¹⁾ Asolic; I. II ch. 2.

დაც სამასი კაცი ამანათად აიყვანა; მაგრამ ამ დროს
სომხეთის მართველმა აბულაბასმა და ბაგრატის
ძმამ გურამმა, რომელიც სომეხთ ბაგრაციონთა
მომხრე შეიქნა, შეკრეს ერთმანეთში კავშირი
და ოსებს შეუთვალეს – შეეკრათ გზა ბოლასათვის.
ამათგან გამხნევებულმა ოსებმა გადასწყვიტეს – შე-
ეწირათ ამანათები თვისი საერთო თავისუფლებისა-
თვის: ყველანი აღიჭურვენ მტრის წინააღმდეგ და

ერთს ვიწრო ხეობაში თავს დაესხენ მას. დიდმა თოვლმა, რომელიც ამ დროს მოვიდა, კიდევ უფრო გაუძნელა მოძრაობა ბოლას ჯარებს. დასასრულ, დიდათ დაზიანებული ბოლა იძულებული შეიქნა ქართლიდან უკუქცეულიყო და წასულიყო არანს, საიდანაც, გაბრიელ დონაურის მართველობის დროს, პახეთზე გაილაშქრა. გაზაფხულზე ბოლას განზრახვა ქონდა – გაემეორებია ოსეთზე გალაშქრება, მაგრამ ამ დროს ხალიფამ მოტავაკელმა შეიტყო ხაზარების სალაშქროთ მზადება და უბძანა მას – თფილისში ემირათ ხალილის შვილი მუხამედი დაეყენებია და თვითონ კი სამარაღს დაბრუნებულიყო.

თუ მივიღებთ მხედველობაში, პირველი – იმას, რომ კვერცხობთან ბრძოლაში ბოლას რაზმის წინააღმდეგ მოქმედებდა აფხაზეთის მეფე თეოდოსი, რომელიც 845 წელს მოკვდა, და, მეორე – რომ კახეთზე მის გამოლაშქრების დროს ამ კუთხეს მართავდა გაბრიელ დონაური, რომელიც 861 წელს თავისი ძმის სამუელის ტახტის მემკვიდრე შეიქნა, –

– 27 –

მაშინ დავინახავთ, რომ ბოლას საქართველოში უბძანებლობია არა ნაკლებ თექვსმეტი წლისა, და უნდა ვიფიქროთ, მთელის ამ ხნის განმავლობაში ბაგრატის შესაბრალისი მეფობა ალბათ მხოლოდ იმაში მდგომარეობდა, რომ ამ ბოროტმომქმედის უწყალო მინდობილობებს ასრულებდა. როცა ბოლა სახალიფოს სატახტო ქალაქში დაბრუნდა, თვით ხალიფა მოტავაკელი მისი ინტრიგებისა და მის ამხანაგთა ხანჯლის სხვერპლი შეიქნა.

რაკი საქართველო ბოლასაგან გათავისუფლდა, თფილისის ემრობა ისევ ძველებურ კალაპოტში ჩადგა. ხალიფის მოადგილეები ხალხისთვის არ ყოფილან იმდენათ სამძიმო, რამდენათაც მეფის თავმოყვარეობისათვის. მუხამედი, ისა და იბრაიმი, რო-

მელთაც მოკლე ხანში გამოსცვალეს ერთმანეთი, უფრო იმ ინტრიგებს აქცევდენ ყურადღებას, რომელიც ხალიფების სასახლეში ხთებოდა და რომელზედაც დამოკიდებული იყო მათი ამაღლება თუ დაცემა, – ვიდრე საქართველოს.

876 წელს გიორგი I-მა, აფხაზეთის მეფემ, ბაგრატ I-ის სიკვდილი რომ გაიგო, დაიჭირა ქართლი და იქ ერისთავთ დაყენა ერთი თავისი ძმის დიმიტრის შვილთაგანი, ტინენი. ხოლო 877 წელს გიორგიც მოკვდა, და თუმცა მისი ადგილი მაშინვე მისმა შვილმა იოანემ დაიჭირა, მაგრამ დედოფალს, იოანეს დედას, სურდა მოესპო დიმიტრის შვილების ყოველგვარი გავლენა აფხაზეთის სამეფოს საქ-

– 28 –

მეებზე და ამიტომ ბძანა ტინენის დაჭერა და საპყრობილეში მოკვლა, ხოლო მის მცირეწლოვანი ძმის ბაგრატის – თავისი საბძანებლიდან გაყვანა და ზღვაში ჩაგდება. ეს უკანასკნელი გადაარჩინეს ვიღაცა უცნობმა კაცებმა და გემით კოსტანტინეპოლს მიიყვანეს.

ხალხის სიმდიდრემ მშვიდობიანობის დროს ემირების მართველობაში ხელახლა იწყო აყვავება. ამ გარემოებამ და აგრეთვე ქართლში მეფის გავლენის შესუსტებამ გააძლიერა ზოგიერთი არისტოკრატიული გვარი, რომელნიც დღემდე არსებობენ საქართველოში. მათ შორის ცნობილი შეიქნენ ორბელიანები, ლიპარიტის მეოხებით, რომელიც იყო თრიალეთის მთავარი და კლდეკარის ციხის დამაარსებელი ¹⁾. ამ თავადის გვარეულობის შთამომავლობა უძველეს დროს ეკუთნის. როგორც გადმოცემა ამბობს, ორბელიანების მამამთავარი ჩინეთის ქვეყნიდან გამოსულა ²⁾ და საქართველოში დასახლებულა; ამავე გადმოცემით მათ ჯამბაკურიანებს უწოდებენ, ვითომდა ჯანეთის ანუ ჩინეთის

მცხოვრების ბაკურის სახელის მიზეზით. თუ ეს გადმოცემა მართალია, მაშინ ჯამბაკურიანთა მამათავრის გამოსვლა ჩინეთითან იმ ხანებში უნდა მომხთარიყო, როცა იქიდან სახელოვანი მამგო

1) კლდეკარი მდ. ალგეთის სათავესთან ძევს.

2) St. Martin: Mém. Sur l'Armén., tom. II. P. 15.

– 29 –

გამოიქცა, ¹⁾ ჩვენი წელთაღრიცხვის მე-III საუკუნის ნახევარში, რადგან ისტორიაში არ არის ცნობილი სხვა არავითარი შესანიშნავი ემიგრაცია ჩინეთიდან. მაგრამ, თუ მოვიგონებთ, პირველი, ქართველთა ერთს უფრო საერთო ხალხურ გადმოცემას, რომელიც ამბობს, რომ ადგილობრივი აზნაურები იმ მაკედონელთაგან შთამომავლობენ, რომელნიც ფარნაოზის მიერ აზონის დამარცხებას შემდეგ ამ ქვეყანაში დარჩენო, და მეორე, მაკედონიის ერთს მთავორას რომ ძველათ სახელათ ორაბელუსი ეწოდებოდა ²⁾, – უნებლიეთ უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს გვარი ამ მთავორის მცხოვრებთაგან წარმომდგარა. ხოლო ჩვენ არ ვიკისრებთ – გამოვარკვიოთ უტყუარი ჭეშმარიტება ორბელიანთა გვარის დასაწყისის შესახებ, მით უფრო, რომ ჩვენი ისტორიისათვის მხოლოდ იმის ცოდნაა საჭირო, თუ რა მონაწილეობას იღებდა შემდგომ ეს გვარეულობა საქართველოს ბედილბალში, და ამას კი ჩვენ ამ დროიდან თანდათანობით აღვნიშნავთ.

1) Ibid. p. 21-48.

2) Dict. Univer. D'hist. Et de géogr. Éd. Bouillet, p. 1309.

IV

საქართველო დავით I-ისა და ადარნასე II-ის დროს.

(876-დან 923 წლამდე.)

დავითის ომი ნასირთან. – დავითის მემკვიდრეთ ხთება ადარნასე. – ნასირის დამარცხება და კოსტანტინეპოლს გაქცევა. – აშოტი, სომეხთა მეფე, მფარველობას უწევს ადარნასეს. – აფხაზეთის მეფის წულის ბაგრატიონსა და ნასირის შეერთებული მოქმედება – ბაგრატის წარმატებანი. – ასპინძის ომი და ნასირის სიკვდილი. – ომი კახელებსა და აფხაზებთან. – სომეხთა მეფე სუმბატი ხელს უწყობს ადარნასეს. – სომხეთის საქმეები. – აფშანის შემოსევა. – ადარნასეს გვირგვინის კურთხევა. – საქართველოს მდგომარეობა. – აფხაზეთის მეფე კოსტანტინე ომობს სუმბატისა და ადარნასეს წინააღმდეგ. – მისი ტყვეთ წაყვანა. – ზავი და მისი გათავისუფლების შედეგები. – სუმბატის დაღუპვა და სომხეთის აოხრება. – აშოტ რკინის-კაცი. – სომეხთა კათალიკოზის იოანეს მოსვლა ადარნასეს სასახლეში. – ადარნასეს მოგზაურობა კოსტანტინეპოლს.

876 წელს ბაგრატის მემკვიდრეთ გახთა მისი შვილი დავით I. ბაგრატის სიცოცხლის უკანასკნელ დღეებში მისმა ძმამ გურამმა უარი გააცხადა თავის მამაპაპეულ სამკვიდროზე, გაუყო ის თავის შვილს, ძმებსა და ცოლის ძმას სომხეთის მართველს

– 31 –

აშოტს (რომელსაც მისცა აზოცი), და შედგა ბერათ. თუმცა ის თავისი ნათესავების ძლიერ მოყვარული იყო, მაგრამ მისმა შვილმა ნასირმა არ ისურვა – აღეარებია დავითის უფლება ქართლზე, და არ ვიცით, ნასირი რისთვის უწყობდა ხელს აფხაზებს: იმისთვის, რომ იმათი შემწეობით ეს მაზრა თვითონ და-

ესაკუთრებია, თუ უნდოდა – დაემტკიცებია ის აფხაზეთის მეფის იოანესათვის: „ქართლოს ცხოვრებიდან“ ჩანს აგრეთვე, ვინ დაიჭირა ამ დროს ქართლი, იოანემ თუ დავითმა. თუმცა ამ მატიანის ერთ ადგილას ნათქვამია, რომ იოანეს ბიძაშვილი ტინენი მართავდა ამ მხარეს შვიდი წლის განმავლობაშიო, მაგრამ ეს ან ანაქრონიზმია, ან დავითი, რომელიც თავისი მამის სიკვდილს შემდეგ მხოლოდ ხუთ წელს ცოცხლობდა, არაოდეს არ ყოფილა თავისი პატარა სამეფოს მფლობელათ, არამედ მხოლოდ ცარიელი ტიტული უტარებია.

დავითის უფლებათა დაცვას კისრულობდენ მისი სარდალი ლიპარიტ ორბელიანი და სომხეთის მართველი აშოტი, რომელიც დიდ ამოტათ არის წოდებული.

აშოტმა იწყო სომხეთის მართვა 856 წელს, თავისი მამის სუმბატის მოწამებრივ სიკვდილს შემდეგ. როცა ბოლა გაიწვიეს ამ ქვეყნიდან, მან მალე დაამშვიდა თავისი სამშობლო და ადგილობრივი თავადები არაბებს დაუმეგობრა. ყოველწლიური ხარკის დაწესებით და ხალ იფის სასახლეში თავთავის

– 32 –

დროზე მისი წარდგენით და საზოგადოთ თავისი ყოფაქცევით იმდენათ მოიგო აშოტმა ხალიფის გული, რომ ამ უკანასკნელმა ნება მისცა მას – ემართა სომხეთი ემირების სრულიად დაუკითხავათ და მხოლოდ ქალაქ დვინში დარჩა სამხედრო მართველობა ახლომახლო მაზრების თვალყურის სადევნათ. აშოტის სამთავრო მდებარეობდა ძველი სომხეთის შუაგულში, არეზის ნაპირზე, და ის ხან ყარსში ცხოვრობდა, ხან ერასავორში და ხან ანისში. მას უნდოდა -- განემტკიცებია თავისი მშვიდობიანი კავშირი მეზობელ მთავრებთან და ამიტომ დაუნათესავდა საქართველოს, აფხაზეთის, ვასპურაკანის და სხვა მხარეთა

მეფეებს. ამგვარი დამოკიდებულობით და კავშირის მეოხებით ის ხსენებულ მფლობელთა ყველა პოლიტიკურ საქმეში ერეოდა ¹⁾).

აშოტი გულმხურვალეთ მიემხრო დავითს ნასირის წინააღმდეგ, რადგან სიმართლე დავითის მხარეზე იყო. 879 წელს მოკვდა აფხაზეთის მეფე იოანე – და ამ ვერაგმა თავადმა მოატყუა დავითი თვალთმაქცური შერიგებით, 881 წელს იხელთა დრო და მოკლა იგი. ამ გარემოებამ კიდევ უფრო ძლიერათ ააღელვა დავითის მეგობრები: მთელი ქართლი, სომხები და დვინისა და თფილისის არაბები შეერთდნენ, დავითის მემკვიდრეთ მისი შვილი ადარნასე II გამოაცხადეს და თავს დაესხნენ ნასირს; თუმცა ეს უკა-

¹⁾ St.-Martin., Mèm. Sur l'Arm., tom. I, p. 349.

ნასკნელი ამ შემთხვევისთვის წინდაწინვე იყო მომზადებული, მაგრამ მაინც დამარცხდა, გამაგრება ვეღარსად მოახერხა და კოსტანტინეპოლს გაიქცა. აშოტი, როგორც ნათესავი, ადარნასეს მფარველი და ქართლში მშვიდობიანობის დამმყარებელი შეიქნა.

ნასირი კოსტანტინეპოლშიც არ დაწყნარებულა, ის დაუახლოვდა აფხაზებისაგან განდევნილ ბაგრატს და მიიმხრო ის აფხაზთა მეფის წინააღმდეგ თვისი განდევნისათვის შურის სამიებლათ. ნასირმა შეადგინა ურთერთის დახმარების პლანი და 887 წელს დაითანხმა ბიზანტიის კარი – მიეცა ბაგრატი-სათვის ჯარი და ფლოტი გასანაპირებლათ. იმ დროს აფხაზეთში იოანეს შვილი ადარნასე მეფობდა. ბაგრატმა ჩამოაგდო ის ტახტიდან და მოკლა, ტახტი დაიჭირა და ადარნასეს ქვრივი ცოლათ შეერთო, შემდეგ მოიწვია საბერძნეთიდან თვით ნასირი, მისცა ჯარი და ქართლზე გაალაშქრა.

თავდაპირველათ ის გაემართა სამცხეს და აიღო სიმაგრეები: ოძრხე, ჯვარის-ციხე და ლომ-სიანი; შემდეგ აფხაზეთიდან მოყვანილ ჯარებს შეურთა სამცხის მცხოვრებლები და წინ გაწევას აპირებდა, მაგრამ ადარნასემ დაასწრო და ქართლელთა და სომეხთა ჯარებით შეხვდა მას სოფელ ასპინძასთან, სადაც ნასირი სასტიკ ბრძოლაში მოიკლა და მისი მოკავშირეები გაიქცენ.

ასე გათავდა ეს ომი, მაგრამ სისხლისღვრა

– 34 –

საქართველოში არ დასრულებულა. მალე ქართლი ყოველი მხრით შემოფოთებული შეიქნა. ქორეპისკოპოზის გაბრიელ დინაურის მონაცვალემ ფადლამ და აფხაზეთის მეფემ ბაგრატმა ისარგებლეს სომეხთა მეფის აშოტის სიკვდილით, რომელიც იმ დროს საქართველოს მშვიდობიანობის ერთადერთი მეთვალყურე იყო, და პირველმა დაიჭირა გარდაბანის მაზრის ნაწილი, რომელიც ქართლს ეკუთვნოდა ¹⁾), ხოლო მეორემ თვით ქართლი დაიპყრო. ფადლა მოკვდა 893 წელს, ბაგრატი კი 896-ს, მაგრამ მათი მონაცვალეები, ქორეპისკოპოზი კვირიკე I და კოსტანტინე – აფხაზი მტკიცეთ იცავდენ თავის წინამოადგილეთა დაპყრობის უფლებებს. სომხეთის მეფე სუმბატი, როგორც თავისი მამის აშოტის პოლიტიკის ერდგული მიმდევარი, ქართლს მიემხრო, მაგრამ აბუსადის შვილის, ადარბადაგანის ემირის აფშანის, სასაშიშრო განზრახვებმა შეიჩერია იგი ²⁾).

სუმბატის ძლიერებამ დააეჭვიანა აფშანი, რომელსაც ხალიფამ სომხეთის თვალყურის დევნება მიანდო. ყველაზედ უფრო მას აწუხებდა სუმბატის კავშირი კოსტანტინეპოლის კართან. 895 წელს აფშანმა აცნობა ხალიფას მოტადს სომხეთის მე-

¹⁾ გარდაბანის მაზრა მდინარე პუნის ორივე ნაპირზე

მდებარეობს, და ფაქტად ალბათ ის ნაწილი დაიჭირა, რომელიც მარცხენა ნაპირზე მდებარეობდა.

²⁾ Mémoires sur L'Armén., t. I. p. 354.

– 35 –

ფის მფლობელობის განუწყვეტელი გავრცელება, – ამ მეფეს უკვე დაეპყრო ყველა დამოუკიდებელი ტომი, თეოდოსიოპოლიდან მოკიდებული კასპიის ზღვამდე, – და სთხოვდა სომხეთზე გალაშქრების ნებას. როცა სუმბატმა ეს შეიტყო, თავისი სამშობლო მტრის დასახვედრათ მოამზადა და აფშანთან პატრიარქი გიორგი გაგზავნა, რომ ერჩია – უარეყო თავისი განზრახვა; მაგრამ ემირმა მისი წინადადება არ მიიღო, შეესია სომხეთს და ტოვასთან ბრძოლაში, არარატის პროვინციაში, სუმბატისაგან დამარცხდა.

896 წელს ამავე მეფემ, ალბათ იმ მიზნით, რომ დაენახებია ხალიფასთვის თავისი გულმოდგინება, გაილაშქრა მესოპოტამიას აჯანყებული ემირის ახმედის წინააღმდეგ, მაგრამ ძლიერ დამარცხდა და არევდარევით უკუიქცა. სუმბატის ამ უბედურმა შემთხვევამ აფშანს, როგორც იყო, შეასრულებია მისი დიდი ხნის წადილი: ის ხელმეორეთ დაეცა აღმოსავლეთის სომხეთს, ააოხრა იგი, გაიარა ალბანია და საქართველოს შეესია ¹⁾).

ამ შემოსევის აწერის დროს „ქართლის ცხოვრება“ აფშანს აბულ-ყასიმათ, აბუსაჯის შვილათ იხსენიებს. აფშანი პირველათ თფილისს მოვიდა, რომელსაც ემირი ჯაფარი მართავდა; აქიდან მტკვრის მარცხენა ნაპირს გადავიდა და უჯარმოს გარშემო

¹⁾ St. Martin, Mém. Sur l'Armén., t. I. p. 353.

– 36 –

ერტყა. წმ. ნინოს მოღვაწეობათა და ვახტანგ გორ-

გასლანის დროთა მოგონებით გაბრწყინებული – ეს კუთხე ამ დროს პაწია გამაგრებულ სოფელს წარმოადგენდა; სამასი კაცი იცავდა მას ისეთი გმირობით, რომ მრავალრიცხოვანი მტერი მის ალებას დიდ ღვაწლათ სთვლიდა; ამიტომაც ამ სოფლის დამარცხებამ ბოჭორმის გარნიზონს მტრის მოსვლამდი მიატოვებია მაგარი ციხე და გაფანტა იგი. კვირიკე I-ს იმედი აღარ ქონდა, რომ აფშანს წარმატებით გაუმკლავდებოდა, და ამიტომ გამოცხადდა მასთან და სრულიად დაემორჩილა. კახეთი რომ დაიპყრო, აფშანმა გაიარა ქართლი მტკვრის მარცხენა ნაპირით და სამცხეს შევიდა, აქიდან გადავიდა ჯავახეთს და თმოგვის ციხეს გარშემოერთყა, მაგრამ ვერ აიღო; თმოგვის გარშემოერთყმას თავი დაანება და ყველს შემოართყა ალყა. ამ სიმაგრის თავგამეტებულმა დაცვამ, მის ალებას შემდე, გამოიწვია გმირის გობრონის მოწამებრივი სიკვდილი.

აფშანმა აქ გაიგო, რომ სუმბატის ოჯახობა ყარსში იმალებოდა, და გაეშურა იქით, გარშემოერთყა ამ ქალაქს, დაატყვევა სუმბატის ცოლი და ყველა მისი ნათესავი ქალი და ტყვეებიანათ და აუარებელ განძიანათ დვინს დაბრუნდა. ამ უბედური გარემოების მიზეზით სუმბატმა ზავი ითხოვა და ტყვე-ქალების გასათავისუფლებლათ აფშანს ამანათად თავისი უფროსი შვილი და ძმისწული მიანწოდა. აფშანმა ამას გარდა მოსთხოვა მას – მიეცა

ცოლათ თავისი ძმისწული, რის უარიც სუმბატს ამისთანა მდგომარეობაში არ შეეძლო ¹⁾).

ამ გულსატკენი ზავის შთაბეჭდილების რამდენათმე შესამცირებლათ სუმბატმა მიიწვია თავის სატახტო ქალაქში თვისი ნათესავი, ქართველთა მეფე ადარნასე, და დიდი ზეიმით დაადგა მას გვირგვინი. ამ დაგვირგვინებას სრულიადაც არ გაუუ-

მჯობესებია ადარნასეს მდგომარეობა. მტკვრის მთელი მარცხენა ნაპირი, სურამიდან მოკიდებული თფილისამდე, აფხაზების მფლობელობაში რჩებოდა; თფილისის ემირი ჯაფარი მართავდა, კახეთს – კვირიკე I, ადარნასეს კი რჩებოდა მტკვრის მარჯვენა ნაპირი, სომხეთის საზღვრებამდე ²⁾, სამცხე და კლარჯეთი; მაგრამ ამ ორი მაზრის უმეტეს ნაწილს მართავდნენ ქართველთა ბაგრატიონთა მეორე შტოს მოშუდარი წევრები, რომელნიც მემკვიდრეობით მფლობელ ბაგრატიონთა მზგავსათ კურატ-პალატებათ იწოდებოდნენ.

სუმბატისაგან ადარნასესადმი ამ თანაგრძნობის გამოცხადებამ სომხეთს ახალი შფოთი მიაყენა. ეს თანაგრძნობა ადგილობრივ თავადთა უმეტეს ნაწილს არ მოეწონა და ასტყდნენ სუმბატის წინააღმდეგ. მათ აუხსნეს აფშანს ეს საქციელი, როგორც სუმბატის ახალი წამოდავება ხალიფის უფლებათა შესახებ, რომელსაც ერთადერთს შეეძლო

1) Ibid.

2) Ibid. p. 353.

სამეფო გვირგვინების ბოძება. სუმბატი იძულებული შეიქნა – ხელახლა მომზადებულიყო აფშანის თავდასხმის უკუსაქცევათ; მაგრამ აფშანი მალე მოკვდა და მის მაგიერათ 901 წელს ადარბადაგანის მართველის წოდება მიიღო მისმა ძმამ იუსუფმა, აბუ-საადის შვილმა.

ღრმა სიჩუმე, რომელიც ამას შემდეგ საქართველოსა და სომხეთში დამყარდა, 904 წელში დაირღვა სუმბატის საბძანებელში, ალბათ აბოცს, აფხაზეთის მეფის კოსტანტინეს შესევით. ადარნასემ სუმბატის მხარე დაიჭირა და შეერთებული ჯარებით ისინი მიუბთენ კოსტანტინეს, დაამარცხეს იგი და ტყვეთ წაიყვა-

ნეს. მაგრამ მალე სუმბატმა დიდსულოვნობით გაათავისუფლა კოსტანტინე და ამით საუკუნოთ წრფელათ მოინადირა მისი გული. ადარნასეს არ მოეწონა ეს გარემოება: ის მოწმე იყო იმ უპირატესობისა, რომელსაც ამ პატიმარს სომხეთის კარზე მის წინაშე ანიჭებდენ, და შეურაცხყოფილი დაბრუნდა ქართლს. ასე მოგვითხრობენ სომეხთა მეისტორიენი. ჩვენი ფიქრით ადარნასე თავისთავს შეურაცხყოფილათ იმით კი არ იგრძნობდა, რომ სასახლეში დატყვევებულ მეფეს პატივისცემით მოეპყრენ, არამედ მით, რომ უფლება ქონდა, როგორც გამარჯვების მონაწილეს, კოსტანტინეს გათავილსუფლების პირობათა შედგენაში მიეღო მონაწილეობა; ამ პირობებში ის ალბათ შეიტანდა, რომ კოსტანტინესთვის ქართლის ის ნაწილი დაებრუნებიათ, რომე-

– 39 –

ლიც აფხაზებმა დაიჭირეს; მაგრამ ამ უფლებაზე ხელი ააღებოდა და შეურაცხყოფაც, უეჭველია, ამაში მდგომარეობდა. მან მიიმხრო სომხეთის თავადნი, რომელნიც სუმბატს ესაყვედურებოდენ, და მათი შემწეობით 907 წელს საკმაოთ დიდი ჯარი შეკრიბა და სუმბატს თავდასხმას უქადიდა: მაგრამ უკანასკნელმა დაასწრო ადარნასეს, დაამარცხა ის და აიძულა – ზავი ეთხოვა იმ პირობით რომ გაეცა სომხეთის ყველა თავადი, რომელნიც მას ებრძოდენ).

ამ წარმატებით გატაცებულმა სუმბატმა გამოუცხადა ომი ადარბადაგანის ემირს იუსუფს, რომელიც ხალიფის მოკტაფას ბატონობას გადაუდგა. ეს ომი გაგძელდა 914 წლამდე ისე, რომ ხან ერთი მხარე იმარჯვებდა და ხან მეორე. ბოლოს იუსუფმა დასძლია სუმბატი და აიძულა იგი ჩაკეტილიყო ერანდშალის ციხეში. მალე ეს ციხე აიღეს არაბებმა და სუმბატი ტყვეთ ჩაუვარდა იუსუფს, რომელმაც მიიყვანა ის ტოვანს და მისი ცოლშვილისა და

მთელი ქალაქის თვალწინ ჩამოახჩო.

სუმბატის სიკვდილს შემდეგ სომხეთი საშინ-
ლათ ააოხრეს ცეცხლითა და მახვილიც, ადგილობრი-
ვი ყველა თავადი შებორკეს ჯაჭვებით და სამუდამო
მონობა მიუსაჯეს; ურიცხვი ქრისტიანი თავისი რჯუ-
ლის მტკიცეთ დაცვისათვის გასწყვიტეს, ქალაქები
და სოფლები დაანგრიეს, და რაც არაბებს გადარჩათ

1) Ibid. p. 360.

ნანგრევებში ქურთებმა, აფხაზებმა, მთიელებმა და
ბერძნებმა დაიტაცეს. ვინც ხმაღს გადარჩა, ის შიმ-
შილით იღუპებოდა ¹⁾).

სომხეთი რომ ამგვარ მდგომარეობაში იყო,
915 წ. სუმბატის შვილმა აშოტმა, რკინის კაცათ
წოდებულმა, შეკრიბა ექვსასი თავზე ხელაღებული
კაცი, გამოცხადდა ადარნასესთან და სთხოვა მას
სომხეთის მეფეთ აღეარებია იგი. ადარნასემ და აფ-
ხაზეთის მეფემ დაადგეს მას გვირგვინი და მისცეს
შემწეობა იმ უშიშარსა და ულმოებელ ომში, რო-
მელიც მან არაბებს გამოუცხადდა. აშოტმა იწყო მა-
თი ცემა-ჟლეტა ყოველგან, სადაც კი ხედავდა
მათ: თფილისთან, პაკრევანში, შირაქში, ბუქარში,
ტაშირის მაზრაში, აღასდევსა და არჯარუნში; მაგ-
რამ, ყველა ამის მიუხედავად, მან ვერ შესძლო სომ-
ხეთში მეფობა და უფრო პარტიზანს გავდა, ვიდრე
მეფეს. 920 წელს სომეხთა კათალიკოზმა იოანე
VI-მ, თავისი სამშობლოს საშიშარი სანახაობით
იძულებულმა, დასტოვა თავისი სამყოფი ადგილი
და გამოცხადდა ადარნასეს სასახლეში სომხეთისა-
თვის შემწეობის სათხოვნელათ; მაგრამ ადარნასე თვი-
თონაც შევიწროებულ მდგომარეობაში იყო და ფიქ-
რობდა კოსტანტინეპოლს გამგზავრებას იმავე მიზ-
ნით თავისი სამეფოსათვის, როგორითაც მასთან

სომეხთა კათალიკოზი მოვიდა.

¹⁾ Ibid. p. 360.

– 41 –

ლებო, აღმოსავლეთის იმპერიის ისტორიაში, ადარნასეს მოგზაურობის შესახებ ამბობს; საქართველოს მეფეები უფრო იმპერიის მოკავშირე იყვნენ, და ეს მფლობელნი, რომელნიც თავის წინაპრებზე ნაკლებათ ამაყი იყვნენ, გადააქციეს ვასალებათ და თანვე მემკვიდრეობით უბოძეს კურატ-პალატის ხარისხიო. ერთი მათგანი, რომელშიც 922 წელს მეფობდა, კოსტანტინეპოლის მივიდა, და იმპერატორი რომანი ეცადა –პატივისცემით მიეღო ის და იმპერიის მთელი დიდება მის წინ გამოეჩინა. მშვენიერათ მორთეს დიდი მოედანი, რომელზედაც უნდა გაეარა მის ეტლს; აქიდან წაიყვანეს წმ. სოფიოს საკრებულო ტაძარში, რომლის შიგნითა ნაწილიც დიდებულათ იყო შეჩითული, დაშვენებული საუკეთესო სურათებით და ამ მდიდარი ტაძრის ყველა საუნჯით, რომელიც ოქროთი და პატიოსანი თვლებით იყო მოკაზმულიო. მეფე-ბარბაროსი დააბრმავა ამ საუცხოო შეხედულებამ, რომელმაც კიდევ უფრო აამაღლა ამ შენობის სიმშვენიერე და საკვირველი სიდიადე, ასე რომ წამოიძახა: „ეს არის უმაღლესი არსების სახლიო!“ მან შეადარა ეს ბრწყინვალე სიმდიდრე თავისი ქვეყნის სიღარიბეს და ამით შეადგინა იმპერიის სიძლიერეზე თავისი აზრი და ფიქრშიც არ მოსვლია მისი სისუსტეო).

სამწუხაროთ, ლებო არც ამ მოგზაურობის

¹⁾ Historie du Bas-Empir., tom XIII., p. 428.

– 42 –

მიზანს გვიხსნის და არც იმას, თუ რა სარგებლობა მოუტანა მოგზაურობამ ადარნასეს და მის სამშობლოს. უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ მოგზაურობას სრულიად უსარგებლოთ ჩაუვლია, იმიტომ რომ ქართველთა მატრიანეები იმას სულაც არ იხსენიებს. აკადემიკოსი ბროსე ამ ფაქტს ქართველთა მეფეს კი არა, სომეხთ მეფეს მიაწერს; მაგრამ ძნელი დასაჯერებელია, რომ ბერძენთა თანამედროვე მემატრიანეებს არ სცოდნოდესთ განსხვავება სომხეთსა და საქართველოს შორის – და ისიც, თუ ვის მიეგებენ მართლმადიდებელ საკრებულო ტაძარში.
ადარნასე მოკვდა 923 წელს.

V.

პერიოდი ადარნასე II-ის სიკვდილიდან ქართლისა და აფხაზეთის სამეფოების შეერთებამდე.

ქართლში სუმბატ I-ისა და აფხაზეთში გიორგი II-ის მეფობა. – გიორგი იფლობს ჩრდილოეთ ქართლს. – ბატონიშვილის კოსტანტინეს აჯანყება გიორგის წინააღმდეგ. – უფლის-ციხის გარშემორტყმა. – კოსტანტინეს დაღუპვა. – გიორგის მოქმედებანი კახეთის მფლობელის კვირიკე II-ის წინააღმდეგ. – ლეონ III გიორგის მონაცვალეთ ხთება. – აფხაზეთის სამეფოს საქმეები. – თორნიკეს ვაჟკაცობანი. – კვირიკეს განზრახულებანი. – იოანე მარუშიძე, დავით კურატპალატი; – გურგენი და ბაგრატ III. – ქართლისა და აფხაზეთის სამეფოების შეერთება.

ადარნასეს სიკვდილს შემდეგ ქართლის ტახტზე ავიდა მისი შვილი სუმბატ I. ამის მართველო-

ბის დასაწყისში აფხაზეთის მეფე გიორგი II, კოს-

ტანტინე I-ის შვილი და მონაცვალე (კოსტანტინე გადაიცვალა 921 წელში), შევარდა ქართლს და იმის მეფეთ დააყენა თავისი შვილი კოსტანტინე. მაგრამ სუმბატი ტახტზე დარჩა – და როგორც მამა-მისს, ისე მასაც ეჭირა შემდეგი მაზრები: სამცხე, ტაო, ჯავახეთი, თრიალეთი, სამშვილდე, ხუნანის საერისთაო, გარდაბანის ნაწილი, კლარჯეთი, სომხეთი და შიდა-ქართლი ¹⁾. აქიდან ჩანს, რომ მტკვრის მარცხენა ნაპირი, რომელიც აფხაზებს ეჭირათ აფხაზეთის მეფის კოსტანტინე I-ის სიკვდილფიდან მოკიდებული თითქმის ადარნასეს სიკვდილამდი (921 დან 923 წლამდი), ამ უკანასკნელს წაურთმევია აფხაზებისათვის, და რომ გიორგი II ქართლს მისთვის შეესია, რომ აფხაზეთის სამეფო აღედგინა იმ საზღვრებში, რომელშიც იყო მისი მამის დროს. ეს მით უფრო საფიქრებელია, რომ კოსტანტინეს სიკვდილს შემდეგ აფხაზეთი შემფოთდა გიორგისა და მისი ძმის ბაგრატის ურთერთშორისი ომით ტახტის დაფლობისათვის, და ამ სამეფოს დარღვევაც მოელოდა, ბაგრატი რომ მალე არ მომკვდარიყო.

ბატონიშვილმა კოსტანტინემ თავისი წილ-

¹⁾ ქართლი არის საქართველოს ნაწილი; შიდა-ქართლი არის ქართლის შიგნითა ნაწილი, რომელიც იმერეთსა და კახეთს შუა მდებარეობს და რომელსაც უფრო ხშირათ მარტო ქართლს უწოდებენ.

ხთომილის მართვის დროს სამი წლის განმავლობაში ქართლელების მხრით წრფელი სიყვარული დაიმსახურა და ზოგიერთმა სამხედრო წარმატებამ ტაოსა და ვასპურაკანის მფლობელთა წინააღმდეგ ¹⁾ იმდენათ გაიტაცა, რომ 926 წელს განიზრახა – მოემორებია ქართლი აფხაზეთის სამეფოსათვის. გიორ-

გის პირველათ არ სჯეროდა ეს, მაგრამ დარწმუნდა თუ არა, მაშინვე შეკრიბა მრავალრიცხოვანი ჯარები აფხაზებისა, კახელებისა და ზოგიერთი სხვა მეზობელი ხალხებისაგან და ქართლზე გაილაშქრა. ბატონიშვილი უფლისციხეში შევიდა და აფხაზთა მრავალრიცხოვანობას წინ დაუყენა ადგილობრივი სიმაგრეები. გარშემორტყმა დიდხანს გაგძელდა ისე, რომ არავითარი წარმატება არ ქონია და სისხლი ყოველ დღეს იღვრებოდა. ბოლოს გიორგიმ ხერხი იხმარა: შეადგინა დეპუტაცია და მიუგზავნა კოსტანტინეს, ვითომდა ჯარი უთვლიდა მას: „მოუთმენელათ მოველით შენს მოსვლას ჩვენს ბანაკში, რომ მამა-შენი ჩამოვაგდოთ ტახტიდან და შენ აღვიაროთ მეფეთო“. წინდაუხედავმა კოსტანტინემ დაიჯერა დეპუტაციის სიტყვები და, ქართლის თავად-აზნაურობის ყველა წინააღმდეგის რჩევის მიუხედავად, ის და მასთან რამდენიმე ჯარისკაცი დასხდნენ ტივზე და მტრის ბანაკისაკენ გასცურეს. მაგრამ ტივი თავ-

¹⁾ ვგონებ ლეხო ამ წარმატებას იხსენიებს XII ტომში, 447 გვ.

თხელზე გაჩერდა და დილას, ორივე მხრის თვალწინ, აფხაზები ჩაცვინდნენ წყალში კოსტანტინეს დასაჭერათ. რაკი დარწმუნდა, რომ მოვტყუვდიო, კოსტანტინე თავისი ამხანაგებიანათ გადავარდა წყალში და ნაპირზე დაიმალა. მალე ის იპოვეს ერთ გამოქვაბულში და მიიყვანეს მამამისთან; გიორგიმ მიუსაჯა მას წამება და სიკვდილი.

იმის მაგიერათ გიორგიმ დანიშნა ქართლში თავისი მეორე შვილი ლეონი, მაგრამ მეფის ხარისხით კი არა, არამედ ერისთავის სახელწოდებით; რა იყო ხარისხის დამცირების ზიზეუი –არ არის ცნობილი.

929 წელს კახეთში, კვირიკე II-ის მართველობის დასაწყისში (ეს იყო 918 წელს გადაცვლილის პვირიკე I-ის შვილიშვილი და 929 წელს გადაცვლილის ფადლას შვილი) აჯანყდენ გარდაბანლები და გიორგი მოიწვიეს კახელების წინააღმდეგ. პატივის მოყვარებამ გამოაცხადებია მას თანხმობა; ის მივიდა კახეთს დამისი ნაწილი ნაცარტუტათ აქცია. მაგრამ საბოლოოთ არ გადაუწყვეტია ქორეპისკოპოზთა დამოკიდებულებისაგან გარდაბანელთა გათავისუფლების საქმე, ისე დაბრუნდა საზამთროთ ატენს და აქ იწყო მზადება ახალი ლაშქრობისათვის. შშიშარასა და უღონისძიებო კვირიკეს იმედი არ ქონდა წარმატებით მასთან შებრძოლებისათვის და ამიტომაც მორჩილებით გამოცხადდა მის წინაშე; მაგრამ რამდენიმე ხანს შემდეგ

– 46 –

გაქცევა განიზრახა.

როცა ეს გიორგიმ შეიტყო, დაატუსაღა იგი და თვითონ კახეთს გაემართა. კვირიკეს ძმა წინ მიეგება მას და დაანება უჯარმა და რამდენიმე სხვა ციხე-სიმაგრე; დაუმორჩილებელი რჩებოდა მხოლოდ ოთხი ციხე: ბოჭორმის, ნახჭევანის, ლოწობანისა და მარანის.

უკანასკნელი ორი ციხე ეკუთნოდათ ძმებს იოანესა და ხახო არეიძეებს; პირველი ამათგანი ისე დამორჩილდა, რომ მაინცადამაინც არაფერი წინააღმდეგობა გაუწევია, ხოლო მარანი დიდხანს გამაგრდა და გიორგი მოთმინებიდან გამოიყვანა; ბოლოს ისიც აიღეს და ხახო ჯიქეთს გადაასახლეს. ამგვარივე ხვედრის მოლოდინში უნდა ყოფილიყვნენ დანარჩენი ციხეების მფლობელებიც, და გიორგიმ მიყო ხელი ნახჭევანის გარშემორტყმას თუ არა, კვირიკემ აცნობა მას, რომ ხელს ვიღებ კახეთზე შენს სასარგებლოთ – იმ პირობით, რომ არ დამა-

პატიმრო და ზამთრის გასატარებლათ მომცე ბოჭორ-
მის ციხეო; ამასთანავე პირდებოდა, რომ გაზაფ-
ხულზე გადავესახლები კახეთიდანო. ბატონიშვილი
ლეონი ამის წინააღმდეგი იყო, მაგრამ, ყველა მი-
სი რჩევის მიუხედავათ, გიორგი დათანხმდა კვირი-
კეს თხოვნაზე და აფხაზეთს დაბრუნდა. ამას შემ-
დეგ გავიდა დიდი ხანი, მაგრამ კვირიკე კახეთს არ
შორდებოდა. ქართლის ძლევამოსილი თავად-აზ
ნაურობისაგან მხარგამაგრებულმა – უარი გააცხადა

– 47 –

მან ტახტის უარყოფაზე, რომელიც მისი უკიდუ-
რესი მდგომარეობით იყო გამოწვეული, და განდევ-
ნა აფხაზეთი ყველა ციხიდან, რომელიც მათ ეჭი-
რათ.

ამ ამბის შეტყობამ ისე შეაწუხა გიორგი, რომ
ის ავით გახტა, – და კვირიკეს დასასჯელათ ლეონის
წინამძღოლობით გაგზავნა ჯარები. მივიდა ლეონი
კახეთს თუ არა, ცნობა მიიღო, რომ გიორგი გა-
დაცვლილიყო. ბატონიშვილი აფხაზეთს დაბრუნ-
და, ავიდა ტახტზე ლეონ III-ის სახელით და კვი-
რიკესთან ზავი შეკრა იმ პირობით, რომ კახეთს
მის განკარგულებაში სტოვებდა.

ეს იყო 955 წელს.

ამ გარემოებათა აწერის დროს ჩვენ ქართულ
მატიანეთა გარდა სხვა წყაროები არა გვქონია. სო-
მეხთა ისტორია მოგვითხრობს რამდენიმე ომის შე-
სახებ, რომელიც სომეხებს გადაუხთიათ აფხაზეთის
მეფის წინააღმდეგ და რომელშიც გამარჯვება თით-
ქო ყოველთვის მათ დარჩენიათ, მაგრამ რამდენათ
სამართლიანია ეს ცნობა, ჩვენ არ შეგვიძლია ამის
შესახებ არაფრის თქმა. „ქართლის-ცხოვრება“
გიორგის გვიხატავს მშვენიერი სულისა და გარეგა-
ნი შეხედულობის მექონ კაცათ, რომ ის ყოფილა
ჭკვიანი, საქმის მოყვარე, სიმართლის სასტიკი და-

მცველი, ქვრივთა და ობოლთ მოწყალე. მატთანე ამბობს, რომ გიორგიმ მრავალი ეკლესია ააშენაო, მაგრამ სახელდობ რომელი ეკლესიები, ამას არ

– 48 –

იხსენიებს.

აგრეთვე ვერაფერი ვიპოვეთ ჩვენ ვერც ადგილობრივსა და ვერც უცხო მატიანეებში სუმბატისა და სამხრეთი ქართლის სვებედის შესახებ; მხოლოდ ეს ვიცით, რომ სუმბატი მოკვდა 958 წელს და მის შემკვიდრეთ დაჯდა შვილი მისი ბაგრატ II – რეგვნი.

ლეონ III-მ იმეფა სულ ორ წელს, ეომა ქორეპისკოპოზს კვირიკეს და მოკვდა 957 წელს უშვილოთ. მის სიკვდილს შემდეგ აფხაზეთის ტახტზე ავიდა მისი ძმა დიმიტრი. გიორგი II-ეს, ლეონსა და დიმიტრის გარდა, ყავდა კიდევ შვილი, სახელათ თევდოსი, რომელიც გაგზავნილი იყო კოსტანტინეპოლს – ვითომდა აღსაზდელათ, ნამდვილათ კი ქიშპობის მოსასპობათ, რომელიც მის სიკვდილს შემდეგ მოსალოდნელი იყო ძმებს შორის. გიორგის აღბათ ქონდა ამ შიშის მიზეზები. მისი შიში მაშინვე დამტკიცდა, რაკი თევდოსიმ გაიგო დიმიტრის ასვლა ტახტზე. ის მივიდა სამცხეს და იწყო ძმის თავდასხმისათვის მზადება, მაგრამ დიმიტრის ჯარებმა დაამარცხეს იგი და აიძულეს – გაქცეულიყო ქართლს და მიემართა ერთის ძლიერი ფეოდალის, ადარნასე ძელელის, მფარველობისათვის. გამარჯვებულნი დაედევნენ მას უკან, თევდოსი ჩაეკეტა ძამის ციხეში, რომელიც სამი თვის გარშემორტყმას შემდეგ დამორჩილდა მხოლოდ იმ პირობით, რომ ბატონიშვილი უვნებლათ გაეშვათ.

– 49 –

ამ ეპოქას ეკუთნის ქართველთა სახელოვანი ღვაწლი, რომელიც მათ თავის სამშობლოს გარეთ ჩაიდინეს. 976 წელში იმპერიის აღმოსავლეთის მაზრების მართველმა, ბარდა სკლეროსმა, მოინდომა უმაღლესი ხელმწიფების ხელში ჩაგდება, წინააღუდგა ვასილ II-ს და სწრაფი წარმატებით კოსტანტინეპოლის კარს უკიდურესი საშიშროება მიაყენა. როცა ვასილის საუკეთესო სარდლები დაამარცხეს, ჯარები დახოცეს და მრავალი ქალაქი ააოხრეს, – იმპერატორმა შემწეობისათვის საქართველოს მიმართა. მის მიერ მინაწერი წერილები კოსტანტინეპოლიდან გაატანეს ათონის მონასტრის ერთ ბერს, ქართველთ აზნაურთა შთამომავლობისას, თორნიკეს. თორნიკე გამოცხადდა ტაო-კლარჯეთის მთავართან, დავით-კურატპალატთან, რომელიც ბაგრატიონთა უმცროსი შტოს ერთი წევრთაგანი იყო, და გამოუცხადა, თუ რა დიდათ სასარგებლო იქნებოდა მისთვის ის გარემოება, რომ იმპერატორი აძლევდა მას სამუდამოთ ბერძენთა მიწების ნაწილს, და დაარწმუნა, რომ აუცილებლათ საჭირო იყო გაეგზავნა იმპერიისთვის დასახმარებლათ თორმეტი ათასი კაცი. თვითონ თორნიკემ იკისრა ქართველთა ლაშქრის უფროსობა, შეუერთა იგი იმპერატორის ჯარის გადანარჩენთ და მცირე აზიაში მტრის საძებრათ გაემართა; ის გაჩერდა ვაკეზე, რომელსაც რწყავს მდინარე ღალისი და რომელიც გამოსადეგი იყო ცხენოსანთა ჯარის სამოქმედოთ. სკლე-

– 50 –

როსმა თავისი მხრით ალიზის ემირს საჩუქრები გაუგზავნა და შემწეობა სთხოვა. მაგრამ ემირის ჯარებმა დააგვიანეს და სკლეროსი ისე დამარცხდა, რომ მან და მასთან სამასმა მხედარმა გაქცევით ძლივს უშველეს თავს. გამარჯვებულებმა დიდძალი ალაფი გაიყვეს. ქართველთა ამ გამარჯვების წყა-

ლობით დამშვიდდა საბერძნეთის იმპერია, ხოლო მათი კეთილმორწმუნების მეოხებით გამშვენიერდა ათონის მთაზე ივერიის მონასტერი და საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის ნაწილში აშენდა მრავალი ეკლესია, რომელიც შესანიშნავია ხუროთმოძღვრებით და სამკაულთა სიმდიდრით ¹⁾).

თევდოსი ძამთან დამარცხებას შემდეგაც არ ანებებდა თავს აფხაზეთის ტახტის ძიებას. მან ჯერ საქართველოს სამხრეთ დასავლეთის ნაწილის მარების სხვადასხვა მთავარს მიმართა, მაგრამ, რადგან მათ შორის სრული თანაგრძნობა ვერ დაინახა, კახეთს გაემართა და იქ მოიპოვა უფრო საიმედო დახმარება. დიმიტრი ერიდებოდა ომს, რომლის წარმატებაც საეჭვო იყო; მას იმედი ქონდა, რომ თევდოსის სხვა გზითაც გაუსწორებდა ანგარიშს, და ამიტომ კვირიკე II-ს კაცი გაუგზავნა და სთხოვა ჩამდგარიყო შუაში და მოერიგებია ისინი. კვირიკემ ორივე ძმას მოსთხოვა – დაევიწყებიათ უწინ-

¹⁾ „ქართლის ცხოვრებას“ ლეოსა და ჩამჩიანს გარდა ამ გარემოებას მოწმობენ აგრეთვე საფარის ტაძრის წარწერანი და ათონის მთის ივერიის მონასტრის მატრიანეები.

დელი მტრობა და ერთად ესარგებლებიათ თავისი მამის გიორგის სამკვიდრო მამულებით.

ორივე მხარემ მტკიცეთ შეფიცა ერთმანეთს მცხეთის ტაძარში, სადაც შეკრებილი იყვნენ დიმიტრი, თევდოსი, კვირიკე და იმ დროის ყველა ადგილობრივი დიდებული. შერიგდენ თუ არა, ორივე ძმა აფხაზეთს წავიდა. მაგრამ დიმიტრიმ მალე დაარღვია ფიცი: მან დააჭერია თევდოსი, თვალები დააწვევია მისთვის და საკანში ჩააგდებია. ამ უღვთომა და ულმობელმა მოქმედებამ ყველა აადლევა და ყველა მოაშორა დიმიტრის. 979 წელს

აფხაზებმა ჩამოაგდეს იგი ტახტიდან, და რადგან მისი შვილი, როგორც სუსტი ნიჭის პატრონი, ტახტის ღირსი არ იყო, ბრმა თევდოსი საპყრობილიდან გამოიყვანეს და თავის მეფეთ აღიარეს.

ამასობაში კვირიკემ, რომელსაც გულში თავისი განზრახვები ქონდა, ქართლზე გაილაშქრა და უფლისციხეს ალყა შემოარტყა. მაშინ ქართლის ერთმა თავადთაგანმა, იოანე მარუშიძემ, რომელსაც არ უნდოდა, რომ ეს მხარე მუდამ სხვის ნება-ყოფლობის საგნათ გამხთარიყო, წინადადება მისცა დავით-კურატპალატს, მაშინდელი დროის ცნობილ გმირს, მოსულიყო ჯარებიანათ და დაეჭირა იგი ან მიეცა გურგენ-კურატპალატის შვილისათვის, სუსტი ჭკუის მეფის ბაგრატ-რეგვენის შვილიშვილის ბაგრატისათვის. დავითმა მიიღო იოანე მარუშიძის წინადადება და, რადგან უშვილო იყო, 980 წელს

– 52 –

იშვილა ბაგრატი, შემდეგ ქართლს შევიდა, გაამეფა კვირიკე და ტახტზე თავისი შვილობილი აიყვანა, მაგრამ ამასთანავე არ ჩამოურთმევია მეფის ხარისხი ბაგრატ-რეგვენისათვის, რომელიც ამას შემდეგ, როგორც წინათაც, სრულიად უსაქმოდ იჯდა.

ქართლის ახალმა მართველმა თავი იჩინა ბაგრატ III-ის სახელით. ეს არჩევანი ფრიად საკეთილდღეო შეიქნა საქართველოს სამეფოს აღდგენისათვის. როგორც აფხაზეთის მეფის, უშვილო თევდოსის, დისწული, ის ითვლებოდა მისი ტახტის ერთადერთ კანონიერ მემკვიდრეთ. მისი ჭკუა და მოქმედება, რაიცა მან შემდეგში გამოიჩინა, და მასთანვე ქართლის მეფის მემკვიდრეს გურგენტან და დავით-კურატპალატთან მისი ურთიერთობა, – პირველთან – როგორც კვიდრ მამასთან, და მეორესთან – როგორც მაშვილებელთან, – სრულიად უზრუნველყოფდენ საქართველოს ბედობას. ამ

სამმა პირმა, საერთო ინტერესებით შეერთებულმა, ერთობით მოქმედება იწყო. ამასთანავე დროც ძალიან უწყობდა ხელს ამ კავშირს.

სისწრაფით აღმოცენებულმა არაბთა ბატონობამ თავისი დაცემის ნიშანი მაშინ გამოიჩინა, როცა ის თავისი ძლევამოსილობითა და დიდებით ჯერ კიდევ უმაღლეს ხარისხზე იდგა. ეს ნიშნები გამოჩნდა სახელოვანი ჰარუნალრაშიდის სიკვდილის ცოტა ხანს შემდეგ მის მონაცვალეთა შორის ურთერთ შორის ომებში და მერე შეუწყვეტლათ თან-

– 53 –

დათან ფეხს იკიდებდა და ძლიერდებოდა, ასე რომ მე X საუკუნეში არაბთა ბატონობამ სისწრაფით მიაწია სრულ დამხობამდი. ხალიფების წინააღმდეგ სხვადასხვა მხრის ემირთა აჯანყებებმა წაართვა მათ საშვალეობა – დაეცვათ ფრიად ვრცელი სახელმწიფოს ნაწილებში უწინდელი კავშირი, და უშორესი ნაწილები, როგორც, მაგალიდად, თფილისის საემირო, ცენტრალური ხელმწიფების მხრით უყურადღებოთ და უმწეოთ მიტოვებული იყო. ამიტომაც თფილისის ემირებს აღარ ქონდათ ღონე – შეეჩერებიათ საქართველოს შინაგან ცვლილებათა მოძრაობა.

ბაგრატ III რომ ქართლის მეფეთ დაადგინეს, პირველ წლებში, მისი მცირე წლოვანობის გამო, ამ მხარეს მართავდა მამა-მისი გურგენი, როგორც მზრუნველი და როგორც თვისი მამის ბაგრატ-რეგენის უახლოესი მემკვიდრე. დავით-კურატპალატი კი თავის სამკვიდრო მამულებში ცხოვრობდა და აქიდან ეძებდა ზომებს საქართველოს გარეგანი უზრუნველყოფისათვის.

ამასობაში, როგორც ყოველთვის მოხთება ხოლმე ქვეყნის დიდ ცვლილებათა გამო, ქართლშიც შევიდა მოწინააღმდეგე პარტიები. ერთი მათგანის მოთავე იყო იოანე მარუშიძე, გურგენის, ბაგ-

რატისა და დავითის ერდგული თანამოღვაწე, მეორის კი - თავადი ქავთარ ტბელი, თავგასული თავად-აზნაურობის მოთავე და მეფის ხელმწიფების გამლიერების წინააღმდეგი. პირველი პარტია გატა-

- 54 -

ცებული იყო პატრიოტიზმით, მეორე კი - იმ ფეოდალთა პირადი ინტერესებით, რომელნიც უმაღლესი ხელმწიფების დაცემით სარგებლობდენ და თავის გავლენას ავრცელებდენ. ქავთარმა საიდუმლო კავშირი დაიჭირა ქორეპისკოპოზ კვირიკესთან, გამოიწვია ის ჯარებიანათ და დააჭერია ქალაქი უფლისციხე, გურგენი და ბაგრატი კი ტყვეთ ჩაუგდო ხელში. მაგრამ დავითის სწრაფმა მოძრაობამ და მისმა მუქარებმა აიძულა კვირიკე - დაუყოვნებლათ გაეთავისუფლებია ტყვეები და ქართლიდან გასულიყო.

ამავე დროს აფხაზეთში ღელავდა იქაური თავადაზნაურობა. ბრმა თევდოსიმ, რომელიც ტახტზე მისი უბედურებისადმი თანაგრძნობის გამო აიყვანეს, ვერ შესძლო სამეფოს მართვა - და ამიტომ მისი საბძანებელი ინტრიგების საგნათ გადაიქცა. ამ შემთხვევითა და ქართლის დამშვიდებით ისარგებლა იოანე მარუშიძემ და არეულობაში მონაწილეობა მიიღო; მან მოიმხრო აფხაზეთის თავად აზნაურობის უმეტესი ნაწილი და თევდოსის სიკვდილს აღარ უყურა - ისე მიიწვია ტახტზე ბაგრატი. მაგრამ, რაკი იცოდა, რომ ბაგრატი დავითის უთანხმოთ არაფერს ჩაიდენდა, მარუშიძემ ურჩია აფხაზელს - გაეგზავნათ დავითთან დეპუტაცია და გამოუცხადებიათ მისთვის უმეტესობის სურვილი. დავითმა მოისმინა დეპუტაციის მოციქულობა, მაგრამ ალბათ უნდოდა დაემალა მისთვის თავი-

- 55 -

სი კმაყოფილება საქართველოს შეერთების შესახებ, რაიცა მას დიდი ხნის განზრახული ქონდა, ან შეიძლება აფხაზეთის უკანასკნელი აჯანყების ემინოდა, და ამიტომ თანხმობის გამოცხადებას არ იჩქაროდა. ამ თხოვნაზე მან სთქვა: „მე, როგორც უშვილომ, ვიშვილე და ავზარდე ბაგრატი და იმის იმედი მაქვს, როგორც ჩემი მემკვიდრისა, და ამიტომ აფხაზეთს მისი გაშვება ისე არ შემიძლია, თუ ძევლებით არ უზრუნველმიყვეს მისი სიცოცხლეო.“ და როცა აფხაზეთმა მისცეს მას ძევალნი საუკეთესო გვარებიდან, მან აკურთხა ბაგრატი და ქუთაისს გაუშვა. ხალხმა დაიფიცა მის ერდგულე-ბაზე – და ის ავიდა ტახტზე 985 წ. ამნაირათ შეერთდენ ქართლისა და აფგაზეთის სამეფოები ბაგრატ III-ის მართველობით.

VI.

ბაგრატ III-ს მეფობა.

თევდოსის გასტუმრება აფხაზეთიდან. – ქავთარ ტბელის შეთქმულობა ქართლში. – მემზობხეთა დამარცხება თიღვაზე. – რატი ორბელიანის აჯანყება; მისი კავშირი დავით-კურატპალატთან. ამ კავშირის დარღვევა. – რატის დამარცხება და მისი ტყვეთ წაყვანა. – დავით-კურატპალატის სიკვდილი და მის სამფლობელოთა გადაცემა ანდერძით იმპერატორის ვასილ II-ისათვის. – გურგენის ომი ბერძნებთან. – მისი სიკვდილი და ბაგრატ III-ს ერთმთავრობა. – კახეთის დაპყრობა. – ომი განჯის ემირთან. – ბაგრატის მოგზაურობა და მისი სიკვდილი.

– 56 –

როცა ბაგრატმა აფხაზეთის მართვას ხელი მიყო, მისი პირველი საქმე ის იყო, რომ თევდოსი

ამ ქვეყნიდან დავით-კურატპალატის საბძანებელში გაესტუმრებია. მას კარგათ ესმოდა, რომ მეფეთ ყოფილისა და მასთანვე მისი ბიძის ყოფნა ამ ქვეყანაში დიდ დაბრკოლებას ამოუჩენდა: მხედველობაში მას ქონდა ხალხის ჩვეულებანი, რომ, მართლმსაჯულების წინააღმდეგ, მიმართავდენ ხოლმე გავლელიანი პირის შვამდგომლობას. მტკიცე სამართლიანობის წყალობით, რომლითაც მან თავისი მართველობის პირველი დღეებიდანვე იწყო ხელმძღვანელობა, მალე დამყარდა აფხაზეთის სამეფოში წესრიგი. მაგრამ იმ დროს, როცა სურამის ქედიდან დასავლეთისაკენ ბაგრატი ამისთანა მზრუნველობით ამყარებდა წესიერებას, ქართლში შედგა შეთქმულობა, რომელსაც აზრათ ქონდა ხელი აელეზინებია მისთვის ამ ქვეყნის ხელმწიფებაზე.

ამ შეთქმულობის მოთავე იყო იგივე ქავთარ ტბელი. მისი წინამძღოლობით შეიკრიბა შეჭურვილ ქართლელთა დიდძალი რიცხვი და ისინი დადგენ აფხაზეთსა და ქართლს შუა მიმოსასვლელ გზაზე. თავად-აზნაურობა თავის ნებაზე მოქმედებდა და დროებით მართველს, ბაგრატის დედას გურანდუხტს, არავინ ემორჩილებოდა. „ქართლის ცხოვრება“ არ გვიჩვენებს, თუ სად იყვენ ამ დროს და რას შვრებოდენ ბაგრატი-რეგენი და გურგენი, რომ ქართლს გურგენის ცოლი მართავდა, და არა ისინი.

– 57 –

გაიგო ბაგრატმა ეს არეულობანი თუ არა, საჩქაროთ წაიყვანა აფხაზთა ჯარი, საშინლათ დამარცხა მემბოხენი თიღვაზე და ქართლს შევიდა.

მოკლე ხანში, როგორც ჩანდა, მან ყველაფერი თავის წესრიგზე დააყენა, თან წამოიყვანა თავისი დედა და ქუთაისს დაბრუნდა, სადაც განსაკუთრებული გულმოდგინებით მიყო ხელი აფხაზეთის სამეფოს საქმეებს.

მაგრამ ქართლიდან მის სისწრაფით გამოსვლას ის მოყვას, რომ მეამბოხეები არ დაეცნენ სულით და რამდენიმე წელს შემდეგ უფრო დიდი ძალით შეიკრიბენ რატი ორბელიანის წინამძღოლობით. ამ თავადს დიდძალი მიწაწყალი ქონდა მდინარე მტკვრის სამხრეთით, ატენიდან და კლდეკარიდან დაწყებული თრიალეთამდე; მასვე ეკუთვნოდა მანგლისი და სკვირეთი. თუმცა რატი ძლიერი იყო, მაგრამ მაინც ეშინოდა ბაგრატის შებმისა, რადგან ფიქრობდა, რომ დავით-კურატპალატი მოეხმარებოდა. ამიტომაც რატი არწმუნებდა დავითს, რომ შენი პირადი უშიშრობისათვის აღვიჭურვე აფხაზეთის მეფის წინააღმდეგ, რადგან მას განზრახვა აქვს – თავს დაგესხასო. დავითს პირველათ არ შეეძლო არ შეეტანა ეჭვი ამისთანა უმადურობაში ბაგრატის მხრით, რომელიც მას უზომოთ უყვარდა; მაგრამ ცრუ მახეზღებმა, რომელნიც მასთან შეუწყვეტლათ იგზავნებოდნენ, ბოლოს შეარყიეს იგი. დავითმა მოიწვია ქართლისა და სომხეთის ყველა

– 58 –

მთავარი და თრიალეთს მიმართა. ბაგრატ-რეგვენმა მისი მხარე დაიჭირა, შეკრიბა აგრეთვე მრავალრიცხოვანი ჯარი და შავშეთს შევიდა; რატი ამ დროს, როგორც ჩანს, მანგლისსა და ატენს შუა იდგა.

ბაგრატ III-მ, ამ საქმეების გარემოებით განცვიფრებულმა, შემწეობა სთხოვა თავის მამას. მაგრამ გურგენი აფხაზების მოსვლამდე შეებრძოლა რეგვენის ჯარებს, დამარცხდა და თავის შესაფარავათ წეფთის ციხეში გაიქცა. ამას შემდეგ ბაგრატს ერთადერთ იმედათ მისი სიმართლე რჩებოდა. ის მივიდა თრიალეთს, დააყენა აფხაზები დავით-კურატპალატის ბანაკის პირდაპირ და თვითონ მასთან წავიდა მარტო. დავითის კარავთან მისმა ამ სახით

გამოცხადებამ და მოკლე მოლაპარაკებამ გაფანტა მათ შორის მოშხთარი ყველა ექვი. დავითი უწინდლურათ მოეაღერსა თავის შვილობილს და მიანდო მას მეამხოხე თავადის დაცხრომა, თვითონ კი გაუშვა თავისი მოკავშირეები და ტაოს წავიდა.

ბაგრატმა არ ისურვა საექვოთ გაეხადა თავისი გამარჯვება და რატის თავს დასხმოდა იმ დროს, როცა ის სრულიად მზათ იყო საომრათ, და ამიტომ ისიც დაბრუნდა აფხაზეთს; მაგრამ, როგორც კი ზამთარი მოვიდა და რატიმ თავის თანამოაზრეთა ბრბოები გაუშვა, ბაგრატმა სისწრაფით ქართლს მიმართა და კლდეკარს ალყა შემოარტყა. უეცრათ განსაცთელში ჩავარდნილი რატი ციხიდან გამოვი-

– 59 –

და და ბაგრატს უცილობელი მორჩილება გამოუცხადა, თავისი შვილი ლიპარიტი ამანათად წარუდგინა და გაემგზავრა საცხოვრებლათ მისთვის დანიშნულ ადგილას, აფხაზეთის სამეფოს საზღვრებში, სახელდობ – არგვეთს.

რატისა და მის თანამოაზრეთა დაცხრომა არ შეიძლება მოშხთარიყო 994 წლის უგვიანეს, თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ამ წელში მოკვდა ბაგრატ II რეგვენი, რომელიც, როგორც დავინახეთ, მონაწილეობას იღებდა ამ გარემოებაში. მისი სიკვდილის წელიწადი უნდა ჩაითვალოს გურგენის მეფობისა და ქართლში წესრიგისა და ხელმწიფების აღდგინების დასაწყისათ, – ეს უკანასკნელნი გაქარწყლებული იყვენ ადგილობრივი ფეოდალების მეოხებით იმ დროს, როცა იქ არაბთა გავლენით დაცემულ-დაუძღურებული პირები მეფობდენ.

მაგრამ, ჩვენის აზრით, გურგენის მეფობა არ მოასწავებდა ქართლის განცალკევებას აფხაზეთის სამეფოსაგან. ბაგრატ III-ის მემკვიდრეობითმა უფლებამ ისე შეაკავშირა მამა და შვილი, რომ გურგენის ტახტ-

ზე ასვლა, უნდა ვიფიქროთ, იყო მხოლოდ მოხუცის თავმოყვარეობის დაკმაყოფილება, რადგან იმასაც მინიჭებული ქონდა მეფობის უფლება. თუმცა ამასთანავე მან „მეფეთ მეფის“ ხარისხი მიიღო იმ დროს ეს შემოღებული იყო დანაწილებულ სამეფოთა დინასტიის უმთავრეს წევრებს შორის), რაიცა ნიშნავდა უპირატესობას მისი დინასტიის

– 60 –

სხვა მემკვიდრე წევრებზე, – მაგრამ ნამდვილათ კი მასთან უპირატესობა მის შვილს ეძლეოდა.

1001 წელს მოკვდა დავით-კურატპალატი ¹⁾ და ყველა თავისი მიწაწყალი ბაგრატს კი არ უანდერძა, როგორც დაპირებული ქონდა, არამედ ვასილს. ²⁾ იმპერატორი ამ დროს ქალაქ ტარსში იყო, და როცა ეს ამბავი გაიგო, თავის ახალ სამეფოში გაემგზავრა. ბაგრატი და გურგენი შეებნენ მას აჯიჩის მაღლობზე და ერთმანეთს თავდაბალი სალამი მისცეს. ამ ნახულობის დროს ვასილმა ბაგრატს კურატპალატობის ხარისხი უბოძა, გურგენს კი – მაგისტრის. „ქართლის ცხოვრება“ ამბობს, თითქო იმპერატორს ეს უპირატესობა ბაგრატისათვის იმ მიზნით მიენიჭებოდა, რომ მამასა და შვილს შორის მტრობა ჩამოეგდო და ამით მთელი საქართველო ხელში ჩაეგდო; მაგრამ რამდენათაც იმპერატორისაგან შეურაცხყოფილი იყო გურგენი, იმდენათვე ძვირათ მიაჩნდა შვილის სიყვარული – და ამიტომაც ეს ვერაგობა საიმპერატორო მამულებისათვის მხოლოდ მავნებელი შეიქნა.

როცა ვასილი და გურგენი ჯერ კიდევ ტაოში იყვნენ, უეცრათ მოხდა ერთი ამბავი, რომელიც გურგენმა მათ შორის ომის მიზეზათ ჩასთვალა. ვასილის ერთმა მხედართაგანმა ჩხუბი აუტეხა გურგე-

¹⁾ Hist. De la Géorgie par Brosset, p. 297.

ნის ცხენოსანი ამაღლის ქართველს, ცხენის საკვების გამო ორივეს ამხანაგებმა მიიღეს ჩხუბში მონაწილეობა და საქმე იქამდე მივიდა, რომ გურგენის ამაღლის უმეტესი ნაწილი – მრავალი დიდებული ქართველი – გასწყვიტეს. თუმცა იმპერატორი სრულიად არაფერ შუაში ყოფილა ამ უსიამოვნო შემთხვევის დროს, მაგრამ წავიდა იქიდან თუ არა, გურგენი თავს დაესხა ტაოს, დაიჭირა ის და იწყო მცხოვრებლების ჟლეტა. ვასილმა მის წინააღმდეგ თავისი სარდალი კანკელი გაგზავნა (შესაძლებელია ჯაყელი ყოფილიყო), მაგრამ ხანგრძლივ ბრძოლას შემდეგ იძულებული შეიქნა – ზავი შეეკრა გურგენთან და დაეთმო მისთვის ტაოს ნაწილი ¹⁾).

გურგენი მოკვდა 1008 წელს და შემდეგ ბაგრატ III-მ იწყო ჯარების გამრავლება – ერთი მხრით სამეფოს სამართავათ და მეორე მხრით მეზობელ მხარეებზე თავისი გავლენის გასაძლიერებლათ. რაკი თითქმის მთელი ძველი საქართველო, კახეთს გარდა, მას ეჭირა, პვირიკე II-ის მონაცვალეს ქორეპისკოპოზს დავითს მოსთხოვა – სრულიად დამორჩილებოდა მას და ზოგიერთი ციხე მისი ჯარებისათვის გადაეცა. ამ მოთხოვნის პასუხათ დავითმა ომი გამოუცხადა. 1010 წელს ბაგრატი შეესია თიანეთით, მალე დაიჭირა კახეთის ნაწილი, ჰერეთად წოდებული, და მისცა ის სამკვიდროთ თავად აბუალს. მაგრამ, როცა ბაგრატი გაბრუნდა, ჰერეთის მცხოვ-

¹⁾ Tchamtchian, tom II. p. 873; ნახე Lebeau, tom. XIV p.185.

რებლებმა აბუალი გააძევეს და ისევ დავითს დაე-

მორჩილენ. დავითი იმავე წელს მოკვდა და კვირიკე III-მ, რომელმაც მას შემდეგ დაიჭირა ტახტი, მეფის ხარისხი მიითვისა.

ამგვარათ 1012 წელს ბაგრატმა შეაერთა მთელი საქართველო და მისი საზღვრების უშიშრობისათვის იწყო ზრუნვა. იმ დროს კახეთის ყველაზე უფრო მოუსვენარი მეზობელი იყო ემირი შარვა ¹⁾, რომელსაც „ქართლის ცხოვრება“ ფადლონს უწოდებს ²⁾. რადგან ის ამ მაზრას, განუწყვეტლათ ავაზაკურათ თავს ესხმოდა ბაგრატი იძულებული შეიქნა – გაელაშქრა განჯაზე და შემწეთ სომეხთა მეფე ჰადიკ I მოეწვია. თვით ჰადიკსაც სძულდა ეს ემირი და ამიტომ ბაგრატის მიწვევაზე სისწრაფით დათანხმდა. ორივე მეფის ჯარები ზორაკერტში შეერთდენ. ფადლონს იმედი არ ქონდა, რომ წარმატებით ეომა მათ წინააღმდეგ ვაკეზე, და ამიტომ შამქორის ციხეში ჩაეკეტა. მეკავშირეებმა ალყა შემოარტყეს მას და ცოტა ხნის განმავლობაში ქალაქის გალავანი დაღეწეს. როცა ისინი ქალაქში შესვლას აპირებდენ, წინადღით ფადლონმა ზავი ითხოვა და მათ მორჩილება გამოუცხადა, მასთანვე

¹⁾ Sf. Mnrtin, Mèm. sur l'Armèn., tom. 1 p. 426.

²⁾ ქართველი მემკვიდრეები ფადლონებს უწოდებენ საზოგადოთ იმ ემირებს, რომელნიც ბენაშედის დინასტიის ქურთებისაგან შთამომავლობდენ. იხ. დიმ. ბაქრაძის თხზულება „ბაგრატ IV“.

აღუთქვა ხარაჯა და ჯარებით დახმარება საქართველოსა და სომხეთის მტრების წინააღმდეგ. მეფეებმა არაფერი პასუხი მისცეს მოციქულს, ისე მოახთინეს სამხედრო თათფირი და მას წინადაუდვეს გადასაწყვეტათ შემდეგი თავისი სურვილი: ამ პირობათა მიუღებლათ ავიღოთ ქალაქი და ემირი ტყვეთ წავიყვანოთო. მაგრამ, როცა რჩევამ ეს საქმე საძნე-

ლოთ დაინახა და ამტკიცებდა, რომ ბევრ სხვრეპლს შეიწირავსო, მაშინ მეფეები ზავზე დათანხმდნ და დაბრუნდნ უკან მრავალი მდიდრული საჩუქრით დატვირთულნი, რომელიც ფადლონმა მათ და იმათ ჯარებს მიართვა.

ბაგრატ III მოკვდა 1015 წელს ¹⁾ თავის სამეფოში, ტაოს მაზრაში, მოგზაურობის დროს. მისი გვამი ოდიშს გადაასვენეს და ბედიის ტაძარში დასაფლავეს. თავისი ცხოვრების უკანასკნელი წელი ბაგრატმა განსაკუთრებით იმას მოახმარა, რომ ყოველგან თავის სამეფოში მტკიცე შინაგანი წესრიგი დაუფუძნებია და საქართველო გარეგნათ გაემშვენიერებია ტაძართა აშენებით. სანამ ბაგრატის ამ ღვაწლთა ავსწერდეთ, თვალს გადავაავლებთ არაბთა მფლობელობის დროის პერიოდს და მის გავლე-

¹⁾ ბროსე ფიქრობს, რომის მომკვდარა 1014 წელს. „ქართლის ცხოვრება“ მოწმობს, რომ ბაგრატი მომკვდარა 7 მაისს, შაბათ დღეს; თუ ეს მართალია, იმ შემთხვევაში შაბათი 7მაისს, 1014 წელს კი არ ყოფილა, არამედ 1015 წ. (იხ. ხავსკის ქრონოლოგიური ტაბულეები).

ნას ქართველი ხალხის შინაგან ცხოვრებაზე: ამით ჩვენ უკეთ დავინახავთ იმ გარემოებათა მსვლელობას, რომელნიც ხან მავნებელი იყვენ და ხანაც საკეთილდღეონი ამ ხალხის ზნეობრივისა და ნივთიერი ძალღონის განვითარებისათვის.

შეხედულება ქართველი ხალხის შინაგან ცხოვრებაზე არაბთა მფლობელობის დროს.

არაბთა მფლობელობის ხასიათი. – ფეოდალთა გამოცობლება. – არაბთა განათლება. – ქართველთა სასულიერო განათლება. – არაბთა გავლენა ქართველთ ენასა, საერო ლიტერატურასა და სწავლა-განათლებაზე.

არაბთა გავლენა, საქართველოში იმათი პირველი გამოჩენიდან ბაგრატ III-მდი, თითქმის სამას ორმოცდაათ წელს გაგძელდა. ამ გძელი დროის განმავლობაში არაბები ოთხჯერ თუ ხუთჯერ შეესიენ საქართველოს და ერთჯერაც – ხაზარები. ეს შემოსევანი ადგილობრივ მკვიდრთათვის საზარელი და ამოხრებელი იყვენ. არაბების ლაშქრობათა უმთავრეს მიზანს ამ ქვეყნის მცხოვრებთა გამამადიანება შეადგენდა. იმ ქვეყნებს, რომელთა მცხოვრებლებმაც იმათი სარწმუნოება მიიღეს, სრული მოსვენება მიანიჭეს და მათი ჯარები სრულიადაც არ გაჭაჭანდებოდენ ხოლმე იქითკენ, თუ იმ მხარეთა მკვიდრნი თვითონ არ მოსთხოვდენ მათ მტრებისგან დაფარვას. ხარაჯა, რომელსაც ისინი

– 65 –

ადებდენ დამორჩილებულ ხალხებს, სამძიმო არ ყოფილა ¹⁾, და საზოგადოთ არაბთა მფლობელობას არ ეტყობოდა არც ის უღმობელობა, ვერაგობა და ანგარების მოყვარება, რომელსაც საქართველო სპარსელებისა და ბერძნების ბატონობის დროს ითმენდა. თვით მათი ფანატიზმი უფრო ადვილი ასატანი იყო, ვიდრე ცეცხლის მსახურთა ფანატიზმი, და უფრო დამთმობი, ვიდრე თვით ქრისტიანთა ფანატიზმი. ამის დასამტკიცებლათ ჩვენ შეგვეძლო – სხვადასხვა ხალხის ისტორიიდან მრავალი დამტკიცება წარმოგვედგინა, თუ კი მოგვთხოვდენ, მაგრამ რაკი დარწმუნებული ვართ, რომ ეს ჭეშმარიტება დიდი ხანია ყველასაგან ცნობილია, ამიტომ ამაზე სიტყვას აღარ გავაგძელებთ.

ეს შემოსევანი აოხრებდენ ყველა იმას, რის განახლებაც შეიძლებოდა მომავალში. განძეულობა მიქონდათ ქართველებს და მალავდენ მიუვალ ადგილებში; რაც შეეხება სადგომებს, თუმცა „ქართ-

ლის - ცხოვრების“ მოწმობით მტრები უმეტეს ნაწილათ აოხრებდენ მათ, მაგრამ, რადგან ქართ-

1) ჩვენ არა გვაქვს იმის ცნობები, თუ რამსიდიდე იყო ხარაჯა, რომელიც არაბებმა საქართველოს დაადვეს, მაგრამ თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომს მავია ხალიფის დროს სომხეთს ყოველწლიურათ 500 დახაკანი ანუ დინარი უნდა ეძლია ხალიფების (ისტორია ვარდაპეტ ლევონდისა, პატკანოვის გამოცემა, გვ. 9), მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ საქართველოს ხარაჯაც ზომიერი უნდა ყოფილიყო.

- 66 -

ველები არაბების გამოჩენის დრომდისაც მუდამ მტრების შემოსევათა შიშში ცხოვრობდენ, ამიტომ მე-VII საუკუნეში მათი კერძო შენობანი არც ხუროთმოძღვრების მდიდრულობით ყოფილან შესანიშნავი და არც სიძვირფასით. ცხოვრებისათვის საჭირო სასმელ-საჭმლის სიმრავლე კი დამოკიდებული იყო რამდენსამე მშვიდობიანსა და მოსავლიან წელიწადზე, რომელსაც არ იყო მოკლებული ეს მხარე თავისი ნიადაგისა და ჰავის წყალობით. ერთ და იმავე დროს ქართველებმა თავისი სარწმუნოებაც დაიცვეს და თავისი მწერლობა და ენაც, რომლითაც განსხვავებული იყვენ ისინი სხვა ხალხებისაგან და რის გამოც მათ საკუთარი ეროვნების უფლება ეძლეოდათ.

როცა არაბები დაიღალენ შორეულ ქვეყნებში ლაშქრობებით, რომლითაც მასთანვე მიზანსაც ვერ ეწეოდენ, თფილისი აიღეს და იქ თავისი ემირი დააყენეს. ამ მართველებს არ ქონიათ ის საშვალე-ბანი, რომ შეძლებოდათ მთელ საქართველოში ბატონობა და ამ ქვეყნის შინაგანი საქმეების მართვა; ამიტომაც ისინი კმაყოფილდებოდენ ხარაჯის მიღებით, რომელსაც ადგილობრივი მკვიდრნი ხალიფის სახელზე აძლევდენ, და აგრეთვე თვალყურს ადევნებდენ, რომ მარი ბატონობისათვის მავნებელი რაი-

მე დემონსტრაციები არ მოეხთინათ; მეფისა და ხალხის სხვა მოქმედებას კი ისინი არ ეხებოდნენ. რადგან მათი გავლენა, 68 წლის ტრაკტატის და-

– 67 –

ლით, განსაკუთრებით სურამის ქედამდის ვრცელდებოდა, ესე იგი ქართლზე, – ამიტომ მარტო ამ მაზრის მეფეებს აკლდებოდათ საგრძნობლათ შემოსავალი, რომელსაც ხალიფებსა და მათ მონაცვალეებს უყოფდნენ, და ამ მიზეზების გამო ისინი აუცილებლათ საქართველოს სხვა ნაწილების მთავრებზე უფრო სუსტი უნდა გამხთარიყვენ. მათ სისუსტეს თან მოყვა ფეოდალების გაძლიერება, რომელნიც ჩირათაც არ აგდებდნენ თავის მხოლოდ ნომინალურ მბძანებელთ, და უმაღლეს წოდებას კი მისი საკუთარი ინტერესი ნებას არ აძლევდა – დაეცვა და გაეძლიერებია მეფეთა უფლებანი. ამავე დროს უნდა მივაწეროთ მრავალი კოშკისა და პალატის აშენება, რომელთა ვრცელი ნანგრევებიც დღეს მოჩანს საქართველოს სხვადასხვა ფრიალო კლდეებსა და ტყიან მწვერვალებზე და რომელთაც ღვაწლით შემოსილ მეფე თამარს აკუთნებენ; მაგრამ იმათი მომდინარეობა უნდა ეკუთნოდეს ალბათ ბაგრატ III-ის გამეფების წინა ეპოქას, როდესაც ყოველი ადგილობრივი ფეოდალური თავადი ხელქვეითებს თავის ნებაზე განაგებდა, ისე რომ მეფეს არაფერი გავლენა ქონდა, და ამასთანვე საცხოვრებლათ ირჩევდა თავის სამფლობელოში საყვარელ ადგილს, ამაგრებდა და ამშვენებდა მას თავისი ძალღონისა და თავისი გემოვნების მიხედვით.

ნიადაგის ნაყოფიერობას გარდა ხალხის სიმდიდრის სწრაფ აღორძინებას ალბათ ის გარემოებაც

– 68 –

ხელს უწყობდა, რომ არაბებისაგან ალექსანდრიის ალებას შემდეგ ინდოეთს მომავალი ევროპიელთა სავაჭრო გზა რიონსა და არეზზე გაიმართა ¹⁾).

არაბებმა დაიჭირეს თფილისი, ხაზარებისაგან აოხრებული, და ბევრათ უკეთ მოაშენეს, ვიდრე ის წინათ იყო, – ასე მოწმობს თვით „ქართლის ცხოვრება“, იმ ხალხის მატიანე, რომელსაც ქონდა მიზეზები – გულცივათ ეცქირა ყველა მათი საქმისათვის, რადგან ისინი იყვენ სხვა სარწმუნოების მექონი ხალხი, რომელმაც ქართველებს მრავალი სიავე მიაყენა.

როცა აბასიანთა დინასტიის კარზე განათლებისადმი უდიდესი ყურადღების მიქცევა იწყეს, ვიდრე უსარგებლო სამხედრო ჯილდოებისადმი, და როცა არაბთა სწავლა-განათლებამ, მართებლობის გულმხურვალე მზრუნველობით ხალიფების სატახტო ქალაქიდან ყოველი მხრით სისწრაფით გაფართოება იწყო, – თფილისი, უეჭველია, არ გამოირიგებოდა აღმოსავლეთის იმ ქალაქთა რიცხვიდან, სადაც არაბებმა მრავალი სასულიერო და საერო სასწავლებელი გააჩაღეს. ამ დაწესებულებათა შორის შესანიშნავია ასტრონომიული ობსერვატორიის მოწყობა ამ ქალაქში ²⁾).

ცხადია, რომ ქართველებს შორის, თფილისის

¹⁾ Историч. опыты О древней Индии, Робертсона, гл. 137.

²⁾ Всемирн. истор. Шлоссера, томъ VХ, гл. 205.

მცხოვრებთ გარდა, მრავალი იქნებოდა გატაცებული ამ დაწესებულებათა სიახლით და ცოდნის მოყვარეობით. მაგრამ რადგან ყოველი არაბი, რომელშიც სწავლაგანათლების გზას ადგებოდა, თავის განათლებას ყურანისა და სხვა სასულიერო წიგნების

შესწავლით იწყებდა, ამიტომ ქართველთა სასულიერო წოდებას არ შეეძლო მამადიანთა წარმატებისათვის გულგრილათ ეცქირა – და უნდა ეხმარა რაიმე ზომები, რომ შეესაზღვრ, მუსულმანთა ღვთისმეტყველების გავლენა ადგილობრივ მცხოვრებლებზე; ამისათვის საუკეთესო საშვალეობათ დაინახეს – და ეწესებიათ და გაემრავლებიათ შკოლები ეკლესიებსა და მონასტრებთან და იმათში საქრისტიანო ღვთისმეტყველება ესწავლებიათ. მაგრამ, როცა ამისთანა შკოლებს აღებდენ, სასულიერო წოდებამ დიდი ნაკლულევაწება იგრძნო მით, რომ არ ქონდათ საღვთო წიგნები ქართულათ გადათარგმნილი. ცთა აღარ შეიძლებოდა, მოქმედების მიზეზები ძლიერი იყო, და ამიტომ, 950 წლის მახლობლათ ¹⁾, ხალხის სარწმუნოების გულმხურვალე მცველებმა, თავადებმა იოანემ და ექვთიმემ, გადასწყვიტეს ბერათ შესვლა, თავისი სამშობლოს დატოვება და საბერძნეთს წასვლა, რომ თავისი ცხოვრების მთელი დრო შეეწირათ თარგმნისა, წინანდელი ნათარგმნის გასწორებისა და საღვთო წერილს წიგნების შევსე-

¹⁾ „წყობილსიტყვაობა“, 162.

ბისათვის.

იმათ თავისი მოღვაწეობის ადგილათ აირჩიეს ათონის მთის ქართველთა მონასტერი, რომელიც უფრო ივერიის მონასტრის სახელწოდებით არის ცნობილი. ეს მონასტერი აუშენებიათ სამშობლოდან ძველათ გასულ ქართველებს, ალბათ არაბების პირველ შემოსევათა დროს. ან შეიძლება სპარსელთა მოსევის დროს, რადგან 831 წელში ის კიდევაც იყო ცნობილი ივერიის ღვთისმშობლის სახელგანთქმული ხატის გამოცხადებით, რომელიც ზღვიდან ქართველმა ბერმა გაბრიელმა გამოასვენა. ამ მთაზე,

ივერიის მონასტრის ახლოს, მეორე მონასტერი იყო, რომელიც ბერძნებს ეკუთნოდათ და რომელიც მდიდარი იყო ვრცელი ბიბლიოთეკით, საიდანაც იოანეს და ექვთიმეს შეეძლოთ უსაჭიროესი წიგნების მიღება. ამ ბერების შრომით მალე გამდიდრდა ქართველთ ეკლესიებისა და შკოლების ბიბლიოთეკები. პირველი მათგანი ძალიან მოხუცებული იყო და დიდხანს არ უცოცხლია, მაგრამ ცნობილია მით, რომ ექვთიმეს ეხმარებოდა დაბადების თარგმნაში. მეორემ კი თავი ისახელა ფრიად დიდი შრომით: მას გადაუთარგმნია ცხრამეტზე მეტი სხვადასხვა წიგნი ¹⁾. მისი ხელნაწერები, გადამწერთა წყალობით, ერთობ ბევრი გავრცელდა. ამ სასწავლო წიგნებთან გამოჩნდნენ მასწავლებელნიც. ესენი

¹⁾ „წყობილსიტყვაობა“, გვ. 234.

იყვენ სახელოვანი ეპისკოპოზები, ბერები და სამღვდლო პირები. ზოგიერთ ამ მოძღვართა სახელები, მაგალითად არსენ ნიკორწმინდელის, იოანე ბოლნელის, იოანე გმელიძის, ხახულის იოანე ოქროპირისა და ზაქარია შარიტიძისა, დღემდე დარჩენილა საქართველოში, რომ მოწიწებით მოიხსენიოს ისინი შთამომავლობამ მათის დიდებული საქმეებისათვის ხალხის განათლების ასპარაზზე. არსებულ თარგმანებს მათ მიუმატეს მრავალი თავისი საკუთარი თხზულება – და ამგვარათ მე-X საუკუნის ნახევრიდან ქართველთა საფილოსოფიო საღვთისმეტყველო განათლება არა თუ გამოვიდა იმ საშიშროებიდან, რომ მამადიანთა სასულიერო წოდების შეხედულებას არ დამორჩილებოდა, არამედ გაცილებით შორს გაუსწრო მას საქრისტიანო მოძღვრების უპირატესობით. იოანე ხმელიძის თხზულებამ – „მამადიანთა სარწმუნოების დარღვევა და სარკი-

ნოზთა გაქრისტიანება“ – დიდი სამსახური გაუწია ქართულ ღვთისმეტყველებას და იმას ყველა განსაკუთრებული სიამოვნებითა და ეროვნული სიამაყით კითხულობდა. იმ დროინდელი ყველა თარგმანი და თხზულება მშვენიერი ენით არის დაწერილი, რომელიც არათუ თანამედროეთათვის, ჩვენთვისაც გასაგებია იმდენათ, რომ არა გვგონია, ლათინებს გარდა, სხვა ქრისტიან ხალხებს მოეპოვებოდესთ ამ მხრით მათთან შესადარებელი იმ დროის წიგნები. თუმცა სჯულის მომდგარნი სარწმუნოებას მეც-

– 72 –

ნიერულათ წარმატებით იცადდენ, მაგრამ ქართული ენა და საერო ლიტერატურის ხასიათი არაბთა გავლენას მაინც ვერ აშორდა. არაბთა ბატონობის წინამომდევარ დროთა ლიტერატურულ თხზულებათაგან ჩვენ ვიცით მხოლოდ „ქართლის ცხოვრების“ ნაწილები, დაწერილი ვახტანგ გორგასლანამდი სხვადასხვა მემატიანისაგან, რომელთა სახელებიც ნაკლებათ არის ცნობილი: რაბუნ აბათარისა და მისი ასულის სიდონიასაგან, ვახტანგს შემდეგ კი – ჯუანშერ – ჯუანმერიანისაგან; მაგრამ, სამწუხაროთ, მათ არ შეუძლიათ – დაგვანახონ ქართული ენის თანდათანობითი გაუმჯობესება, იმიტომ რომ მთელი ეს მატიანე მე-XVIII საუკუნეში არის გადათვალეირებული და ამ საუკუნის ენით გადაწერილი. როცა აღმოსავლეთის ხალხების რომანტიულ ლიტერატურაზე ვლაპარაკობთ, არ შეგვიძლია უარვყოთ, რომ მათის ცოცხალი გონების მეოხებით, რომელიც ყველაფერს გადამეტებულათ ხატავს, ენა უძველესი დროიდან მოქარგულათ გამოსთქვამდა ხოლმე საგნებს და მათთან შეერთებულ აზრებს, მაგრამ იმდენათ კი არა, როგორც ეს აზრის მეტაფორული გამოხატულება განვითარდა არაბთა ლიტერატურის უაღრესობის დროს. ზენდ-

ავესტაში ფრიად მრავალ გამოთქმას ვპოულობთ იმისთანას, როგორც, მაგალითად დედამიწას ეწოდება „ორმუზდის მშვენიერი ასული“; მაგრამ ძველ სპარტელებს, რომელნიც ცის მნათობებს

– 73 –

ღრმა მოწიწებით უცქერდენ, არაოდეს არ შეეძლოთ მათი სახელწოდებანი რომელიმე საყვარელი ქალის მშვენიერების გამოსახატავათ ეხმარათ. აქიდან ის დასკვნა უნდა გამოვიყვანოთ, რომ ქართველთ რომანტიული ლიტერატურის ენაც ამ მხრით თავდაჭერილი უნდა იყოს. მაგრამ არაბთა გავლენამ, რომელმაც მთელი აღმოსავლეთის ლიტერატურაზე იმოქმედა, ქართულ ენასაც სხვა მიმართულება მისცა. ქართულმა ენამ მებატონე ხალხის ენის ხასიათი მიიღო. პოეტები და მგოსნები უმეტაფორით არაფერს სწერდენ და არც მღეროდენ. მზე, მთვარე, ბულბული და ვარდი ისეთ განუყრელ მეგობრებათ გადაექცენ მათ, რომ თითქო უიმათოდ არც ერთ რომანტიულ თხზულებას არავითარი ღირსება არ ქონოდეს. ამ სუსტ მხარეს იმისთანა დიდებული პოეტებიც კი დაემორჩილენ, რომელთაც დააშვენეს თამარის საუკუნე. ჩვენს დროშიც ახალს ქართველ ლირიკოსებს მოსვენებას არ აძლევენ ეს ვარსკვლავები, ფრინველები, ყვავილები, იაგუნდები და ბროლ-ბადახშები, და ისინი მანამ ადგანან მათ ენაზე და არ ასვენებენ ზემთაგონების დროს, სანამ ადგილს არ მიუჩენენ თავის ლექსებში. ყველა მოთხრობას, ზღაპარსა და არაკს არაბული თვისება აქვს. რომელიმე ზღაპრის ან თუ გინდ ჭკუის დარიგების უბრალო მაგალითის მოამბეები თავის მოთხრობას თითქმის ყოველთვის არაბეთის რომელიმე მეფის, ვეზირის ან ვაჭრისაგან იწყებენ.

– 74 –

ასე იწყება სახელოვანი „ვეფხისტყაოსანიც“.
ამიტომაც ეს პოემა ბევრს არაბულიდან გადათარგმ-
ნილი ეგონა. ამასთან ერთად მრავალი არაბული
სიტყვა შემოვიდა ხმარებაში – და ქართველებმა ისი-
ნი კიდევაც შეითვისეს.

არაბული ლიტერატურის გავლენამ ავნო თუ
არა ქართულ ენას, ამის შესახებ არაფრის თქმა არ
შეიძლება, იმიტომ რომ ამ კითხვის გადასაწყვეტათ,
როგორც ზევით ვსთქვით, ჩვენ არა გვაქვს იმ დრო-
თა ორიგინალური წერილობითი ნაშთები, რომელ-
ნიც არაბთა ბატონობას წინაუძღოდენ. მაგრამ, თუ
მივიღებთ მხედველობაში, რომ ენა არის გრძნობა-
თა გამოხატულება, მაშინ ნება გვექნება ვიფიქროთ,
რომ ნაზი, თავაზიანი და მოქარგული ენა, როგო-
რითაც ქართველებმა იწყეს იმ დროიდან წერა და
მღერა, გააფაქიზებდა ქართველთა ზნეს, მათს ში-
ნაურ ყოფაცხოვრებას და საზოგადოებრივ ურთი-
ერთობას. პოეტების ენას ძლიერი გავლენა აქვს
მათ მსმენელთა გემოვნებისა და ცხოვრების ხასიათ-
ზე. ამ აზრს რამდენათმე ისიც ამტკიცებს, რომ ამ
გავლენის მეოხებით დაფუძნდა და აღორძინდა ქართ-
ველთა რომანტიული ლიტერატურა.

იმ მეცნიერებათაგან, რომელთაც არაბულ შკო-
ლებში ასწავლიდენ, ქართველებში ფეხის მოდგმა
მხოლოდ ასტორონომიულ ცოდნას შეეძლო. ეს
მეცნიერება ისე საგულისხმოა, რომ სრულიად
უბრალოსა ლუაუზრუნველ ხალხსაც კი გაიტაცებს

ხოლმე. იმას თითქმის ყოველი კაცი ადვილათ
ითვისებს. თვით არაბებს ამ დროს იმის შესახებ
ბევრი არაფერი ცნობა ქონიათ: უსახელოვანესი მა-
თი სწავლულებიც არ გაცილებიან აბულ-მეფისა
და იბნ-ინგრის „ალმაგესტს.“ ისინი ფიქრობდენ,

რომ მიწა დგას და მზე მოძრაობსო; მათ იცოდენ წლის მოქცევა, სათანასწორდღეო წერტილები, ზოდიაქი, მთვარის მოქცევა, ზოგიერთი ვარსკვლავისა და ვარსკვლავთა დასების სახელწოდებანი; ჰიპარხით ისინიც ფიქრობდენ, რომ ვარსკვლავები იბადება და იხოცებაო. ერთი სიტყვით მათ თითქმის მხოლოდ «წარღვნის წინა დროის ასტრონომია» იცოდენ, როგორც უწოდა ბალიმ ქალდეველთა, ჩინელთა და ინდოელთა უძველეს ნაშრომებს ამ მეცნიერების შესახებ. აქიდან ადვილი გასაგებია, თუ რამდენათ დიდი ყოფილა არაბთა პოპულიარული ცნობები. ამ ცნობებმა ფეხი მოიკიდა მაშინდელ ქართველებში, ისინი საგულისხმო საგნათ გადაიქცენ შინაური ბაასობის დროს და ჩვენს დრომდე სრულიად განუვითარებლათ გადადიოდენ ერთი შთამომავლობიდან მეორეში. მაგრამ რადგან ნასწავლი ქართველები თითქმის ყველანი სასულიერო წოდებას ეკუთნოდენ და რადგან იმ დროის შეხედულებით ასტრონომია საეკლესიო დადგენილებათა მიხედვით აკრძალულ მეცნიერებათ ითვლებოდა, ამიტომ ამ მეცნიერებამ ერთადერთი სარგებლობა ის მოიტანა, რომ სამღვდელოებამ იმის ში-

– 76 –

შით, ვაი თუ ქართველებმა მამადიანთა კალენდარი მიიღონ სახმარებლათო, მე-VIII საუკუნის დამლევს თავისთვის საპასეჟო ცხრილი შემოიღო ¹⁾.

ბაგრატ III-ის ღვთისმოყვარების სახსოვარნი და ერთხელმწიფობის პოლიტიკა.

მცხეთისა და ქუთაისის საკრებულონი და ატენის სიონის ტაძარი. – ხალხის თანაგრძნობა საჯარო შენო-

ბათა აგებისადმი. – ბაგრატ III-ისგან კლარჯეთის ბაგ-
რატიონთა გაჟლეტა.

როცა ათავებს ბაგრატ III-ის მეფობას, „ქართ-
ლის-ცხოვრება“ ამბობს, რომ ამ მეფემ მთელი
კავკასია დაიპყრო ჯიქეთიდან მოკიდებული გურ-
განამდიო და ადარბადაგანსა და შირვანს ხარაჯა
დაადგაო, ხოლო მეზობელი მეფეები იქამდი მიიყვა-
ნა, რომ შიშითა და კრძალვით ექცეოდენ საქართ-
ველოს ძლიერებასო. საზოგადოთ მისი მეფობა
იმდენათ სავსეა დიადი საქმეებით, რომ ეს მატიანე
ვერ პოებს შესაძლებლათ – ჩამოთვალოს ისინი კაც-
მა ზედიზედ ისე, რომ არ დაშვრეს. სამწუხაროთ,
ეს დასკვნა არათუ ცხადათ არ გვიხატავს საქართ-
ველოს საზღვრებს, მის მკვიდრთა ურთიერთო-

1) ზოგიერთების აზრით ამგვარი ცხრილი 780 წ. შე-
მოუღიათ.

– 77 –

ბას მეზობელ ხალხებთან და შინაგან ადმინისტრა-
ტიულ წესრიგს, – პირიქით, ცნობილ გარემოებათა
მიზეზით, ზოგიერთ ეჭვსაც ბადავს, რადგან ბაგრატ
III-ის დროს თფილისიც არ ყოფილა უცხო ტომთა
ბატონობისაგან გათავისუფლებული; თუმცა ისიც
საფიქრებელია, რომ ეს მეფე იქაური ემირის მო-
ხარკე აღარ ყოფილა ისე, როგორც მისი მოწი-
ნავე ქართლის მეფეები.

ეს კი ვიცით ცხადათ, რომ, წინამომდევარ
თავებში ჩვენ-მიერ ნაჩვენებ გარემოებათა გარდა,
ბაგრატ III-ის მეფობა, საქართველოს სარწმუნოებ-
რივი განათლების ნიადაგზე დაწყებული, მდიდარია
აგრეთვე მრავალი საეკლესიო შენობის აგებითა და
განახლებით. ხუროთმოძღვრების ამგვარ ძეგლთა შო-
რის განსაკუთრებით შესანიშნავი არიან ქუთაისისა

და მცხეთის საკრებულო ტაძარნი.

მცხეთის საკრებულო ტაძარს, რომელიც ვახტანგ გორგასლანის დროს განაახლეს და რომელიც ბაგრატის დროს დაძველდა, შეკეთება ეჭივრებოდა, მაგრამ რადგან ეს შენობა ერთობ დიდი იყო, ბერძნების დაუხმარებლათ არ შეიძლებოდა მისი განახლება. ამისათვის ბაგრატი გაემგზავრა კოსტანტინეპოლს და იმპერატორს ვასილს სთხოვა – დახმარება ამოეჩინა. იმ ფრიად დიდი საშვალეების წყალობით, რომელიც კოსტანტინეპოლის კარისაგან მიიღო, და თავისი საკუთარი მეცადინეობით ბაგრატმა თითქმის ხელახლა ააშენა ეს ტაძარი მშვენი-

– 78 –

ერთ. სიდიადეს გარდა ის შესანიშნავია სიმდიდრითა და საუცხოო მორთულობით. კედლები და გუმბათი შემკულია მწვანე პორფირით; კანკელი, ალსავლის კარი, ცხოველმყოფელი სვეტი, ხატები, წმინდანთა ნაწილები, საეკლესიო ჭურჭელი, წიგნები და შესამოსელი ყველა შეჭედულია ოქროთი და ვერცხლით და მოფარულია მარგალიტითა და სხვა პატიოსანი თვლებით.

ქუთაისის საკრებულო ტაძარი სჯობია მცხეთისას ხუროთმოძღვრების სიტურფით და იმ მასალის სიძვირფასით, რომელიც მის ასაშენებლათ უხმარიათ. იგი აშენებული იყო თეთრი მარმარილოსაგან და დაფარული მშვენიერი ქანდაკით. ბაგრატმა ამ ტაძრის საძირკველი 1003 წელს ჩაყარა და მისმა უახლოესმა მონაცვალებმა მოათავეს იგი. სიმაღლეს გარდა გასაკვირველია კედლების სიფაქიზე და გარეთა ჩუქურთმების სიმშვენიერე, რომლითაც მოჭადრაკებულია თაღები, სვეტები და ფანჯრების გარშემო ნაწილები. მურავიოვი მათი აწერის დროს სამართლიანათ ამბობს, რომ მხოლოდ ნახატს შეუძლია მათი გამოსახვა, იმიტომ რომ სი-

ტყვიტ მათი გამოტქმა შეუძლებელიაო ¹⁾. დასავლეთის მხრით ამ საკრებულო ტაძარს სვეტებიანი შესავალი დერეფანი ქონდა, რომაული ბაზილიკების შესავალთა მზგავსი. ახლა ის წარმოადგენს ნანგრევ-

¹⁾ „Грузія Арменія“, ტ. 3, გვ. 128.

თა ფრიად ვრცელ გროვას, რომელსიც ამტკიცებს მაშენებელთა წარსულ ძლიერებას და იმ მეფეთა უღონობას, რომელთა დროსაც, შვიდი საუკუნის განმავლობაში არსებობას შემდეგ, ეს ტაძარი ისე დარღვეულა, რომ ვეღარ განუახლებიათ. ამ ტაძრის გარეგნობის ნაშთის მიხედვით უნდა ვიფიქროთ, რომ მისი შინაგანი სამკაულები სიმდიდრით მცხეთის საკრებულო ტაძრის შინაგან სამკაულებს თუ არ აღემატებოდა, უკან მაინც არ ჩამორჩებოდა. სხვა ამგვარ შენობათა შესახებ სულაც რომ არაფერი ვსტყვათ, ამ ორი შენობის სილამაზე და მშვენიერებაც საკმაოთ ამტკიცებს იმათ სეფე-მაშენებლის ღვთის მოყვარეობას და ძლიერებას. მაგრამ კიდევ უფრო საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ბაგრატის საუკუნეში კერძო პირებსაც აუგიათ მრავალი ამათი მზგავსი ძეგლი. ეს გარემოება უფრო ცხადათ გვიჩვენებს ხალხის წოდებათა კეთილმდგომარეობას, ხალხის განვითარებასა და გამოჯიბრებას დიდებისა და საზოგადო სარგებლობის საქმეში. ატენის სიონის ტაძრის კედელზეწარწერილია შემდეგი სიტყვები: „სახელითა ღვთისათა მე, გიორგიმ, თარხანის შვილის მირიანის მონამ, ატენის ციხის უფროსმა, ავაგე სახლები და ქალაქები, და ყოვლის შემძლებელმა ღმერთმა დიდებით მოავლინა მეფეთ მეფე ბაგრატი, რომელმაც უბძანა თავის მტკერს მირიანს, ჩემს მზძანებელსა და თავის დიდებულს, დაბებსა და ქალაქებში შენობათა აგება. ამა-

ში შემწეთ იყვენ ღმერთი და მეფის სვებედი, და როგორც მისმა მეფობამ ინება, ისე ავაგე მე ისინი; მისმა მეფობამ შეგვიწყნარა ჩვენ და გულუხვათ უბოძა სახლები და ქალაქები საშვილიშვილოთ მირიანსა და მის ქვეშევრდომთ, რომელთაც შესძლეს ამ შენობათა აგება. მე ავაგე სახლები და ქალაქები და შევსწირე ისინი ატენის წმ. სიონს, ღვთის მშობლის მოდღესასწაულეს, მეფეთ მეფის ბაგრატ სევასტოსისა და მისი შვილის გიორგის საუკუნო მოსახსენებლათ. მზგავსათვე მისი მტვერის, ჩემის ბატონისა და აღმზდელის, მირიანის მოსახსენებლათ დავაწესე, რომ შაბათს, დიდი მარხვის პირველკვირაში, წმ. თევდორეს დღეს, სავანის წინამძღვარმა, ან ვინც მას შემდეგ იქნება, შეასრულოს წირვა" ¹⁾. ამ ტაძრის გარეგნობა ძალიან ჩამოგავს ეჩმიაძინის მონასტრის უმთავრესი ტაძრისას და დაშვენებულია ჩუქურთმებით, თუმცა ისე ხელოვნურათ კი არა, როგორც ქუთაისის საკრებულო ტაძარი; მისი შიგნითა ნაწილი დიდებულია და შედგება ოთხი ნახევარწრისგან, რომელიც ჯვარედინათ არის გაყოლებული ოთხი ძირითადი სვეტიდან; ამ სვეტზე დამყარებულია ბურთის მაგვარი გუმბათი, ფრიად სუბუქი და შესახედავათ სასიამოვნო. საკურთხეველი გაცალკეებულია დაბალი კედლით, რომელზედაც დგას თაღით შეკრული პატარა სვეტები. ეს

¹⁾ იქვე, ტ. 3. გვ. 106.

სვეტები საუკეთესო მარმარილოსია ¹⁾.

ბაგრატ III-ის მეფობის დროინდელი საქართველოს კეთილმდგომარეობის მქვერმეტყველ ძეგ-

ლებს არ შეუძლია იმ ლაქის წაშლა, რომელიც ამ მეფეს აცხია: იგი შებლალულია ბაგრატის სასტიკი მოქმედებით ქართველთ ბაგრატიონთა უმცროსი შტოს წინააღმდეგ. ჩვენ ვიცით, რომ ეს შტო რამდენმე ოჯახობათ იყო გაყოფილი და ბაგრატის გამეფებამდი თითქმის დამოუკიდებლათ ბატონობდა სამხრეთ-დასავლეთის საქართველოს სხვადასხვა ნაწილში. დავით კურატპალატის სიკვდილს შემდეგ მათგან კიდევ იყვენ სუმბატი და გურგენი, რომელთაც კლარჯეთი ეჭირათ. ბაგრატმა მოინდომა, რომ სამუდამოთ გაეთავისუფლებია საქართველო დაქსაქსული მდგომარეობისაგან, და ამისთვის მოიწვია ისინი სამცხეს თავისთან – ვითომდა სათათფიროთ, შეიპყრო და საკანში ჩააგდო, სადაც მათ დალიეს კიდევაც თავისი სიცოცხლე; ესეე ბედი ეწიათ მათ ცოლ-შვილთაც, ორს ახალგაზდა თავადს – სუმბატის შვილს ბაგრატსა და გურგენის შვილს დიმიტრის გარდა, რომელნიც კოსტანტინეპოლს გაიქცენ.

ბაგრატის ეს საქციელი აძლიერებს ეჭვს მისი ვერაგობისა და უმადურობის შესახებ დავით კურატპალატის მიმართ, თუმცა მაშინ ხერხიანათ გამოიძვრინა მათგან თავი.

¹⁾ იქვე, გვ. 107.

პერიოდი ბაგრატის სიკვდილიდან სელჩუკების ბატონობამდი.

I.

გიორგი I-ის მეფობა.

კახეთის მოცილება. – კვირიკე III კახეთის მეფის ხარისხს ისაკუთრებს. – ომი ბერძნებთან. – ზავი და მისი

1015 წელს საქართველოს ტახტზე ავიდა ბაგრატის თვრამეტი წლის ვაჟი, გიორგი I, საქართველოსა და აფხაზეთის მეფის ხრისხით. იმ დროს მის სამეფოს ეჭირა შავი ზღვის მთელი ნაპირი, კავკასიის უმთავრესი ქედის დასავლეთის ბოლოდან პონტოს პროვინციამდი, – იმერეთი, სვანეთი სამცხე, ტაო, კლარჯეთი, სომხეთი და ქართლი ხრამის შესართავამდი, ქალაქ თფილისს გარდა, და კახეთი ალაზნის აღმოსავლეთის ჩასართავების სათავეებამდი. იმის სატახტო ქალაქი იყო ქუთაისი, პროვინციებს კი ერისთავები მართავდენ. ბაგრატ III-მ საქართველო, მისი ბრწყინვალე მდგომარეობის მიუხედავთ, იმისთანა გარემოებაში დასტოვა, რომ მის სიკვდილს შემდეგ აუცილებლათ ახალი შფოთები უნდა ატეხილიყო. იმ დროს, როცა თფილისი ჯერ კიდევ არაბების ხელში იყო, კახეთს სურვილი

– 83 –

ქონდა და შეეძლო კიდევაც გაცალკეებულყო ქორეპისკოპოზების დამოუკიდებელი მართველობით; ამას გარდა – ბაგრატიონთ უმცროსი შტოსი ამოწყვეტას, ტაო-კლარჯეთის მათი მამულების საქართველოსთან შემოერთებას (წინათ კი იმათ საბერძნეთი განაგებდა) და იმ მონაწილეობას, რომელიც ახალგაზდა თავადების, ბაგრატისა და დიმიტრის, ხვედრმა გამოიწვია ბიზანტიის კარზე, – თან ახალი სისხლის ღვრა უნდა მოყოლოდა.

როგორც კი შეიტყო კახეთის თავად-აზნაურობამ ბაგრატ III-ის სიკვდილი, მაშინვე აჯანყდა მისი ერისთავების წინააღმდეგ ხელახლა მოიწვია კვირიკე III და მიანიჭა მას კახეთის მეფის ხარისხი. მატიანეთაგან არა ჩანს, რომ გიორგი I-ს მაინცადამაინც თავი გამოედვას ამ მაზრისთვის; ისიც კი

არა ჩანს, იყო თუ არა ამისთვის ომი ამასადა კვირიკეს შორის. მაგრამ ქვემოთ ჩვენ დავინახავთ, რომ კვირიკე, გიორგისაგან მიწვეული, თავისი ჯარებით მონაწილეობას იღებდა ბერძნების წინააღმდეგ, და ამიტომ უფრო საფუძვლიანია ვიფიქროთ, რომ გიორგის ნებაყოფლობით დაუთმია კახეთი უწინდელის მისი მფლობელისათვის, რადგან უფრო სასარგებლოთ დაუნახავს თავისთვის – ჭკვიანი კაცი და კახეთის ყველა მცხოვრები ერთგულ მოკავშირეებათ ყოლოდა, და არა მტრულ ქვეშევრდომებათ. ასე იყო თუ ისე, გიორგი I-ის მეფობის დასაწყისშივე მთელი ქართველობა, ჟინვალიდან დაწყებული

– 84 –

ალაზნის შესართავამდი, არაგვისა და მტკვრიდან აღმოსავლეთით, ქართველთა სამეფოს მოცილდა.

ამას შემდეგ კვირიკე III-მ მალე შემოუერთა თავის სამკვიდრო მამულებს ჰერეთიც, რომელსაც უწინდელი ქორეპისკოპოზების დროს მათგან დამოუკიდებელი, ეგრეთ წოდებული იშხანები, მართავდნენ, მთელი სამეფო რამდენმე საერისთოდ გაყო და თავის სატახტო ქალაქათ თფილისი აირჩია.

კახეთი რომ განცალკევდა, იმპერატორმა ვა--სილმა მოსთხოვა გიორგის – დაებრუნებია მისთვის დავით კურატპალატის ყოფილი მიწები, რომელიც დროებით მამა-მისს ქონდა მოცემული, და ურჩევდა – თავისი საკუთარი მიწებით დაკმაყოფილებულიყო. არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ეს მოთხოვნა გიორგისათვის მოულოდნელი ყოფილიყოს; მაგრამ ახალგაზდა მეფის თავმოყვარეობისათვის იგი ერთობ საზარელი იყო – და ამიტომაც ვერ შესძლო გიორგიმ იმის ატანა. მან მისწერა იმპერატორს გატაცებული და ამაყი წერილი, როგორც შეეფერებოდა მის სიყმაწვილეს, და შეუთვალა, რომ ერთ ქოხსაც არავის დავუთმობ იმ მამულებიდან, რომელიც მე

მამაჩემმა ბაგრატმა დამიტოვაო¹⁾).

ამგვარი პასუხის მიუხედავად, ვასილი არაფერ საშვალეებას ხმარობდა გიორგის წინააღმდეგ. სხვა უფრო საყურადღებო გარემოებათა მიზეზით მან

1) Aristacès de Lastiverd, continuateur d' Asolic, p. 6.

ვერ იხმარა უკანასკნელი ღონისძიებანი და რამდენიმე წლის განმავლობაში მხოლოდ დიპლომატიურ ომს უმართავდა.

ამით გიორგიმ ქართველებში კარგი სახელი შეიძინა და მეზობელ ხალხებზეც დიდი გავლენა მოიპოვა. 1020 წელს მოკვდა სომეხთ მეფე ჰადიკ I და მის შვილებს, იოანესა და აშოტს, შორის ასტყდა დავა მემკვიდრეობის გამო. სამართლისათვის ისინი გიორგისთან მიიქცენ – და მან გაყო იგინი: გვირგვინი იოანეს უკურთხა, როგორც უფროს ძმას, და თვით მითვისა უფლება თვალყური ედევნებია ძმებს შორის გაყოფის ხელშეკრულობის მტკიცე დაცვისათვის. მაგრამ ისინი ხელახლა მალე წაიკიდენ, და ერთმა სომეხთ დიდებულთაგანმა, აშოტის მომხრემ, გიორგისთან უჩივლა იოანეს, როგორც შატკის-ციხის წართმევით პირობათა დამრღვეველს. სომეხთ წარჩინებულთა უმეტეს ნაწილს არ უყვარდა იოანე, რადგან მას არ ქონდა სამხედრო ნიჭი, რომელიც სომხეთის მშვიდობიანობისათვის იმ დროს აუცილებლათ საჭირო იყო, და უნდოდათ უპირატესობა აშოტისათვის მიეცათ. ქართველთა მეფემ საუმჯობესოთ დაინახა – უმეტესობის მხარე დაეჭირა. იოანემ გამოუცხადა გიორგის ომი, მაგრამ დამარცხდა და ტყვეთ წიყვანეს. გიორგის ჯარებმა დაიჭირეს მისი სატახტო ქალაქი ანი და სომხეთის მრავალი საყურადღებო ადგილი. ადგილობრივი არისტოკრატია პარტიებათ დაიყო

და ურთერთშორისი ბრძოლა გაიმართა. აშოტმა ვეღარ შესძლო წესრიგის დაცვა და კოსტანტინეპოლს გაიქცა, რომ იმპერატორისათვის შემწეობა ეთხოვა.

ვასილმა შეუძლებლათ დაინახა კიდეც მოეცა-და და არ ეხმარა ზომები გიორგის დასაცხრობათ, რომელმაც არა თუ ისურვა დავით კურატპალატი-საგან საბერძნეთისათვის ნაანდერძევი მაზრები ნება-ყოფლობით დაებრუნებია მისთვის, არამედ კიდე-ვაც მოინდომა – გაევრცელებია თავისი ხელმწიფება სხვა სამეფოებზედაც, რომელნიც ძველადანვე იმპერიას ემორჩილებოდნენ. 1021 წელს ვასილმა შეკრიბა მრავალრიცხოვანი ლაშქარი და კლარჯეთს გაემართა. გიორგიმაც, თავისი მხრით, საკმაოდ დიდი ჯარი გამოიყვანა, წინ შეეგება მას და ბერძნების ლაშქრის პირისპირ დაბანაკდა. მაგრამ არც ერთი მებრძოლი მხარე არ იწყებდა ომს. ყოყმანობაში დიდი დრო გადიოდა. ბოლოს გიორგის ენერგიამ დინჯგონიერება დასძლია – და მან დასძრა ჯარი, მოუარა ბერძენთ ბანაკს ქალაქ ოლთისის მხრით, რომელიც მტერს ეჭირა, ააოხრა და დასწვა იგი; შემდეგ კოლასკენ გაიწია, მაგრამ იმპერატორი მსწრაფლ დაედევნა მას და ამ გზაზე, სოფელ შირიმთას მახლობლათ, მისი წინა რაზმი მიეწია ქართველთ უკანა რაზმს.

შეიქნა ბრძოლა, რომელშიც დიდათ დამარცხდნენ ბერძნებიც და ქართველებიც, განსაკუთრებით

ეს უკანასკნელნი, რადგან დაკარგეს ორი უკეთესი სარდალი, რატი და ხურსი. როცა გიორგიმ წინარაზმში მომხთარი შეტაკება გაიგო, თუმცა დახმარება

გვიანი იყო, მაგრამ მაინც დაუყოვნებლათ მიმართა იქით, შეხვდა იქ ვასილსა და მის ლაშქარს და მაშინვე ბრძოლა აუტეხა. თუმცა მისი ჯარი დაღალული იყო და მტრისაზე ბევრათ ნაკლები, მაგრამ ისეთი სისწრაფით ეძგერა მტერს, რომ ბერძნებმა უკან დაიწიეს და საგრძნობლათ დამარცხდნენ. ბრძოლა დიდხანს გაგძელდა და ისე ცუდათ იყო ბერძნების საქმე, რომ ვასილი ის-ის იყო უკან დაწევას ფიქრობდა; მაგრამ ქართველებმა, რომელნიც უზომოთ დაიღალნენ და მასთანვე გულიც შეიჯერეს წინამომდევარ ბრძოლაში დახოცილის თავისი ამხანაგებისათვის, მისდა გასაკვირველათ და სასიხარულოთ, თვითონ იწყეს უკან დაწევა. ამ წამმა არა თუ შემდეგი მოძრაობის, არამედ 1021 წლის მთელი ლაშქრობის სვებედი გადასწყვიტა. ვასილმა კვალდაკვალ იწყო გიორგის დევნა და მისი მამაცი ჯარების ჟლეტა. ქართველები არტანს მივიდნენ და იქ უნდოდათ გამაგრება, მაგრამ ბერძნებმა მალე გარეკეს ისინი ამ ქალაქიდან, აიღეს იგი და დასწვეს, მცხოვრებლები კი ტყვეთ წაიყვანეს. გიორგიმ პირველათ სამცხეს მიმართა, მერე კი ჯავახეთს; ვასილი არ შორდებოდა მას და აცლევინებდა ხან ერთსა და ხან მეორე მაზრას, რომელთაც ბერძნები უწყალოთ აოხრებდნენ. ბოლოს იმპერატორისაგან

– 88 –

დევნილი გიორგი თავისი დანარჩენი ჯარიანათ თრიალეთს მივიდა. აქ მას დახვდა კახელების რაზმი, რომელიც მისი თხოვნით მის შესაწყევნელათ მოსულიყო, კვალად გამხნევდა იგი და აპირებდა ვასილთან შეხმას; მაგრამ ქართველებმა ურჩიეს, რომ ბრძოლა თვითონ არ დაეწყო. ვასილმაც ველარ გაბედა საქმის იღბალზე მიგდება, და რადგან ზამთარში შუაგული საქართველოს მთა-ადგილებში დარჩენის ემინოდა, პონტოს დაბრუნდა და გზაგზა

ხელმეორეთ ააოხრა სამცხე და ტაო-კლარჯეთი.

აღმოსავლეთისაკენ რო მიდიოდა, იმპერატორმა კოსტანტინეპოლში ორი თავისი სარდალი, ნიკიფორე ფოკა და ნიკიფორე ქსიპიასი, დასტოვა შინაგან საქმეთა გამგეებათ. მაგრამ ეს სარდლები მისი უკმაყოფილო შეიქნენ ამისთანა განკარგულებისათვის, და როცა ის წავიდა, თავისი თანამდებობა მიატოვეს, კაზადუკიას მივიდნენ, შეკრიბეს დაწარჩენი ჯარები და იმპერატორს გადაუდგენ. როცა ვასილთან მყოფმა ჯარებმა ეს ამბავი გაიგეს, თავზარი დაეცათ – და მათ შორის ხმა გავრცელდა, თითქო ფოკა და ქსიპიასი და ქართველთ მეფე ერთად მოქმედებდნენ და თითქო ვასილის ჯარები ორის მტრული ჯარისაგან გარშემორტყმული იყვნენ. ვასილს უნდოდა როგორმე გამოსულიყო ამ გაჭირვებული მდგომარეობიდან – და ამიტომ გიორგისთან ზავის შესახებ მოლაპარაკება დაიწყო. ეს მოლაპარაკება მთელი ზამთრის განმავლობაში გა-

– 89 –

გმელდა და იმპერატორი და ქართველთ მეფე ამ შემთხვევაში ერთმანეთს თავდაბლათ ექცეოდნენ და მეგობრობას უფიცავდნენ, მაგრამ ზავი არ შეუკრავთ. ამასობაში ვასილმა ცბიერობითა და გაიძვერობით ფოკასა და ქსიპიასს შორის მშვიდობიანი განწყობილება დაარღვია და უკანასკნელი იქამდი მიიყვანა, რომ პირველი მოაკვლევია – და ამას შემდეგ ფოკას პარტიამ ქსიპიასი ხელთ ჩაუგდო იმპერატორს.

როცა მუამზოხებთან გაათავა საქმე, ვასილმა 1022 წელს გიორგისთან უაზრო მოლაპარაკებას თავი ანება და კლარჯეთს მიმართა. ვასილი რომ აქამდი კეთილგანწყობილებას აცხადებდა და ახლა მოულოდნელათ შესევას ხელში მიყო, ამან აიძულა გიორგი ებმანებია თავისი სარდლის ზვიადი-

სათვის: საჩქაროთ შეკრიბე ჯარები და მტერს წინ შეხვდი, ამასთანავე დაარწმუნე იმპერატორი, თითქო ზავის ყველა პირობაზე თანახმა ვიყო, და ამით გააჩერე ის, სანამ თვითონ მე მოვიდოდე საქართველოს ყველა დანარჩენი ძალ-ღონიანათო. გიორგიც მალე გაყვა ზვიადს უკან. მან შეაერთა თავისი ჯარები და გამოუცხადა: თქვენ აქ შეკრებილი იმისთვის ხართ, რომ ან ზავი შეკრათ და ან უკიდურესათ იბრძოლოთ – და ყველა ეს ვასილზეა დამოკიდებულიო. რამდენათაც ბერძნები დარწმუნებული იყვენ თავის გამარჯვებაში, იმდენათვე ქართველები აღტაცებული იყვენ თავისი მეფისადმი სიყვარული-

– 90 –

თა და პატივისცემით – და კიდევაც გამოაცხადეს, რომ მზათა ვართ და საუმჯობესოთაც ვსთვლით ვეომოთ მტერს და ყველა დავიხოცოთ, თუ ბედი ამას მოიტანს, ვიდრე იმპერატორისაგან მოტყუებული დავრჩეთ და შევკრათ მასთან დამამცირებელი ზავიო. გიორგის რაინდული ბუნება ააფრთოვანა ქართველთ ჯარის აღტაცებულობამ. თავად-აზნაურობამ მიმართა გიორგის თხოვნით, რომ დაუყოვნებლათ თავს დასხმოდა მტერს, და მეფემაც იერიში მიიტანა მტრის ბანაკზე, რომელიც სოფელ სვინდაქსის მახლობლათ იყო დაწყობილი.

მალე საშინელი ბრძოლა გაიმართა; ბერძნებმა პირი იბრუნეს და აირიენ. შემრწუნებულმა იმპერატორმა ვასილმა ბძანა – გამოეფინათ მის დროშაზე, გიორგის სამხილებლათ, მისი უკანასკნელი წერილი, რომელშიც იგი არწმუნებდა იმპერატორს, რომ ზავის ყველა პირობას მივიღებო; მან აიღო ხელში ცხოველმყოფელი ჯვარი, ჯარებს ივლიდა, წესიერებას ამყარებდა და თანაც ამხნევებდა ჯარის კაცებს ღვთის იმედით. მართლაც ქართველების პირველ შეტევას შემდეგ მეორე ისე ძლიერი აღარ ყოფილა –

და გამარჯვება ბერძნებისკენ შემობრუნდა. რამდენ-
ჯერმე კიდევ შინჯა გიორგიმ უნაყოფოთ თავისი
ძალადა – და დარწმუნდა, რომ ბრძოლა წაგებულ
იყო, და ამიტომ სისწრაფით იწყო უკან დაწევა.
მტერმა ხელში ჩაიგდო მთელი მისი ავლადიდება,
რაც კი ბანაკში იყო, და უკან დაედევნა; გიორგის

– 91 –

არ სურდა ამ მწარე გამოცდილებას შემდეგ განე-
გრძო საშიში ბრძოლა – და ამიტომ მიაწოდა ვასილს
დავით კურატპალატის ყველა სამფლობელო: კლარ-
ჯეთი, ტაო, სამცხე და ჯავახეთი და ზავის დაუ-
რღვევლობის ძველათ მისცა თავისი სამი წლის შვი-
ლი ბაგრატი. იმპერატორი დათანხმდა ამ პირობებ-
ზე და ისინი მით შეამსუბუქა, რომ ამ მაზრების
ზოგიერთი ეკლესია და სოფელი ქართველთ მეფის
მფლობელობაში დასტოვა და პირობა დასდვა – სამ
წელს შემდეგ დაებრუნებია მისთვის შვილი მისი
ბაგრატი. ასე გათავდა ეს ომი. ქართველებს გარ-
და, ბერძენთა და სომეხთ მრავალ მემატანეს აუწე-
რია იგი, მაგრამ ისე საძაგლათ, რომ ჩვენ საუ-
მჯობესოთ დავინახეთ – უპირატესობა „ქართლის
ცხოვრებისათვის“ მიგვეცა და მხოლოდ შეგვევესო იგი
სხვების ზოგიერთი მოთხრობით, რომელიც სა-
რწმუნო დავინახეთ. ამ აწერილობიდან ის სიტყ-
ვები, რომელიც შეეხება ზავის შეკვრის დროს ზო-
გიერთი ეკლესიისა და სოფლის ქართველთ მეფის
მფლობელობაში დატოვებას, ჩვენი აზრით ისე უნ-
და გავიგოთ, რომ საზოგადოთ ეკლესიები მათი მა-
მულებიანათ საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის ნა-
წილებში უწინდლურათ დატოვებული იყო საქართ-
ველოს საპატრიარქოს უფლებაში.

გიორგიმ ისარგებლა მით, რომ ქართველთ კა-
თალიკოზს მოცილებული მაზრების ეკლესიებსა
და სამღვდელოებაზე გავლენა ქონდა, და ზავის შე-

კვრას შემდეგ მოინდომა აღედგინა თავისი ხელმწიფება იქაური მცხოვრებლების შესახებაც. მაგრამ თავისი მისწრაფების განსახორციელებლათ იგი ცხად ზომებს კი არ ხმარობდა, არამედ ფარულს და მასთანვე საკმაო სასირცხოსაც. მან გაგზავნა კათალიკოზი მელქისედეკი კოსტანტინეპოლს და საბერძნეთის სხვა მდიდარ ქალაქებში და უბძანა მას, ვითომდა ღვთისმოყვარების მიზნით შეეკრიბა დიდი შეწირულებანი. მელქისედეკის დაბრუნებას შემდეგ ბერძნებს ნებაყოფლობით შეწირულობათაგან შემდგარი ფრიად დიდი თანხა იმაზე მოიხმარეს, რომ მათგანვე გამოეყიდათ მრავალი სოფელი სამცხესა და ტაო-კლარჯეთში – და ისინი ეკლესიების საკუთრებათ ჩაიწერენ. ამგვარათ, თუმცა ეს მაზრები იმპერიის საზღვრებში ითვლებოდენ, მაგრამ შინაგანი მათი მართველობა უნეწესათ საქართველოზე იყო დამოკიდებული. ხოლო ქართველთ მეფის ამ ცვიერ პოლიტიკას სულაც არ დაურღვევია ბერძნების კეთილგანწყობილება ქართველებთან. ეს უკანასკნელი თავდაპირველათ იმით იყო შენახული, რომ საქართველოს ტახტის მემკვიდრე მათ შორის იმყოფებოდა, და შემდეგ კი მით, რომ იმ დროს შემოიღეს ქართველთ თავადაზნაურთა შვილების გაგზავნა საბერძნეთის საუკეთესო სკოლებში მეცნიერებათა შესასწავლათ.

1025 წელს ბატონიშვილი ბაგრატე, ზავის პირობისამებრ, დაბრუნდა თავის სამშობლოში 1027 წ.

კი, გიორგი I-ის სიკვდილს შემდეგ, – მაშინ ის თითქმის ცხრა წლის იყო, – ავიდა საქართველოს

ტახტზე ბაგრატ IV-ის სახელით.

II.

კონსტანტინეპოლის კარის ურთიერთობანი საქართველოსთან 1025 წლიდან.

ბაგრატ IV-ის გამეფება. – იმპერატორის კონსტანტინე VI-ის გულგრილობა საქართველოს მიმართ. – რომანოზ აგრირის მოპირდაპირე პოლიტიკა. – ბაგრატის დედის მარიამის მოგზაურობა კონსტანტინეპოლს. – ბაგრატის დაქორწინება იმპერატორის ძმისწულზე და ამ უკანასკნელის სიკვდილი – ანაკოფიის დაჭერა ბერძნების მიერ.

იმპერატორის – ვასილ II-ის სიკვდილს შემდეგ მისმა ძმამ კონსტანტინე VI-მ შესცვალა ბიზანტიის კარის ურთიერთობანი საქართველოსთან. რადგან პოლიტიკური მოქმედების ნიჭი არ ქონდა და ყველაფერს ეჭვის თვალით და უნდობლათ უყურებდა, ამიტომ, შეიქნა იმპერიის მართველათ თუ არა, მაშინვე გამოიჩინა თავისი გულგრილობა საქართველოს მიმართ. ამას ალბათ მელქისედეკ კათალიკოზის მოქმედებანიც უწყობდენ ხელს. კონსტანტინეს უნდოდა ისევ ამანათად დაეტოვებია ბატონიშვილი ბაგრატი, რომელიც ვასილმა მის სამშობლო-

ში გაუშვა, და ამიტომ გადასწყვიტა ზავის პირობების დარღვევა: გაგზავნა მდევარი და უბძანა დაეჭირათ გზაში საქართველოს მიმავალი ბაგრატი და კონსტანტინეპოლს მიეყვანათ; მაგრამ მდევარი ვეღარ დაეწია ბატონიშვილს და ამ მოქმედებამ, რომელსაც, კონსტანტინეს სასირცხოთ, წარმატება არ

მისცემია, ორ მართებლობას შორის უკმაყოფილების ცხადი მიზეზები დანერგა. ხოლო უსუსტეს მხარეს, რომელსაც გიორგის გამოცთილება წინ უძღოდა, თავი უნდა შეეკავებია – იმისთანა რამე არ ჩაედინა, რომ ომი ატეხილიყო; საბერძნეთის მართებლობა კი სულ იმას ცთილობდა, რომ საქართველოს მყუდროება დაერღვია. ბოლოს, გიორგის სიკვდილს შემდეგ, კოსტანტინეს აგენტებმა მესხეთის თავადაზნაურობა ააჯანყეს, შეიყვანეს ჯარები ამ მაზრაში და ახალი მეფე ბაგრათი იქამდი მიიყვანეს, რომ იძულებული შეიქნა – უძალ-ღონოს – იარაღი აეღო ხელში.

ზოგიერთი მიზეზი საბუთს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ამ შემთხვევაში ბიზანტიის კარის აგენტებთან ყოფილან თვითონ ქართველები, რომელნიც წინათ საბერძნეთის სამსახურში იყვნენ. ჩვენ ვიცით, რომ ძველადანვე ქართველთ არისტოკრატიული გვარების მრავალ წევრს, რომელნიც თავისი სამშობლოდან გადასახლებულიყვნენ, იმპერიაში საგულისხმო თანამდებობა ეჭირათ. საბერძნეთისა და საქართველოს მატთანეები გვიხატავს ორს სხვებზე უფრო

შესანიშნავ ეპოქას, როცა იქაურ მკვიდრთა ემიგრაციები ხთებოდა ხოლმე. ეს ეპოქები არის: ერთი – კობადის და ნუშირვანის ომები იუსტინეს და იუსტინიანეს წინააღმდეგ, და მეორე – ის დრო, რომელიც წინაუძღოდა არაბთაგან სპარსეთს შესევას, როცა იმპერატორი ირაკლი ურჩევდა მცხოვრებლებს – მომავალი საშიშროებისაგან წინდაწინ შეეფარებიათ თავი მისი იმპერიის შუაგულ მხარეებში; მაგრამ, – ალბათ როგორც ამ ეპოქებში, ისე წინათაც, მათ ხანებში და მათ შემდეგაც, მომხთარა ქართველთა გადასახლება საბერძნეთს. ზოგს სარწმუნოება იზიდავდა და ზოგსაც სამხედრო და

პოლიტიკური გარემოებანი აიძულებდენ. სხვადა-
სხვა დროის ემიგრანტებს შორის, რომელნიც სა-
ბერძნეთში სახელმწიფო თანამდებობაში ყოფილან,
ჩვენ ვიცით შემდეგნი: ფარსმანი, შთამომავლობით
კოლხი, იმპერატორის ანასტასის სარდალი ¹⁾; ფე-
რანი, შთამომავლობით ივერიელი, იუსტინიანეს
სარდალი; თორნიკე, სკლიროსის დამმარცხებელი;
ციცი ანუ ჯოჯიკი, დოროსტოლის პრეფექტი; თევ-
დატი და მისი ნათესავები გიორგი და ვარაზფაჩე ²⁾.
კანასკნელი ოთხი პირი იმ გარემოების თანამე-
დროვენი იყვენ, რომელიც ჩვენ აქ ავსწერეთ.

უნდა ვიფიქროთ, რომ, იმპერატორის პოლი-

¹⁾ Прокопю: Перс. война, кн. 1, ст. 37.

²⁾ Brosset, Additions, XII, p. 219.

ტიკის გავლენის გამო, მათ თავდაპირველათ დაუ-
ყოლიებიათ ტაოს ერთი ძლიერი მემამულეთაგანი,
ვაჩე კარანიძე, და ბანის ეპისკოპოზი იოანე – დაე-
ტოვებიათ თავისი უბრალო ხალხის მეფე ბაგრატი
და კოსტანტინეს უფრო სასახელო ქვეშევრდომო-
ბა მიეღოთ. 1028 წელს ამათ მიიმხრეს მრავალი
ფეოდალი; ამ უკანასკნელებმა თავისი ციხეები გა-
დასცეს ბიზანტიის კარის ხაზინადარს, რომელიც
მოსულიყო იქ და მიეყვანა მრავალი ჯარი და თა-
ნაც დიდძალი ოქრო მიეტანა. ამ საშვალეობათა
წყალობით ბერძნებმა მალე და ადვილათაც დაი-
პყრეს სამხრეთ-დასავლეთის საქართველოს ყველა
მაზრა და მიადგენ ლიპარიტ ორბელიანის ციხეს
კლდეკარს. იმ დროს ეს თავადი ქართველთ ჯარე-
ბის უმთავრეს სარდლათ იყო, მაგრამ მატიანეთაგან
არა ჩანს, რომ მას რაიმე საქმე ჩაედინოს ამ ომში,
სანამ მის მამულებს არ შეესიენ. მხოლოდ მაშინ
შეკრიბა მან ახლომახლო მყოფი თავადაზნაურობა,

რომელნიც ჯერ კიდევ ბაგრატის ერდგულნი იყვენ, და დაიცვა თავისი ციხე-სიმაგრეები; მაგრამ ბერძნები მაშინვე შეერიენ ამ თავადაზნაურთა მამულებს და ზოგი მათგანი დაიმორჩილეს ამ უკიდურეს გაჭივრებაში ბერძნებს წინააღმდეგ ტბეთის ეპისკოპოზი საბა. მან გაამაგრა თავისი ეპარქიის ეკლესიები და ციხეები და ბერძნების ყველა თავდასხმა წარმატებით უკუაქცია. ამ მწყემსმთავრის გამბედაობამ და სამხედრო ნიჭმა ბევრი გაამხნევა და

– 97 –

ბერძნების წარმატებანი შეაფერხა. ამასთანავე არტანუჯის ერისთავმა, იოანე აბუსერმა, საბას მაგალითს მიბაძა და დაამარცხა მტერი. დასასრულ იმავე წელს (1028) მოკვდაკოსტანტინე VI, რომანოზ აგრირმა შეირთო ცოლათ მისი ორმოცი წლის ასული ზოია და მისი ტახტი დაიჭირა; რადგან მას სხვა განზრახვები ქონდა გულში, ამ ომის გაგრძობა აღარ ისურვა და თავისი ჯარები საქართველოდან გამოიწვია.

საქარ.თველოს კარმა აღტაცებით მიიღო ბერძნების უკუქცევის შესახებ ცნობა, და რადგან ძლიერ აფასებდა ამ ცვლილებას, თავის სრულ ძალღონეს ხმარობდა – როგორმე დაეცვა მშვიდობისმოყვარობისადმი ახალი იმპერატორის მიდრეკილება. რომანოზის ტახტზე ასვლის პირველ წელსვე საქართველოდან გაიგზავნა მასთან მელქისედეკ კათალიკოზი ბაგრატის სახელით სალამის გადასაცემათ. კათალიკოზი უწინდლურათ აღერსით მიიღეს და მდიდარი საჩუქრებით უკან გამოუშვეს. სამ წელს შემდეგ ბაგრატის დედა მარიამიც გაემგზავრა კოსტანტინეპოლს. ის მივიდა იმპერატორთან, დაარწმუნა იგი, რომ ახალგაზდა მეფე და ქართველი ხალხი მისი ერდგული იყვენ, და ძველი ჩვეულებისამებრ, გამოითხოვა თავისი შვილისათვის კურატკა-

ლატის ხარისხი და თანხმობა იმაზე, რომ ბაგრატი რომანოზის ძმისწულზე, ვასილ აგრირის ასულზე

– 98 –

ელენეზე, დაქორწინებულიყო ¹⁾). მრავალ განძს შორის, რომელიც იმპერატორმა ელენეს უმზითვა, საქართველოს გამოგზავნეს აგრეთვე მაცხოვრის ჯვრის ერთი ლურსმანთაგანი და ოქონის ღვთისმშობლის ხატი ²⁾). ამგვარათ, 1032 წლის მახლობლათ, საქართველოსა და საბერძნეთს შორის მშვიდობიანი კავშირი დაემყარა.

მეფის ასული ქუთაისს მივიდა და ჯვარი დაიწერა 14 წლის ბაგრატზე; ამას შემდეგ ის მალე გადაიცვალა, მაგრამ მაინც მოასწრო სახელის მოხვეჭა მით, რომ დიდებული იქაური საკრებულო ტამარი მოათავა.

ამასობაში, თუმცა საბერძნეთის იმპერატორი ბაგრატთან დანათესავებული იყო და პირადათ კარგათ განწყობილიც, მაგრამ 1033 წელში საქართველო იმისთანა გარემოებაში ჩააყენეს, რომ მან დაკარგა ანაკოფია, აფხაზთა მეფეების ყოფილი სატახტო ქალაქი. ბაგრატის მამას, გიორგის, მარიამს გარდა ყავდა მეორე ცოლი (ალბათ ხასა), ოსეთის მთავრის აღდას ასული, რომლისაგანაც შეეძინა მას ვაჟი დიმიტრი; გიორგიმ დიმიტრი ბაბუა-მისის მზრუნველობაში დასტოვა და სარჩოთ ანაკოფია დაუნიშნა. პატივის მოყვარე აღდამ თავდაპირველათ გამართა ქართველთა თავადაზნაურო-

¹⁾ Lebeau tom; XIV, p. 249, სადაც მოყავს Cedresi-სა (p. 729-751) და Zon-ის აზრი (tom. II, p. 232).

²⁾ ლეოლრაფიული აღწერა ვახუშტისა, 48

– 99 –

ბასთან მოლაპარაკება იმის შესახებ, რომ გაეფართოებია თავისი შვილისშვილის უფლებანი ბაგრატის უფლებათა წინააღმდეგ; მაგრამ ამაში მან ვერაფერი წარმატება ნახა – და კიდევაც ემინოდა, რომ თავისი მამიებლობით არ დაეღუპა დიმიტრი, და ამიტომ, ვითომდა იმპერატორის მეგობრობის მოსაპოვებლათ და ბერძნებთან ურთერთობის აღსადგენათ, რომანოზს წინადადება მისცა დაეჭირა ანაკოფია, როგორც გიორგისგან მის განკარგულებაში გადასული ქალაქი. ბიზანტიის მართებლობამ მიიღო მისი წინადადება და ანაკოფია თავისი ჯარებით დაიჭირა ¹⁾). საქართველოს კარი მოერიდა ამაზე დავის ატეხას ერთი მხრით აღდას მომხრეებთან და მეორე მხრით ბერძნებთან – და ამიტომ ხმის ამოუღებლათ აიტანა ეს საგრძნობელი დანაკლისი.

III.

ბაგრატის საქმეები აზიასა და საქართველოში თფილისის აღებამდი.

ომი სომხეთის ამირის აბდულ-სევარის წინააღმდეგ. – თფილისის გარშემორტყმა. – ლიპარიტ ორბელიანის მტრობა ბაგრატის წინააღმდეგ. – ბაგრატის გალაშქრება კახეთზე – ლიპარიტის აჯანყება. – ბაგრატისაგან თფილისის აღება.

1036 წელში ბაგრატი ეომებოდა ამირს აბ-

¹⁾ Lebeau, XIV p. 255.

დულ-სევარს ¹⁾ (ქართველი მემატაიანეები იმას ფად-

ლონს უწოდებენ), რომელიც ქალაქ დვინში იმყოფებოდა. „ქართლის-ცხოვრება“ არ განგვიმარტავს გარემოებათა მსვლელობას, რომელმაც მეფე ამ ომისათვის აიძულა. ის მხოლოდ ამბობს, რომ ფადლონი მტრულათ უყურებდა იმ მეზობელ მთავრებს, რომელნიც ძალას იკრეფდენ და იცავდენ თავისი სამთავროს ძლიერებასო. მაგრამ, როგორც სომეხთა მატიანეთაგან ჩანს, აბდულ-სევარს ურიცხვი ჯარი შეუკრებია და პირველს აუტეხია ეს ომი მით, რომ აღმოსავლეთის სომხეთის მეფეს დავითს თავს დასხმია, – დავითს კი შემწეობისათვის სათხოვნელათ ბაგრატისათვის მიუმართავს ²⁾. ბაგრატის მაგიერათ ქართველთ ჯარის წინამძღოლობა, – ეს ჯარი 4000 კაცისგან შესდგებოდა ³⁾, – იკისრეს ჩვენ მიერ ცნობილმა ლიპარიტ ორბელიანმა და იოანე აბაზაძემ. როცა ესენი სალაშქროთ გავიდენ, მათ შეუერთდენ დავითის სხვა მეკავშირეები: კახეთის მეფე ჰალიკი, კვირიკე III-ის შვილი და მონაცვალე, დასავლეთი სომხეთის მეფე იოანე და თფილისის ამირი ჯაფარი. სანამ მეკავშირე ჯარები თავს მოიყრიდენ, მტერმა კიდევაც ააოხრა დავითის სამთავროს უმეტესი ნაწილი ⁴⁾; მაგრამ, როგორც კი

1) Sf. Martin; Mém. sur. L'Armén., tom 1, p. 370.

2) Jbid.

3) Brosset; Hist. de la géorgie, p. 316, not. 6.

4) Sf. Martin, რომელიც ემყარება ედესელმატეოსსა და მიხეილ ჩამჩიანს; Mémoires sur l'Armén., tom. I, p. 370.

შეხვდა ერთმანეთს ორივე მხარე, აბდულ-სევარს შეუტის და სრულიად დაამარცხეს. ის გაიქცა და გამარჯვებულებს ალაფათ დაუტოვა აუარებელი სიმდიდრე, მალე ავათ გახთა და კიდევაც მოკვდა.

ამ სუბუქმა უძლიერეს გმირზე გამარჯვებამ

ისე გაამხნევა ლიპარიტი და იოანე აბაზაძე, რომ, ამირის ჯაფარის უღონობის იმედით, აღარ უნდოდათ თფილისის გათავისუფლების გადადება, მით უფრო, რომ ეს შეადგენდა ხალხის მუდმივ წადილს. ისინი შეესიენ ამირის სამფლობელოს დასავლეთის მხრით და აიღეს ბუნებით გამაგრებული მისი მოწინავე საბინაო ალაგი ბირთვისი. ბაგრატს ჯერ კიდევ არ შეეძლო თავისი სარდლების პატრიოტულ გატაცებულებათა დაფასება და ამიტომ არა თუ მარტო იმის წინააღმდეგი შექნა, რომ მათ თავდასხმა განეგრძოთ, არამედ თხოულობდა, რომ ბირთვისიც დაეგრუნებიათ ამირისათვის. ლიპარიტი თავისას მაინც არ იშლიდა და ხანგრძლივ დავას შემდეგ დააჯერა ახალგაზდა მეფე – ჯარში გამოცხადებულ იყო და თფილისის გარემოცვა თვითონ ეკისრა. ეს მოხდა 1038 წელს; თუმცა ჯარების უფროსობა ბაგრატმა მიიღო თავის თავზე, მაგრამ გარემოცვის შესახებ ყველა განკარგულებას ლიპარიტი შვრებოდა. გარშემორტყმა ორი მხრით დაიწყო: იმერლები და ქართლები დასავლეთის მხრიდან მიიწეოდნენ, კახელი ჯარები კი, რომელნიც იმათ მისაშველებლათ მოწვეული იყვნენ, – აღმოსავლეთის მხრი-

– 102 –

დან. თფილისის ამგვარი მდგომარეობა ორ წელს განიგრძო; შემწეობა არსაიდან ჩნდა; მეციხოვნე ჯარი და ქალაქის მცხოვრებლები დღითიდღე უფროდაუფრო გრძნობდნენ შევიწროებას. ამასობაში იმერლებმა და ქართლებმა ორი უმთავრესი ციხესიმაგრე, ორბისი და ფარცხისი, დაიჭირეს და მალე სრულიად მოსპეს ყოველგვარი მიმოსვლა თფილისისა და მის არემარეთა მცხოვრებთ შორის. საშინელი შიმშილობა დაიწყო; დასასრულ, როგორც მეციხოვნენი, ისე მცხოვრებლებიც უკიდურეს მდგომარეობამდე მივიდნენ და ამიტომ გადასწყვიტეს –

დამორჩილებოდენ ბაგრატს. ჯაფარ ამირს მომზადებული ქონდა ტივები და ის იყო ღამით თავის მხლებლებიანათ აპირებდა მათზე დაჯდომას და განჯისკენ გაცურვას; - მაგრამ უცებ ბაგრატის ბანაკში დიდი არეულობა შეამჩნიეს. მისმა ვეზირებმა უარი გააცხადეს ქალაქის აღებასა და ჯაფარისათვის ამირობის წართმევაზე. მათი შეშფოთების მიზეზი ეს იყო: იფიქრეს, თფილისის აღებას უსათუოთ მიწერენ ლიპარიტის მაღალს პატრიოტულ გრძნობასა და იმ სახელს, რომელიც მას აქვს, როგორც ხელოვან სარდალსო, და ეშინოდათ, ვაი თუ შემდეგ ლიპარიტის ზნეობრივი გავლენა საქართველოზე მეტათ გაძლიერდესო. მეფე დათანხმდა დიდებულთა წინადადებაზე, ლიპარიტს კი თავისი აზრი დაუფარა და ჯაფარს შეუთვალა, მთელ სიცოცხლეში გტოვებ ქალაქის ამირათო, და ამასთანავე გარშემორტყმას თავი ანება.

- 103 -

აქიდან ადვილათ შეიძლება დავინახოთ, თუ რა შეურაცხყოფილათ იგრძნობდა თავს ლიპარიტი, რომელიც ბაგრატს შემდეგ პირველ კაცათ ითვლებოდა. მაგრამ სახელოვანი გარემოცვის ამგვარის ახირებული შედეგის უკმაყოფილო მართო ლიპარიტი არ ყოფილა. კახელებმა, რომელნიც თფილისის აღებას შემდეგ ალბათ მდიდარ ალაფს მოელოდენ, კიდევ მეტი უკმაყოფილება გამოიჩინეს ბაგრატისადმი. ამით გაჯავრებულმა ბაგრატმა კახეთზე გაილაშქრა და ერთ ბრძოლაში ესრეთოდებული მიქელ-გაბრიელის მთის მახლობლათ, დაამარცხა და დაატყვევა კახეთის საუკეთეს სარდლები, პანკისის ერისთავი სტეფანოზი, ხორნაბუჯისა ვაჩე, სტორის რაჯე და სხვები. შემდეგ ის შევიდა თიანეთს, დასწვა ბოდოჯის მშვენიერი დარბაზი, რომელიც კვირიკე III-ისაგან იყო აგებული,

დაიჭირა მრავალი გამაგრებული სოფელი და ქართლს შემოებრუნდა.

ამასობაში ლიპარიტის შეურაცხყოფა ბაგრატისადმი უკიდურეს მძულვარებათ გადაიქცა; ამის მიზეზი, თუ ბიზანტიელ მწერალთა ნათქვამი სამართლიანია ¹⁾, ის ყოფილა, რომ ლიპარიტს შეუტყვევია ბაგრატსა და თავის ცოლს შორის შომხთარი სამიჯნურო ურთიერთობა. სანამ მეფე კახელებს ეომებოდა, ლიპარიტი მოემზადა მის წინააღმდეგ ასა-

¹⁾ Brosset; Hist. de la gèorge, p. 322, n. 2 et 3.

ჯანყებლათ. ამ დროს საბერძნეთის საიმპერატორო ოჯახობის ერთ წევრთაგანს, კოსტანტინე მონომახს, უყვარდა ახალგაზდა მშვენიერი ირინე, გიორგი I-ის ასული, ასე რომ შემდეგში, როცა იმპერატორათ გახთა და ცოლშერთულიც იყო, წაიყვანა ის თავის სასახლეში, უბოძა მას ავგუსტის ხარისხი და საუცხოოთ მოუწყო ცხოვრება ¹⁾. ლიპარიტმა ისარგებლა ამით, მოიწვია კოსტანტინეპოლიდან ირინეს ძმა დიმიტრი და ამ გარემოების გავლენით ბიზანტიის კარისაგან შემწეობისათვის ბერძნების ჯარები გამოითხოვა და მიიმხრო აგრეთვე მესხეთის მრავალი თავად-აზნაურობა საქართველოს ტახტის ამ მეძიებელის სასარგებლოთ. მალე მას კახელებიც მიემხრენ შურის სამიებლათ იმ აოხრების გამო, რომელიც ბაგრატმა მათ მხარეს მიაცენა. შეიტყო ეს ბაგრატმა თუარა, დაუყოვნებლათ სისწრაფით წაიყვანა რაც თან ახლდა ჯარი, მივიდა ჯავახეთს და იქ იწყო ახალქალაქის გამაგრება. მეამბოხე ვასალმა შემოუარა მას და თავს დაესხა ატენს; მაგრამ ვერ აიღო ის, თუმცა ყოველივე ღონისძიება იხმარა. თმოგვის ერისთავმა ფარსმანმა და თუხარისისამ ბემქენ ჯაყელმა სახელი

გაითქვეს, როგორც ამ ქალაქის დამცველებმა. გა-
დამტერებული მხარეების შემდგომ მოქმედებათა შე-
სახებ 1045 წლამდე არაფერი ვიცით; მათიანეები-

¹⁾ Lebeau; tom. XIV, p. 392.

– 105 –

საგან მხოლოდ ერთი ჩანს, რომ ჯერ კიდევ 1041
წელს, ზამთარი რო მოახლოვდა, საბერძნეთის ჯა-
რები საქართველოდან წასულან და ამ დროს ბაგ-
რატს ლიპარიტთან ზავი შეუკრავს და მისთვის ქართ-
ლის ერისთავის წოდება მიუცია. 1042 წლის გა-
ზაფხულზე მან ალყა შემოარტყა ანაკოფიას და უკი-
დურეს მდგომარეობაში ჩააყენა, მაგრამ ამ დროს
ჯაფარი მოკვდა და თფილისმა საჩქაროთ მოიწვია
ბაგრატი, რომ ქალაქის კლიტეები ჩაებარებია. მე-
ფემ ანაკოფიასთან დასტოვა ჯარის ნაწილი ქობუ-
ლიძის შვილის ჯაჯანის უფროსობით და თფილისს
წავიდა. საქართველოს მეფის შესვლა თავის წინა-
მოადგილეთა ძველ სატახტო ქალაქში განსაკუთრე-
ბით დიდებული იყო, თუმცა მთელი ქალაქი არ
დამორჩილებია მას. მტკვრის მარცხენა ნაპირის –
ისანის (ახლანდელი ავლაბარი) მცხოვრებლებმა ხი-
დი ჩაანგრეს და ერთხანს გაჯიუტდნენ, მაგრამ ისი-
ნი მალე ქვის ნასროლი მანქანებით დააცხრეს.

– 106 –

IV.

ომი ბაგრატსა ლიპარიტ ორბელიანს შორის.

ბერძნების პოლიტიკა სომხეთის წინააღმდეგ. – სომ-
ხებისაგან ბაგრატის მიწვევა. – ბერძნები ლიპარიტს

ამტერებენ ბაგრატს. – ლიპარიტის წარმატებანი. – ბაგრატის განდევნა ქართლიდან. – ლიპარიტის მოქმედება თურქთა წინააღმდეგ და მისი ტყვეთ წაყენა. – მისი გათავისუფლება და მოქმედება ბაგრატის წინააღმდეგ. – ბაგრატის წასვლა კოსტანტინეპოლს. – მისი დაბრუნება; ლიპარიტის დატუსაღება; ზავი მშთ შორის.

სომხეთში 1045 წელს მომხდარმა გარემოებებმა მისცა ლიპარიტს შემთხვევა – ხელახლა აეტეხა ბრძოლა ბაგრატთან. ამ წელში ბიზანტიის კარმა, რომელსაც განზრახვა ქონდა – დაეფლო სომხეთის ნაწილი, სადაც აშოტის შვილი ჰადიკ II მეფობდა, ვერაგობით მიიტყუა იგი კოსტანტინეპოლს და იქ დასტოვა. მაგრამ, სანამ ბერძნები იმის ფიქრში იყვნენ, რომ იქ თავისი მართველი ჯარებიანათ გაეგზავნათ, სომხებმა შეუტყვეს მათ განზრახვები და სამ დასათ გაიყვეს. ერთს უნდოდა – სამეფო დავით უმიწაწყლოსთვის მიეცა, მეორეს – დავითის სიძის აბდულ-სევარისათვის, მესამე კი ცთილობდა – ბაგრატ IV-ის ბძანებლობა აღეარებია ¹⁾. ამიტომაც ბაგრატმა, მივიდა მასთან დეკუტაცია თუ არა,

¹⁾ Brosset, რომელიც დამყარებულია ჩამჩიანზე. tom. II, p. 932; Arisfac. p. 41 et Mattean d' Fdesse. p. 64.

იმ წამსვე გაგზავნა თავისი ჯარები არტანუჯის ერისთავის აბუსერის წინამძღოლობით და დაიჭირა სომხეთის სატახტო ქალაქი ანისი. მალე იქ მივიდა ბაგრატის დედაც, მარიამი, იმ მიზნით, რომ განემტკიცებია შვილის უფლებანი ამ დაფლობის შესახებ; მან ადგილობრივ მცხოვრებლებს მოაგონა თავისი შთამომავლობა სომხების მეფეებისაგან. გაიგო ეს კოსტანტინე მონომახმა თუ არა, საჩქაროთ გაგზავნა ლიპარიტთან დიმიტრი, თან გაატანა ბერძნების დიდძალი ჯარი და ხაზინა სამხედრო ხარ-

ჯებისათვის და უბძანა – წაერთმია ბაგრატიისათვის სომხეთიც და მასთან მისი სამეფოც და საქართველოს ტახტზე დიმიტრი აყევანა. ლიპარიტი ქალაქ ანისს დაეცა, სადაც ჯერ კიდევ დედოფალი მარიამი იმყოფებოდა. როცა მას ალყა შემოარტყა, მოითხოვა – ენახულებიათ მისი დამცველები: არტანუჯის ერისთავი აბუსერი, იოანე როდიონი და გურამ გოდერძიანი. ისინი ენდვენ ლიპარიტის პატიოსან სიტყვას, მაგრამ, გამოვიდნენ ციხიდან თუ არა, ლიპარიტმა შემოარტყა მათ ჯარის კაცები და ტყვეთ წაიყვანა. ამ გარემოებამ ხელიდან გამოაცალა ანისს გამაგრების საშვალეობა – და მალე აიღეს იგი. ამბობენ, თითქო ლიპარიტს ამასთანავე ამოეყაროს მთელი ჯავრი, რაც მას გულში ქონდა. ამ დროს მეფე თფილისში იყო და ქალაქის ახალი მართვისათვის სხვადასხვა დაწესებულებას აწყობდა. როცა ეს ამბავი გაიგო, დასტოვა თფილისი და

– 108 –

ჯავახეთს გაემართა. იქ მასთან გამოცხადდნენ მანწყვერელი და მესხები, წარუდგინეს მას მთელი თავისი ავლადიდება და გამოუცხადეს, რომ მზათა ვართ შენი სამსახურისათვისო; მაგრამ მალე უღალატეს და ლიპარიტის მხარეს გადავიდნენ; მას მიემხრენ აგრეთვე კახელებიც. ასე გავიდა ზაფხული და შემოდგომა, რომელიც აჯანყებულს ძალიან უწყობდა ხელს. ბაგრატი არ დაცემულა სულით; ის გაემართა შავშეთს, მაგრამ ზამთრის სიცივეებმა, თოვლმა და გრიგალმა აიძულეს იგი – ქართლს უკუქცეულიყო.

ბაგრატს წაართვეს ანისი; მაგრამ მისი უფლებანი ამ ქალაქსა და სომხეთის უახლოეს ნაწილზე ისე გავრცელებული იყვენ ხალხში, რომ ბიზანტიის კარი, რომელიც ფლობდა ამ ქალაქს 1045 წლიდან 1064-მდე, ორი მოურავის საშვალეობით მართავდა

მას: ერთი სომეხი იყო და მეორე ქართველი ¹⁾).

მთელი საქართველო რყევაში იყო: უმაღლესი თავად-აზნაურობა ორ ნაწილათ გაიყო, – ერთმა ლიპარიტისა და დიმიტრის მხარე დაიჭირა, მეორე ბაგრატის ერდგულობაში დარჩა. მალე კახელებს გარდა სომეხთა მეფემ დავითმაც გამოუგზავნა ლიპარიტს თავისი ჯარები. 1046 წლის გაზაფხულზე ბაგრატმა, რადგან ისიც შემწეობას მოელოდა და მტრის მოქმედების შეფერხებაც სურდა, ტყვეების

¹⁾ St. Martin; Mémoir. sur l'Armén., tom. p. 225.

გაცვლაზე ჩამოაგდო მოლაპარაკება და წინადადება მისცა ლიპარიტს – ჩემი შვილი იოანე მომეცი და სამაგიეროთ არტანუჯის ერისთავს აბუსერს მოგცემო. იმ დროს, როცა ორივე მხარე ამ მოლაპარაკების პირობებს ასრულებდა, ბაგრატს მოეშველა 4000 ვარიაგი ¹⁾). ამით გახარებულმა ბაგრატმა აღარ მოუცადა ერდგული მესხების ჯარის მოსვლას და ბრძოლა დაიწყო. ვარიაგები ბაშზე დააწყო, მათგან მხოლოდ 700 კაცი წაიყვანა და ქართლელთა და იმერთა რაზმებით სასირეთისკენ გაემართა. მაგრამ აქ ლიპარიტმა საშინლათ დაამარცხა ის, განსაკუთრებით მით, რომ მრავალი კაცი ტყვეთ მოსტაცა, რომელთა შორისაც ბევრი დიდებული და წარჩინებული პირი ერია და სხვათა შორის – მეორეთ დატყვევებული მისი მეგობარი აბუსერი. ლიპარიტსაც მოაკლდა თავისი ამბოხების დიდი შემწე, დიმიტრი, რომელიც ბრძოლის დასაწყისსვე მოკლეს.

სასირეთის ომის ასე უბედურათ გათავებას შემდეგ ბაგრატს მეტი აღარაფერი რჩებოდა, ორი უკიდურესი ზომისათვის უნდა მიემართა: ან შერიგებოდა მტერს ფრიად საზარალო პირობებით, ან

ქართლიდან გაქცეულიყო. მაგრამ მან სცადა – აერჩია თავისი პიროვნებისათვის უფრო საშიშარი ზო-

¹⁾ ვარიაგები – „ქართლის-ცოვრებაში“ ვ ა ღ ა გ ი, ფრანგულათ Warangiens.

– 110 –

მა ამ ურთიერთშორისი ომის მოსასპობათ. ამ შემთხვევაში მან თავი გამოიჩინა ყოვლად კეთილშობილ და გამბედავ რაინდათ. როცა დაბა ხოვლეს გასცილდა, ბაგრატმა შეაჩერა თავისი ჯარები, რომელნიც უკან ეწეოდენ, და თვითონ კი მცირე ამალით მოულოდნელათ გაემართა ლიპარიტის სანახავათ იმ განზრახვით, რომ ამით იმისი სინიდისი ემხილება. მეფის ამგვარი ქცევით შეფიქრიანებულმა ლიპარიტმა იგრძნო თავისი მდგომარეობის სრული უხერხულობა და სინიდისის მხილება, მიატოვა ბანაკი და დაიძალა, რომ არ ჩვენებოდა მას. ბაგრატმა დაკარგა შერიგების ყოველივე იმედი და უკან დაბრუნდა, რომ იმერეთს წასულიყო. ლიპარიტმა ვერ გაბედა ქართლს შესვლა და სამცხეში დარჩა, – ალბათ ეშინოდა, რომ არ გადაეჭრათ მისთვის ამ მაზრაში მისასვლელი გზა და ბერძნებთან მიმოსვლა არ მოესპოთ.

ამას შემდეგ ლიპარიტის მხრით სრულიად აღარაფერი მოქმედება ისმოდა – და ამან მისცა შემთხვევა ერისთავებს, კალმახელს სულას და არტანუჯელს გრიგოლს, აბუსერის შვილს, და მესხეთის რამდენსამე სხვა თავად-აზნაურობას – შეეერთებიათ თავისი ძალები ბაგრატის სასარგებლოთ და საიდუმლოთ მოეწვიათ ის იმერეთიდან. ბაგრატმა სიხარულით მიიღო მათ მიერ მიწოდებული სამსახური და დაუყოვნებლათ გაემართა რკინის-ჯვარის მხარეთი და არყის-ციხესთან შეუერთდა მათ. ლი-

პარიტმა დროზე შეიტყო ეს მოძრაობა და შეკრიბა კახელები, სომხები და ბერძნები და თავს დაესხა არყის-ციხეს. ეს ომიც იმით გათავდა, რომ ბაგრატი სრულიად დამარცხდა და ქუთაისს გაიქცა. სულა და გრიგოლი ტყვეთ ჩავარდნენ და საშინლათ სტანჯეს ისინი და ბოლოს დააპატიმრეს.

ამას შემდეგ ლიპარიტი თამამათ შევიდა ქართლს და თავის ნებაზე იწყო მისი მართვა.

1046 წელს, ბერძნების ინტერესების გამო, ლიპარიტი დვინის ამირს ეომებოდა, და ერთ წელს შემდეგ კი იგი მიიწვია იმპერატორმა თათრების ბრბოთა წინააღმდეგ, რომელნიც იბრაიმ-ინალის წინამძღოლობით მცირე აზიაზე გასალაშქრებლათ მიდიოდნენ. უკანასანელი ომი მისთვის უბედური შეიქნა: თურქებმა დაამარცხეს იგი და ბერძნები, დაატყვევეს ის და ხორასანს სულტან თოღრულბეგთან გაგზავნეს.

ამ გარემოებამ ცოტა ხნით გამოაბრუნა ბაგრატის ბედიღბალთი. ქართლის თავადაზნაურობამ და მათ რიცხვში ლიპარიტის შვილებმა, იოანემ და ნიანიამ, მოიწვიეს იგი იმერეთიდან და ჩააბარეს მას ყველა ქალაქი და ციხეები. ამგვარათვე მოიქცენ თფილისის მცხოვრებლებიც.

მაგრამ იმ მოქმედების გამო, რომელიც ბაგრატმა ბერძნებს მიაყენა მათ მიერ თურქების წინააღმდეგ განჯის დაცვის დროს, თოღრულბეგი იძუ-

ლებული შეიქნა – გაეშვა ლიპარიტი, რომელსაც შეეძლო მასთან გამკლავება.

ლიპარიტი თავდაპირველათ ანისს მივიდა, რომელიც ბერძნებს ეჭირათ; მაგრამ მალე ამ ქალაქს

თავი დაანება და კოსტანტინეპოლს წავიდა; იქ მან მოაგონა იმპერატორს თავისი სამსახური და თავისი ტყვეობა ბერძნების გულისათვის, ამით მიიღო მისგან ჯარები და უკანვე დაბრუნდა ბაგრატის წინააღმდეგ სამოქმედოთ. მეფე ხელახლა ქუთაისს უკუდგა, და ლიპარიტმა კი დაიფლო ქართლი. მაგრამ, რაკი შენიშნა, რომ მის მიერ ამ მხრის უკანონო დაფლობას მტკიცე საფუძველი არ ქონდა, გამოაცხადა სურვილი – ყოფილიყო ბაგრატის მცირეწლოვანი შვილის გიორგის აღმზდელათ და საქართველოს მართველათ ამ ბატონიშვილის სახელით, რომელიც მან მეფეთ აღიარა.

ამ ცფიერმა ხერხმა და ბაგრატის სავნებლათ ბერძნების მუდმივმა ჩამორევამ აიძულეს მეფე და მისი ასული მაიამი – 1050 წელს წასულიყვენ აგრეთვე კოსტანტინეპოლს და ეთხოვათ იმპერატორისათვის, რომ მთელი საქართველოს საუბედუროთ არ გამოსარჩლებოდა ლიპარიტს. კოსტანტინე მონომახმა პატივით მიიღო ისინი, მაგრამ სამ წელს აცთევინა მათ თავის სატახტო ქალაქში და არაფერ ზომას ღებულობდა. ამასობაში, დიდი ხნის რყევას შემდეგ, ბაგრატის ცოლი და იმერეთის უმაღლესი თავად-აზნაურობა დათანხმდენ ლიპარიტის წინადა-

დებაზე, რომ ჩაუბარებიათ გიორგი მისთვის და ბაგრატის დის გურანდუხტისათვის. ბატონიშვილი მიიყვანეს რუისის საკრებულო ტაძარში და დიდი ამბით აკურთხეს მეფეთ.

როცა ამგვარათ ლიპარიტი დაამშვიდა მეფის ასულმა გურანდუხტმა, იმავე დროს ფარულათ გაგზავნა იმპერატორთან დეპუტაცია, შეატყობია მას სამეფოს სამწუხარო მდგომარეობა და მიართვა ხალხის თხოვნა, რომელიც მის მფარველობას ეძიებდა; ამასთანავე გურანდუხტი იმპერატორს ბაგრატის და-

ბრუნებას სთხოვდა. კოსტანტინე მონომახმა გამო-
უშვა ის და თან გამოატანა აუარებელი სიმდიდრე
სასახლის გასამშვენებლათ და ეკლესიების შესა-
მკობათ. იმერლები შეხვდნენ მას ნაპირზე გამო-
სვლის დროს და სიხარულით მიიღეს. ეს სიხარული
მალე მოეფინა მთელი ქართლს და სამეფოს სხვა
მაზრებსაც. ლიპარიტის მძიმე ხასიათმა და სასტიკმა
მართველობამ ყველანი გაუორგულა მას. ამით
ისარგებლეს სულა კალმახელმა და მესხეთის სხვა
უწარჩინებულესმა პირებმა, შეიპყრეს ლიპარიტი და
მისი შვილი იოანე და ბაგრატს წარუდგინეს. მისმა
მეორე შვილმა გაქცევით უშველა თავს: ჯერ ის
ფიქრობდა კლდეკარში თავის შეფარებას, მაგრამ
დაინახა, რომ მისი საგვარეულო ციხის გარნიზონს
არ უნდოდა მისი მიღებოა, - წავიდა ანის და ბერძნე-
ბის ჯარის მფარველობას მიმართა.

როცა ლიპარიტი და იოანე ბაგრატის მართლ-

- 114 -

საჯულებას წარუდგინეს, ხალხი ისე განძვინვებუ-
ლი იყო ურთერთშორისი ომების მეოხებით, რომ
მათს ჯვარზე ცმას თხოულობდა; მაგრამ მეფემ აპა-
ტია მათ და დაუმტკიცა ლიპარიტს მისი საგვარეუ-
ლო მამულები და არგვეთი. ხოლო ლიპარიტის
სვებედი ამით არ შემსუბუქებულა. ამაცმა და მო-
უდრეკელმა მისმა სულმა, რაკი ხალხის საერთო
უკმაყოფილებას გრძნობდა, აიძულა ის დაეტოვე-
ბია სამშობლო მხარე, და მოკვდა კოსტანტინე-
პოლში.

საქართველოს ისტორიის გასაგრძობათ საჭი-
როა რამდენათმე იმის ცოდნა, თუ ამ დროს და
ამის უმახლობელეს დროებში რა მოხთა აღმოსავ-
ლეთში, და ამიტომაც ჩვენს წერილებში ერთს პა-
ტარა თავს ამ გარემოებათა მოკლე აწერილობას
ვუნაწილებთ.

V.

იმ გარემოებათა აწერა რომელთაც არაბთა ბატონობა თურქების მფლობელობათ შესცვალეს.

მართველობის სახის მდგომარეობა არაბების სახელმწიფოში მე-X და X საუკუნეებში. – სხვადასხვა დინასტია, რომელნიც ამ სახელმწიფოს ნაწილებს მართავდენ. – სელჯუკები. – თოღრულბეგი.

აღმოსავლეთში სამამადიანო ქვეყანას, რომელიც გავრცელებული იყო სუეცის ხმელთაყელიდან

– 115 –

და ბოსფორიდან ინდოეთსა და სათათრემდი, დიდი ხნიდან მართავდა მრავალი ამირი ბაღდადის ხალიფების სახელით. შემდეგში ხალიფები ამ ვრცელ ქვეყანაში მხოლოდ სასულიერო მთავრათ ითვლებოდენ და თვითონ იმყოფებოდენ უახლოეს უფროს წარჩინებულთა ხელქვეით, რომელთაც „ამირ ალ-ომრა“-ს უწოდებდენ. მთელ სახალიფოში ყოველთვის ერთი ამირ-ალ-ომრა იყო. ჩვეულებრივი ამირები კი, როცა მათდამი რწმუნებულ მხარეებში თავისი ხელმწიფება განამტკიცეს, ჯერ ამ ქვეყნების ფეოდალურ მართველებათ შეიქნენ, და შემდეგ კი დამოუკიდებელ მებატონეებათ, ასე რომ თავის მამულებს მემკვიდრეობით აძლევდენ თავის შთამომავლობას და ამგვარათ მრავალი მფლობელობითი დინასტია დააფუძნეს.

მე-X საუკუნის ნახევრიდან ამირ-ალ-ომრას თანამდებობაც აგრეთვე მემკვიდრეობითად გადაიქცა ბუიდების გვარეულობაში, რომელიც სპარსეთს ფლობდა, და არაბების სახელმწიფოს ავტონომიის

ძლიერება თუ დაცემა იმათ მდგომარეობაზე იყო დამოკიდებული.

სპარსეთიდან- ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთით, ხვა-რასანსა და თურქისტანში, ჯერ კიდევ მე-X საუ-კუნის დასაწყისს თავი იჩინა სამანიანების ძლიერმა საამირომ. ამ დინასტიის რამდენიმე ამირმა თავისი ქვეყნები აზიის უმაღლესათ აყვავებული სახელ-მწიფოების ხარისხამდე აიყვანეს. მუდმივმა ომებმა,

- 116 -

რომელიც მათ ბუიდებთან ქონდათ გამართული, მალე უკიდურეს მდგომარეობაში ჩააყენა მათი მონაცვალები. მათ სატახტო ქალაქში უმთავრესი მნიშვნელობა სახელმწიფო საქმეებში და ახალი ამი-რების არჩევის დროს მათგან დაქირავებული ჯარე-ბის უფროსებს ქონდათ. ამ მოჯამაგირებათ - როგორც ბაღდადის კარზე, ისე სამანიანების სა-მფლობელოებშიც - თურქები იყვნენ. ნასირ სამადი-ნის სიკვდილს შემდეგ მისი ქვეშევრდომები პარტი-ებათ გაიყვენ: ზოგნი მის მცირეწლოვან შვილს მანსურს ირჩევდნენ მეფეთ, სხვებს არ უნდოდათ იგი. უკანასკნელი პარტიის მოთავე იყო თურქი ალპ-თექინი; როცა მისმა ოპოზიციამ ვერ გაიმარჯვა, ამის უკმაყოფილო - გაიქცა იგი სამანიანთა საამი-როდან, შემოიკრიბა ავაზაკების დიდძალი რიცხვი და ქაბულს გადავიდა. მან დაიპყრო ქალაქი ჰაზნი და ინდოეთის საზღვარზე დააფუძნა მამადიანთა გან-საკუთრებული სახელმწიფო და დინასტია, რომე-ლიც ჰაზნიანთადინასტიათ არის ცნობილი.

ალპ-თექინის შვილიშვილმა, მამუდ I-მა, რო-მელიც 997 წელს გამეფდა, დაიპყრო სამანიანების ყველა მიწა და ქალაქი და 1004 წელს ხალიფის-გან სამანიანთა სამეფოს მფლობელობის ინვესტი-ტურა მიიღო. ეს კაცი დიდი ჭკუის პატრონი იყო და სვებედნიერი, მან ფრიად დიდი სახელმწიფო და-

აფუძნა, რომელიც გავრცელებული იყო ინდისა და განგიდან კასპიის ზღვასა და ჯიგუნამდი, სპარსე-

– 117 –

თის აღმოსავლეთი ნაწილის შემოერთებით. რადგან თავის ყველა სამხედრო საქმეში თურქების ტომებს ხმარობდა და ამიტომ უნდოდა მათი მზორგავი ურდოები ახლოს ყოლოდა, – მამუდმა მიუჩინა მათ ხვარასანი და დააბინავა იქ, როგორც თავისი ვასალი, იზმაილ-არსლანი, რომელიც შთამომავლობით სელჯუკი იყო.

სელჯუკების გვარი წარმოსდგა დოკაკის შვილის სელჯუკისაგან. მისი ურდოები ახლანდელი ყირგიზის მიდვრებშიდ აბორგავდენ და დიდი სათათრეთის ყეინების მეხარკეები იყვენ. მაგრამ სელჯუკი 970 წელში გათავისუფლდა ყეინებისაგან, ბუხარას საზღვრებზე მივიდა თავის ურდოებიანათ და მამადიანთა სარწმუნოება მიიღო. უმახლობელესმა მისმა შთამომავალმა, იზმაილ არსლანმა, როცა მამუდ ჰაზნიანისაგან ხვარასანი მიიღო, პირველმა დაუწყო თურქებს ბინადრული ცხოვრების სწავლება. მან მიიზიდა მიდვრების მცხოვრები აუარებელი ხალხი და მალე ისე გაძლიერდა, რომ ბოლოს ჰაზნიანებისათვისაც საშიშარი შეიქნა. ამიტომაც იგი საპყრობილეში ჩასვეს. მაგრამ მამულმა ხელი არ ახლო მის გვარეულობას და ახალ მოულოდნელ საშიშროებათა ბუდეთ დასტოვა იგი. სელჯუკის თურქებმა იზმაილ-არსლანთან მამულის მოპყრობა თავის შევიწროებათ ჩასთვალეს, აჯანყდენ და სხვადასხვა მხარეს გაემართენ: ზოგიერთები, იზმაილ-არსლანის ძმისწულის, თოდრულბეგის წინამძღო-

– 118 –

ლობით მდინარე ჯიგუნს გაღმა გავიდენ და ჰაზნი-

ანების მეორე სავასალოში, ხვარამზს, შევიდენ; სხვები დასავლეთისკენ წავიდენ, კასპიის ზღვის სამხრეთის ნაპირ-ნაპირ, და ადარბადაგანი დაიჭირეს.

ეს იყო სელჯუკების პირველი შემოსევა ზემო ან წინა აზიაში.

მამუდის სიკვდილს შემდეგ ცოტა ხანი გავიდა და მის შვილებს შორის ამტყდარმა ომმა თოღრულბეგს შეძლება მისცა – ჯიგუნის გაღმა მხარი-რედან დაბრუნებულიყო და ჰაზნიანების სამეფო დაეპყრო. 1039 წელს მან სულტნის ხარისხი მიიღო და სპარსეთის აღმოსავლეთ ნაწილში თავის-მიერ დაპყრობილი ქვეყნები სამართავათ თავის ძმას რაულ ბაგრუბეგს გადასცა, თვითონ კი დასავლეთისკენ გაემართა და 1045 წელს ჰამადანი დაიჭირა. აქიდან იგი თვალყურს ადევნებდა ბუიდების ურთერთშორის ცილობას და იმ არეულობას, რომელიც იმ დროს ბაღდადში ხთებოდა. ბოლოს მან გამოიხატა მარჯვე გარემოება და მიიქცია ხალიფის ყაიემ-ბეამ-რილახის ყურადღება მით, რომ დაამშვიდა მის სატახტო ქალაქში ამბოხება და არეულობა. 1058 წელს თოღრულბეგმა, ბაღდადი რომ აიღო, ხალიფას სრული პატივისცემით მოეპყრო, როგორც მამადიანების სასულიერო მთავარს, და მიიღო მისგან ამირ-ალ-ომრას წოდება. ბუიდები, რომელნიც ამ ხარისხს ერთ საუკუნეზე მეტს ატარებდენ, დაეცნ და თოღრულბეგის მფლობელობა დაემკვიდ-

რა მთელი სპარსეთისა და ირანის სივრცეზე. ამ დროიდან მოკიდებული თუმცა აზიაში ხალიფის წოდება კიდევ ორი საუკუნის განმავლობაში არსებობდა, მაგრამ პოლიტიკურათ იმას აღარაფერი მნიშვნელობა ქონია, – ყველაფერი სულტნების სახელით კეთდებოდა. ოდესღაც არაბების მიერ სხვადასხვა ქვეყანაში დაყენებული ამირების დინასტიებმა თავი-

სი ადგილები თურქების ამირებს დაუთმეს და აზი-
აში მეზატონე ხალხათ არაბების მაგიერ თურქები
გადაიქცენ.

VI.

ალბ-არსლანის შემოსევანი.

ალბ-არსლანის შემოსევანი. – განჯის ამირის შემო-
სევა და მისი განდევნა. – მისი გაქცევა კახეთით; კახე-
ლების მიერ მისი გაცემა ბაგრატისადმი. – მისი გათა-
ვისუფლება სულტნის შვამღვომლობით. – ამირისაგან
საქართველოსთან მშვიდობიანი ურთიერთობის მეორეთ
დარღვევა. – ბაგრატის კავშირი ოსებთან და განჯის
აოხრება. – სულტნის მეცადინობა, რომ ბაგრატი თა-
ვის მოხარკეთ გაეხადა. – გიორგი მთაწმინდელი.

როცა ლიპარიტის თავგადასავალის მოთხრო-
ბას ათავებს, „ქართლის ცხოვრება“ ამბობს, რომ
ბაგრატმა ამას შემდეგ მალე დაიპყრო ჰერეთისა
და კახეთის თითქმის ყველა ციხეო და ისე გაძლი-
ერდა, რომ საქართველოს მეფეთა შორის არავინ
ყოფილა შემლებით იმის თანასწორიო. რაც უნდა

– 120 –

გადამეტებული იყოს მატინის ამგვარი თქმუ-
ლობა, თუმცა ბაგრატსა და ლიპარიტს შორის
დიდხანს გაგძელდა ურთერთშორისი ომები, მაინც
ეჭვი არ არის, რომ ბაგრატის მეფობის ხანებში სა-
ქართველო აყვავებული ყოფილა და ძლიერი. ამ
ურთერთშორის ომებს თან არ მოყოლია უცხო ტომ-
თა ბატონობა, თუმცა ხანდახან კი შემოდიოდენ
საქართველოს საზღვრებში უცხო ტომთა დამხმარე-
ჯარები, რომელთაც ხან ლიპარიტი იწვევდა და ხან
ბაგრატი. როგორც იმას, ისე ამასაც უყვარდა თა-

ვისი სამშობლო: ერის – როგორც საგულისხმო პატრიოტს, მეორეს – როგორც მეფეს, და იმათ მედგარ ბრძოლაში მხოლოდ პირადი სიძულვილი მოჩანდა. მატიანეები და ხუროთმოძღვრების სახსოვარნი გვიმტკიცებენ, რომ ამ ხანებში, ერთსა და იმავე დროს, აუცილებელი უბედურებანიც ხთებოდენ და თანაც ყველაფერს აშენებდენ და ამშვენებდენ საქართველოში, განსაკუთრებით მის დასავლეთსა და სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილებში, პატრიოტებს მეოხებით, რომელთა შორისაც იყვენ: მელქისედეკ კათალიკოზი და დიდი მოძღვარი და ზნეობის მასწავლებელი წმ. გიორგი მთაწმინდელი, მაგრამ შემდეგ მომხთარმა გარემოებებმა საქართველოს ძლიერება ძალიან შეარყია.

1063 წელს მოკვდა თოღრულბეგი და მის მემკვიდრეთ შეიქნა მისი ძმისწული, ბაგრუბეგის შვილი, ალპ-არსლანი. ახალმა სულტანმა განაგრძო

– 121 –

თავისი ბიძის დაპყრობანი და იმავე წელს დაასრულა თურქესტანისა და ხვარაზმის დაფლობა, და 1064 წელს კი საქართველოსა და სომხეთზე გაილაშქრა ძველი ფანატიკოსების მზგავსათ. საქართველოზე ალპ-არსლანის გალაშქრების შესახებ „ქართლის-ცხოვრებას“ გარდა მოგვითხრობენ: სომეხი მატეოს-ედესელი, არაბი იბნ-ალატორი, ბიზანტიელებს შორის – კედრენი, და სხვა მრავალი მემატიანე.

სულტანმა შეაიარაღა სპარსელები და თურქების ყველა ტომი და ფრიად დიდი ლაშქრით ჯერ ძველ ალბანიას დაასხა თავს და ყოველივე საქრისტიანო ცეცხლისა და მახვილის სხვერპლათ გახადა. იქიდან მან გაუგზავნა ელჩები კვირიკეს, რომელიც სომხეთის ალბანიის მეფეთ იწოდებოდა, და სთხოვა ასული ცოლათ. დავით უმიწაწყლოს შვილმა

კვირიკემ ვერ გაბედა – უარი ეთქვა ამ დამპყრობელისათვის, – წარუდგინა მას თავისი ასული ქალაქლორს – და თავისი პატარა სამფლობელო აოხრებას ამით გადაარჩინა. ლორიდან ალპ-არსლანი ანაზდათ თრიალეთში გაჩნდა. ამ დროს ბაგრატის თავის ოჯახობიანათ ტაოს მაზრაში იყო, დაბა ხეკრებულში, და არაფერი იცოდა, მოახლოებული საშიშროების შესახებ, სანამ არ დაინახა თურქების წინარაზმი იმ დროს, როცა ამ დაბიდან გამოდიოდა. თრიალეთიდან თურქებმა ძალიან მოკლე დროში გაავრცელეს თავისი აოხრებანი შავშეთსა, კლარ-

– 122 –

ჯეთსა და ტაოში ფანასკერტსა, თორასა და ღვევამდი, და ისევ თრიალეთს დაბრუნდენ. იქ სამდღეს დარჩენ და შემდეგ ჯავახეთს გაემართენ და ახალქალაქის ციხეს გარშემოერთყენ. ამ ციხეში მოთავსებული იყო მდიდარი და ერმრავალი ქალაქი, რომლის კედლებიც განახლებული იყო ბაგრატ IV-საგან ურთერთშორისი ომების დროს. ამ გარშემოერთყემის დროს უბედური დამცველნი უკიდურეს მდგომარეობამდი იყვენ გამაგრებულნი; მაგრამ, როცა მათმა სიმამაცემ ბარბაროსების მრავალრიცხოვანობასთან ვერაფერი გააწყო და როცა ციხის კედლებიც დაინგრა, ისინი ყველანი დაიხოცენ საშინელსა და თავმოძულებულ ბრძოლაში. ქალაქი აიღეს; მოხუცნი და ქალაქის დამცველთა ცოლშვილნი ტყვეთ წაიყვანეს, ქალაქი კი გაცარცვეს და თითქმის ნაცარტუტათ აქციეს. საშინელი სანახავი იყო ის ადგილები, რომელსაც თურქების შემუსრავი ხელი მისწვდა; ქალაქები და დაბები დაცარიელებული და დამწვარი იყო, მინდვრები კი – დახოცილებით დაფარული და სისხლით მორწყული ახალქალაქიდან ალპ-არსლანმა მდინარე ხრამს შეეყვა ზევით, სამშვილდეზე გაიარა, გზაგზა ყველა-

ფერი ააოხრა და ლალის-ციხეს ალყა შემოარტყა. ეს ციხე გადმომდგარი იყო მიუვალ ადგილას, ორს მაღალ მთაზე, და ორი სწრაფი მდინარე გარს უვლიდა მას ჩრდილოეთითა და სამხრეთით. მაგრამ, ამ გარემოებისა და ქართველთა სიმამაცის მიუხედა-

– 123 –

ვათ, ალჰ-არსლანმა აიღო ის და დაანგრია. ამას შემდეგ შეუთვალა ბაგრატს – მიეცა მისთვის თვისი დისწული და გაემართა ქალაქ ანისის წინააღმდეგ, რომელიც ბერძნების ჯარებს ეჭირათ.

ბაგრატის დისწული იყო კვირიკეს ძმისწული, რადგან ის იყო შობილი პირველის დისა და მეორის კვიდრი ძმისაგან. თუ კი მართალია მატეოს-ედესელის ცნობა, რომ კვირიკეს ასული უკვე ყავდა ალჰ-არსლანს შერთულიო ¹⁾, მაშინ კვირიკე სარწმუნოებრივი გრძნობის მიხედვით მართალი ყოფილა, რომ არ ეთანხმებოდა ბაგრატს თავისი ძმისწულის ალჰ-არსლანთან დაქორწინებაზე. მაგრამ, რადგან საქართველოს ძალღონე თურქების აუარებელი ურდოების ძალღონეს ვერ უთანასწორდებოდა და ის ადგილები, სადაც სულტნის ჯარებმა გაიარეს, სშინელი სანახაობას წარმოადგენდა, ამიტომ ბაგრატი იძულებული შეიქნა – აუცილებლათ გამოეთხოვა კვირიკესგან თანხმობა, რადგან ფიქრობდა, რომ ამით დაამშვიდებდა საზარელ დამპყრობელს. სანამ ალჰ-არსლანი ანისის ქალაქს ეომებოდა, ბაგრატსა და კვირიკეს შუა ომი მოხთა, რომელიც მით გათავდა, რომ პირველმა წაართვა მეორეს საქართველოს ძველი ციხე სამშვილდე და სრულიად დაითანხმია – მიეთხოვებია სულტნისთვის მისი ძმისწული.

¹⁾ St. Martin: Mèm. sur l'Arm., tom II, p. 225.

როცა ალჰ-არსლანის სურვილი შეასრულა, ბაგრათი იმაზე ზრუნავდა, რომ დაემშვიდებია საქართველოს სასტიკათ დაზიანებული ნაწილები. როცა შეიტყო, რომ ანისისა და ყარსის აღებას შემდეგ თურქები სპარსეთს დაბრუნებულიყვენ, ბაგრათმა იწყო მათგან აოხრებული ადგილების დასახლება და მოშენება, – და 1068 წელს გაილაშქრა კახეთზე იქაური მეფის აგსარტანის წინააღმდეგ, რომელიც თურქების შემოსევის დროს მისი მორჩილებიდან გამოვიდა. მას მიემხრო ჰერეთის ყველა უწარჩინებულესი გვარი – და ამ სახით მიდიოდა ისე, რომ სრულიად არავინ ეწინააღმდეგებოდა და ყველაფერი ემორჩილებოდა მას, აგსარტანს გარდა; ამ დროს უცებ გაიგეს თავზარდამცემი ამბავი, რომ ალჰ-არსლანმა ჩუმად გამოიყვანა თავისი ჯარები სპარსეთის ჩრდილოეთის მხარეებით და კახეთზე მოდისო. ამ ქვეყნის მთელმა ხალხმა, საშიშროებით მოცულმა, მიატოვა თავისი სახლ-კარები და ციხეები და თავშესაფარათ მთებში გაიქცა, ბაგრათი კი საჩქაროთ ქართლსვე შემობრუნდა.

როცა ალჰ-არსლანი შევიდა ამ დაცარიელებულ მაზრაში, მას მხოლოდ აგსარტანი შეხვდა თავისი მცირე მომხრეებით. აგსარტანმა სულტანს ფეშქაშები მიართვა და თავისი მორჩილების ნიშნათ, ქართველების სამწუხაროთ, მამადიანთა რჯული მიიღო. ქრისტიანთა ქვეყნების ერთის მფლობელთაგანის ამგვარი სულდაბალი საქციელი დიდათ აიმე-

დებდა ალჰ-არსლანს მის ფანატიკურ მისწრაფებაში. იგი ალერსით მოეპყრო აგსარტანს და თან წაიყვანა კახეთზე რო მიდიოდა, გზაგზა მტკვრამდი ყველაფერი დასწვა, რაც კი მის მცხოვრებლებს დაე-

ტოვებით. ამ მდინარის ნაპირზე მას წინ მიეგებენ თფილისის მუსულმანები, გაიყვანეს მდინარეში და თან გაყვენ ქართლს სალაშქროთ. ალპ-არსლანი შევიდა ამ მაზრაში 1069 წლის 10 ქრისტეშობის-თვეს და იწყო მისი აოხრება. თავისი აუარებელი ურდო გაყო ცალკე რაზმებათ; და სხვადასხვა მხარეს გაგზავნა, რომ ყოველივე ერთიანათ მოესრა. მცხოვრებლები გაიქცენ და ტყეებსა და მთების ხევებში იმალებოდენ ¹⁾. მეფე სულ უკან იწეოდა, რადგან ბევრჯერ გამოეცადა ²⁾, რომ არ შეიძლებოდა არც ძალით მტრის შეჩერება და არც მისი მხეცური სულის დამშვიდება, რომელიც აგსარტანის მიერ რჯულის უარყოფას შემდეგ დაიმედებული იყო, რომ ყველას გაამამადიანებდა. ალპ-არსლანმა თავისი მოქმედებით მოაგონა ყველას ფანატიკოსების დროები: იეზდიგერდის, მურვანისა და ბუღასი. ქართლიდან ის იმერეთს გადავიდა და სვერის ციხემდი მივიდა. ზამთრის სიცივეებმა აიძულა ის –

¹⁾ Gibbon, ch. LVII: «საქართველოს მცხოვრებნი შეუპოვრათ გამაგრდენ ტყეებსა და კავკასიის მთების ხევებში».

²⁾ Шпоссеръ; томъ VI, стр. 576. «საქართველოს მცხოვრებლებთან ბრძოლის დროს, როცა ისინი შეუპოვრათ იცავდენ თავის გამაგრებულ მონასტრებს და სხ.

იქიდან ხელახლა ქართლს დაბრუნებულიყო, სადაც პურ-ღვინის სიმრავლე აძლევდა საშვალებას – რამდენმე ხანს კიდევ გამაგრებულიყო. დასასრულ, როცა ყველაფერი სისხლით შეღება და აუარებელი კაცი ტყვეთ წაიყვანა, მან დაუწყო ბაგრატს ხარკის თხოვა და ამისთვის ზავს პირდებოდა. მაგრამ პასუხისთვის აღარ მოუცთია, რადგან ძლიერმა ყინვებმა აიძულა ის – საჩქაროთ წასულიყო სპარსეთს; მას თან მიყვებოდა დატყვევებულთა მწარე გოდება და დარჩენილთა წყევლა-კრულვა. როცა თფილისს გა-

იარა, ეს ქალაქი განჯის ამირს გადასცა და თან დაავალა – საქართველო მუდამ შეწუხებული ყოლოდა. ასე გათავდა ალპ-არსლანის მეორე შემოსევა. ხალხი თავზარდასხმული იყო და, როგორც „ქართლის-ცხოვრება“ მოწმობს, მთელს თავის უბედურებას ღვთის წყრომას მიაწერდა თავისი ცოდვების გამო და დაუძღვრებული წარმოდგენის გავლენით ხედავდა ცით მოწვენილს სხვადასხვა საოცარ მოღენას: კოკისპირულს სისხლის წვიმას, საქართველოს ცაზე მოარულის წითელი ღრუბლებიდან მოფენილს ¹⁾, და ღამეების განათებას რაღაც გასაოცებელი საშიშარი სინათლით. როგორც ჩანს, ამ სამწუხარო გარემოებათა მემატთანე იმ ცთომილზე ლაპარაკობს, რომელიც ალპ-არსლანის ორი შე-

¹⁾ ბუდენის მიერ (Boudin) სისხლის წვიმების ახსნა; *медиц, геогр. и статист. изд. военно-медицинскаго департ., томъ I, стр. 204.*

მოსევის შუა ხანებში გამოჩენილა ¹⁾). საქართველოს უბედურებას კიდევ ის მიემატა, რომ შემდეგი წლის გაზაფხულზე ის ძლიერ დაზიანდა არაჩვეულებრივი წყალდიდობის გამო.

ამასობაში ალპ-არსლანმა, ჯერ კიდევ 1068 წელს, ბერძნებს გაუმართა ომი. რომანოზ იმპერატორმა თვითონ იკისრა ჯარების წინამძღოლობა და რამდენიმე მარჯვე შეტაკებით შეაჩერა თურქების წარმატებანი; მაგრამ 1071 წელს რომანოზი შეცთომილში შეიყვანეს – და ალპ-არსლანმა დაამარცხა ის და ტყვეთ წაიყვანა. სულტანმა ამით ისარგებლა და თავისთვის სასურველი ზავი შეკრა ბერძნებთან; იმპერატორი მის სამშობლოში გაუშვა, და თვითონკი სირიას გაემართა, ფატიმიდის ხალიფის წინააღმდეგ; განდევნა იგი სირიიდან და ქაბაში უწინდ-

ლურათ ბაღდადის ხალიფის პირველობა აღადგინა.

ამ დროს განჯის ამირი, სულტნის მიბაძვით და მისი ბძანების ასასრულებლათ, ქართლს შეესია და იწყო მისი ახლათ აოხრება. ბაგრატმა, რომელიც ჯერ ისე სუსტი არ ყოფილა, რომ ამირს ვერ გამკლავებოდა, დიდგორი დაიჭირა, და საუკეთესო თავისი ჯარები კი, ლიპარიტ ორბელიანის შვილის იოანეს, ნიანია ქობულიძისა და მურვან ჯაყელის წინამძღოლობით, მუხრანსა და წილკანს

1) Lebeau, tom XIV, p. 452. ეს ცთომილი გამოჩნდა 1066 წლის მაისში.

ზემოთ მდებარე მთაგორებზე გაგზავნა. აქ ისინი შეხვდენ ამირს 35 ათასი ჯარით; მაგრამ, როგორც კი იშიშვლეს ქართველებმა ხმლები, ამირი მყისვე ღართის-კარს გაიქცა. იმ ალაგას, სადაც ნარეკვავს ხშირი ბუჩქნარებით მოსილი ღრმა დედეები ახლავს, ქართველები დაეწიენ მას და ნახევარზე მეტი ჯარი გაუწყვიტეს. ამირს ეშინოდა, ვაითუ ბაგრატმა დიდგორთან მისავალი გზა მომიჭრასო, და დანარჩენი 15,000 ჯარით არაგვის ზევით გაყოლებით გაქუსლა. ერწოში ის გავიდა ამ მდინარეში, მოფინა ცრუ ხმები, თითქო მას დაემარცხებოდა ბაგრატი, და კახეთით თფილისს გადასვლას ფიქრობდა. მაგრამ ბაგრატი მიუხვდა მას განზრახვებს და სთხოვა კახელებს – დაეჭირათ იგი და მისთვის წარედგინათ,, და ამ სამსახურისათვის აღუთქვა მათ ბოჭორმისა უჯარმის ციხეების დაბრუნება. პახელებმა გაფანტეს ამირის დაღალული და შემდრკალი ჯარები, თვითონ ის დაიჭირეს და ბაგრატთან გაგზავნეს. ამას შემდეგ ბაგრატმა დაუყოვნებლათ აიღო თფილისი, მაგრამ თავის მფლობელობაში არ დაუტოვებია იგი,

გადასცა სატლაბარს, რომელიც თურქებისაგან დმანისში იყო დატოვებული; თვითონ კი დაიპყრო შემდეგი ციხეები: რუსთავი, ფარცხისი, აგარანი, გრიგოლ-წმინდა და კავაზნი; ამას გარდა აიღო კონტრიბუციით 41,000 დრაკანი და ამანათად აიყვანა რამდენიმე პირი განჯის საუკეთესო გვარეულობათაგან.

– 129 –

ალპ-არსლანს შეებრაღა ამირი და გაეგზავნა ბაგრატს ვიღაც სარანგი ალსაზი და იმის პირით სთხოვა ამირის გათავისუფლება; ალპ-არსლანმა ამისათვის მიაწოდა ბაგრატს ქალაქი ბაგი, რომელიც ამ ამირს ეკუთნოდა, და პირობასაც სდებდა, რომ საქართველოსთან მშვიდობიანათ ვიქნებო. ბაგრატმა მიიღო სულტნის პირობანი და მისი შვამდგომლობა – და გაათავისუფლა ამირი. მაგრამ ამ უკანასკნელმა მალე გასტეხა ფიცი, შვამდგომლობის პატივისცემაც დაივიწყა და ბაგრატი აიძულა – აღეჭურვა მის წინააღმდეგ თავისი შვილი გიორგი და მის შემწეთ ოსეთის მთავარი დურდულელი მოეწვია ¹⁾. ისინი დაეცენ განჯას, აიღეს იგი, მრავალი მცხოვრები ტყვეთ წაიყვანეს, აუარებელი სიმდიდრე ალაფათ იგდეს ხელში – და უკანვე დაბრუნდენ.

იმ სახელმწიფოთა მეფეები, სადაც ნათესაობა პატივისცემაშია, თითქმის ყოველთვის პოლიტიკური ანგარიშების მიხედვით ირთვენ ცოლს, და არა სიყვარულით. ასე იყო ბაგრატის დაქორწინებაც იმპერატორის რომანოზ აგრირის ძმისწულს ელენეზე;

¹⁾ „ქართლის-ცხოვრება“-ში ზოგან დურდულელი დურდულელათ იწოდება. ვგონებ ოსეთის ამ მთავარს არც ერთი ეს სახელი არ უნდა ვუწოდოთ, არამედ დურდურელი. დურდური ოსეთში მდინარეა, რომელიც მდინარე თეთრს შეერთვის იმ ადგილის მახლობლათ, სადაც ეს უკანასკნელი თერგს ერთვის. დურდური ოსურათ პირდაპირ ნიშნავს: „ქვა-

ქვაზე“, რასაც ეს აზრი აქვს: „ძლიერი ძლიერზე“-ო.

– 130 –

მაშინ ბაგრატის დედას, რომელიც კოსტატინე-პოლს წავიდა, ის ანგარიში ქონდა, რომ საქართველოსა და ბიზანტიის სამეფო კარები შეეერთებია, და იმპერატორთან ნათესაობრივი კავშირით შეერთება ხომ უეჭველათ საუკეთესო საბუთი იყო ამ ორ ქვეყანას შორის მშვიდობიანობის არსებობისათვის. მაგრამ როდესაც დედოფალი ელენე მოკვდა და ლიპარიტ ორბელიანისა და კოსტანტინე მონომახის სატრფოს ინტრიგების წყალობით ეს ურთიერთობა დაიშალა, – მაშინ ბაგრატს შერთეს ჩრდილოეთ კავკასიის ერთი მთავართაგანის ასული, ბორენა. ამ ახალი ნათესაობრივი კავშირით ქართველთ მეფემ ახალი გულითადი მოკავშირე შეიძინა და განაახლა დიდი ხნით დარღვეული ურთიერთობა მთიელ ხალხებთან, რომელნიც საქარველოსათვის ძლიერი მფარველნი იყვენ სამხრეთის მის მტრების წინააღმდეგ. ეს დაამტკიცა დურღულელმა უკანასკნელ ლაშქრობაში თავისი ენერგიული დახმარებითა და თავაზიანობით, რომელიც მან სამეფო ოჯახს გაუწია: ლაშქრობიდან რომ დაბრუნდა, პატივისცემით ინახულა იგი და წინდაწინ ნებაც კი გამოითხოვა მეფისგან ქუთაისს წასასვლელათ. ამგვარი საქციელი იშვიათი მოვლენა იყო იმდროინდელ განათლებულ ხალხებს შორისაც, და აზიის კართა ისტორიაში კი – ერთადერთი. ჩანს, რომ მთიელ ხალხებთან ბაგრატის ურთიერთობა, ბორენას ცოლათ შეერთვას შემდეგ, ისე დაახლოებული ყოფილა და სა-

– 131 –

ქართველოსათვის სასარგებლო, რომ ბიზანტიის მატთანეები ალანების მთავარს ბაგრატის ქვეშე-

ვრდომათ სთვლიან ¹⁾).

ამას შემდეგ სულტანმა ბაგრატს ძვირფასი საჩუქრები გამოუგზავნა და მეტათ თავაზიანი სიტყვებით თხოულობდა, რომ საქართველოს მისთვის ხარკი ეძლია; მაგრამ ბაგრატმა საჩუქრებისათვის იმგვარივე საჩუქრებით გადაუხადა მადლობა და ხარკის ძღვევაზე ცივი უარი შეუთვალა.

1072 წელს ალპ-არსლანი გაემართა საქართველოს წინააღმდეგ, რომ დაეთავებია მისი შეუპოვარი ხალხის ამოჟლეტა, მაგრამ იმავე დროს შეიტყო, რომ თურქესტანში ხთებოდენ საგულისხმო გარემოებანი, რომელთათვისაც საჭირო იყო მისი იქ დასწრება. მაშინ ალპ-არსლანმა შეკრიბა 200,000 ცხენოსანი ჯარი, მის თვალწინ დიდი ამბით მიანდო თავის შვილს მალექშას საქართველოსთან ომის გაძღოლა, და თვითონ თურქესტანს წავიდა, სადაც მალე მოკლეს იგი. მალექშა საქართველომდი არ მისულა, საჩქაროთ გაემართა მამის მკვლელების შურის საძიებლათ.

ამავე დროს, როცა თავის საბმანებელს ივლიდა, ბაგრატი ავათ გახთა და მოკვდა. ამგვარათ, ბაგრატის მართველობის დროს, საქართველო დამოუკიდებელ სამეფოთ დარჩა.

ბაგრატ IV-ის მეფობა იმდენი ომის გარემოე-

¹⁾ ტეცი: Chil 5, c. 17. – Lebeau; tom. XV, p 4.

ბით არის სავსე, რომ ხალხის შინაგანი ცხოვრება კაცს ამ გარემოებებში ჩანთქმული გეჩვენება; მაგრამ, როცა ახლოს დაუკვირდები, ხედავ, რომ ამ ხანებში ყოფილან იმისთანა კაცები, რომელთაც ბევრი საქმე გაუკეთებიათ განათლების გზაზე, განსაკუთრებით საუწმუნოებრივი განათლებისათვის. მათგან უშესანიშნავესი იყვენ: გიორგი, ახალ აბრა-

მათ წოდებული, ილარიონ თულაელი და სხვანი; მაგრამ მათ შორის პირველი ადგილი გიორგი მთაწმინდელს უჭირავს. ჩვენ აუცილებელ საჭიროთ მიგვაჩნია - ვსთქვათ რამდენიმე იტყვა ბაგრატ IV-ის ამ სახელოვან თანამედროვეზე. გიორგი დაიბადა სამცხის მაზრაში 1014 წელს და, შვიდი წლის რომ შეიქნა, ასაზღვლათ მონასტერში მისცეს იგი. მის მასწავლებლათ ილარიონ თულაელი იყო. 1039 წელს ის ბერათ აღკვეცეს. მალე მან დასტოვა თავისი სამყოფი სავანე და წმ. ადგილებისკენ გაემგზავრა; ბოლოს ის მივიდა ათონის ივერიის მონასტერში და იქ ხელი მიყო წმ. იოანესა და ექვთიმეს მოღვაწეობათა გაგრძობას. თავისი დაუძინებელი შრომით მან დაასრულა საღვთო წერილის წიგნების თარგმანი, რომელიც კი ქართველთ ეკლესიას ესაჭიროებოდა. გიორგი ორჯერ იყო კოსტანტინეპოლში, იმპერატორის კარზე, ბაგრატის მონდობილობით, და ორჯერვე მეტათ ალერსიანათ მიიღო იგი იმპერატორმა. კოსტანტინე ლუკამ ერთხელ ასე წარმოსთქვა იმაზე: დიდათ მადლობელი ვარ ჩემი ძმის

– 133 –

ბაგრატ სევასტოსისა, რომ ასე მაღალი ჭკუითა და ზნეობით შესანიშნავი კაცი გამომიგზავნაო. ყველაზე უფრო მან ეკლესიას გაუწია სამსახური საქართველოში ყოფნის დროს 1059-დან 1065 წლამდე. როცა ის მოვიდა, ბაგრატმა დაუნიშნა მას სამყოფათ ქართლში ქალაქი ნემვი და გადასცა მის განკარგულებაში შატრებდის მშვენიერი მონასტერი, კლარჯეთში. ყველანი, მეფისა და კათალიკოზისგან დაწყებ ული უკანასკნელ საეკლესიო მსახურსა და გლახამდე, მასთან მიილტოდენ მის ქადაგებათა მოსასმენათ. ბაგრატმა სურვილი გააცხადა - თავისი შვილის აღზდა მისთვის მიენდო. გიორგიმ საქართველოში ხუთი წელი დაყო და მთელი ამ დროის განმავლობა-

ში იმას ცთილობდა, რომ საზოგადოების ყველა წოდებაში ზნეობრივი მდგომარეობა გაეუმჯობესებია, და საერთო ნდობამ მისცა მას საშვალეობა წარმატებით მოქმედებისათვის. ქართველებმა თუ თავისი სარწმუნოება ქრისტიანების ძლიერისა და შეუპოვარი მტრისაგან დაიცვეს, ამას ისინი არავის და არაფერს ისე არ უნდა უმადლოდენ, როგორც მთაწმინდელის სიტყვას. ის ალპ-არსლანის პირველი შემოსევის უბედურებათა მოწმე იყო და ხალხის სულიერათ გამმაგრებელი: მისი მეოხებით იყო, რომ ეს უკანასკნელი საშინელ უბედურებათა უღელშიც არ დაცემულა სულით. როცა თურქები უკან გაბრუნდენ, გიორგის მიაწოდეს ჭყონდიდლის კათედრა, მაგრამ მან უარყო ყოველგვარი ხელმწიფება და 1065 წელს

– 134 –

წავიდა ათონის მონასტერში და იქ გადაიცვალა შემდეგ წელში. მისი მოღვაწეობა დაწვრილებით აწერილია საქართველოს ეკლესიის წმ. ცხოვრებაში.

VII.

გიორგი II-ის მეფობა.

ვასალების აჯანყება. – მათი დაცხრომა. – იოანე ორბელიანის აჯანყება. – გიორგი ათავისუფლებს ბერძნებისგან სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს და ანაკოფიას და იფლობს სომხების მრავალ ქალაქს, რომელნიც თურქების ხელში იყვენ. – ქველის მახლობლათ ბრძოლა და გიორგის დამარცხება.

ბაგრატის მეფობის უკანასკნელ ხანებში საქართველოს სამხრეთის საზღვრები შესამჩნევათ

გაფართოვდა, მაგრამ განაპირა ადგილები იმგვარს ახირებულ მდგომარეობაში იყო, რომ იმის ახსნა საძნელოა. ქართველებს ეჭირათ არეზის მარცხენა ნაპირი, ანისის პირდაპირ, და თავისი მეციხოვნე ჯარი გაგში ყავდათ, მაგრამ მათ უფლებაში არ ყოფილა არც თფილისი და არც დმანისი, რომელთაც სულტნის სახელით ამირები მართავდენ. ამგვარსავე მდგომარეობაში იყვენ ის მაზრები, რომელნიც მტკვრის სათავიდან სამხრეთ-დასავლეთით მდებარებდენ: ზოგიერთი ადგილი ბერძნებს ეჭირათ, სხვები კი – ქართველებს. სამხრეთისა და სამხრეთ-დასავლეთის მხარეების ამგვარს განუსაზღვრელ მდგომარეობაში

– 135 –

ურთერთშორის ბრძოლებმა, თურქების შემოსევებმა და სომეხთ მეფეს კვირიკესა და განჯის ამირთან ომებმა იმ ზომამდი შესცვალეს და არივ-დარიეს ფეოდალების მამულები, რომ შეუძლებელი იყო – ყველა ეს დიდხანს დარჩენილიყო.

იმ სახელმწიფოში, სადაც ჯერ კიდევ არ არის დაწერილი კანონები, ამის მაგიერობას მეფის ნება სწევს, მაგრამ იმასმხოლოდ მაშინ ემორჩილებიან, როცა ის ძლიერია. მეფის სისუსტე ისე არსად იჩენს თავს, როგორც ფეოდალურ მართველობაში. ყოველი ფეოდალური მფლობელი საკმაოთ ძლიერია, რომ თავისი მეფის ძალღონე ან საკუთარი საშვალეებით გამოსცადოს და ან სხვებთან შეერთებით. ის უკმაყოფილება, რომელსაც საქართველოს ამ ნაწილების უმთავრესი გვარები გრძნობდენ თავისი მამულების ამგვარი დახლართული მდგომარეობის გამო, იმიტ იყო შეჩერებული, რომ გამოცთილი ქონდათ ბაგრატის ძლიერება; მაგრამ იმის სიკვდილს შემდეგ არ გასულა ნახევარი წელიწადიც – და ფეოდალები: იოანე ორბელიანი და მისი შვილი ლიპარიტი, ნიანია ქობულელი და სვანეთის ერის-

თავი ვარდანი აჯანყდენ ბაგრატის მონაცვალის გიორგი II-ის წინააღმდეგ.

ორბელიანმა ქართლი დაიჭირა, ნიანია იმერეთს შეესია და დაიპყრო ქუთაისი, ვარდანი კი ოდიშს დაეცა თავს და იწყო მისი ცარცვა-გლეჯა. ვასალების თვითნებობა რამდენიმე ხნით იმით შეაჩერა

– 136 –

გიორგიმ, რომ იოანეს სამფლობელოთ მისცა სამშვილდის ციხე, მის შვილს ლიპარიტს – ლორწობანი (რუსთავის მაგიერ, რომელიც მოცემული ქონდა კახეთის მეფეს აგსარტანს); ნიანიას კი მისცა თმოგვი და სხვა მამულები, ვარდანს – ასკალანა, და, იოანეს თხოვნით, ჯაყელის გვარს – რაღაც გამოსადეგი წოდება „უტაგებისა“. მაგრამ ეს თვითნებობა კიდევ მალე გამეორდა იოანეს მხრით, სხვების გაურყველათ. მაშინ გიორგიმ შეკრიბა ჯარები საქართველოს ყველა ნაწილიდან, მიიწვია აგსარტანი, რომელთანაც ის უფრო განწყობილი იყო, ვიდრე მამისი ბაგრატი, და ალყა შემოარტყა სამშვილდეს. იოანემ დაინახა, რომ ამ ციხეში გამაგრება არ შეეძლო, დასტოვა იგი და სომხეთის მთებში გაიქცა. ბოლოს მის ერდგულობაზე დაიფიცა – და მიიღო სამშვილდე და კლდეკარი.

მაგრამ დაუცხრომელმა იოანემ მოინდომა თავისი მამის მიბაძვა და იმასავით მოქმედება – და გასტეხა ფიცი, თუმცა მამამისს ეს არაოდეს არ უქნია. განჯის ამირს საიდუმლოთ მოელაპარაკა და მიყიდა მას ბაგის-ციხე, ქართველთ გარნიზონი კი მოატყუა, რომ ეს საქმე მეფის სურვილით მოხთაო. ამას შემდეგ ის აღარ ელოდა არავითარ შეწყნარებას არც მეფისგან და არც ხალხის აზრისაგან და ამიტომ წაიყვანა თან თავისი შვილი ლიპარიტი, წავიდა სულტანთან და მორჩილება გამოუცხადა. მაგრამ ვერც მალექმას კარზე მოისვენა. რატომღაც იქიდან ის

უკანვე საქართველოს გამოიქცა. თურქები დაედევნენ მას, გარშემოერთყენ სამშვილდეს, სადაც ის ფიქრობდა თავის შეფარებას, და ტყვეთ ჩაიგდეს ხელში დედა-წულიანათ და აუარებელ ხელქვეითიანათ და ყველა სპარსეთს წაიყვანეს.

რაკი ამბოხებანი თავიდან მოიშორა, გიორგიმ მალე აღადგინა მშვიდობიანობა თავის მამულში; ამასთანავე ისარგებლა ბერძნების შესუსტებული ძალდონით, რომელთაც ამ დროს მცირე აზიაში თურქების დაპყრობათაკენ ეჭირათ თვალყური, და დაიფლო ანაკოფია და აუარებელი ციხე კლარჯეთსა, შავშეთსა და ჯავახეთში და არტანის საერისთაოში; – ეს ციხეები ან სულ მიტოვებული იყო ბერძნებისაგან და ან სუსტ გარნიზონებს ეჭირათ. ამას გარდა გრიგოლ ბაკურიანმა, რომელიც ალპ-არსლანის პირველი შემოსევის დროს ქალაქ ანისის ერთი მართველთაგანი იყო, მისცა მას შემთხვევა – დაეჭირა ყარსი, ვანანდი, აზიაც-ფორი და კარნიფორი და გაედევნა ამ ქალაქებისა და მაზრებიდან თურქები.

ამას შემდეგ თურქებმა საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის საზღვარზე დაიწყეს გაძლიერება და ავაზაკური ცარცვა-გლეჯა. გიორგი გავიდა მათ წინააღმდეგ ძლიერი ჯარით, მაგრამ დაბა ქველის მახლობლათ ანაზდათ თავს დაესხა მას თურქების რაზმი ახმადის წინამძღოლობით და სრულიად დაამარცხა. გამარჯვებულებმა ფრიად დიდი ალაფი მოიტა-

ცეს; სხვა ნივთებს გარდა იმაში იყო გიორგის აუარებელი განძი: სუფრის მოწყობილობა წმინდა ოქროს და ვერცხლისა, ურიცხვი სხვადასხვა ძვირ-

ფასი ჭურჭლეულობა, მშვენიერი სამეფო კარავი და სხვა მდიდრული აუარებელი ნივთი. გიორგი აჭარით იმერეთს გაიქცა. „ქართლოს-ცხოვრება“ ამბობს, რომ თურქები განცვიფრებული იყვნენ, როცა ქართველთ მეფის სალაშქრო ნივთებს ხედავდნენ; ისინი არსად მოელოდნენ იმდენი სიმდიდრის შოვნას და ისე უხვად დაჯილდოებას თავისი სამხედრო შრომისათვის, როგორც საქართველოშიო, თუმცა წინათ ეს არ ეგონათო; ამიტომაც გადასწყვიტეს – დროებით თავი დაენებებიათ მცირე აზიაში ომებისათვის, და 1080 წლის ივნისში მთელი თავისი ძალებით საქართველოს შეესივნო.

VIII.

საქართველოს დაჭერა სელჯუკების მიერ.

საქართველოს აოხრება თურქებისაგან; იმათი სასტიკი მოქმედებანი და გიორგის გამგზავრება მალექმასთან.

გიორგის უზომიერობამ და აჩქარებულობამ ფრიად დიდი უბედურებანი წაკიდა სამეფოს. გიორგიმ მით დაიწყო თავისი მართველობა, რომ დააცხრო იმ პირთა ამბოხებანი, რომელნიც უწინდელი წესრიგის დარღვევის გამო უკმაყოფილოთ იყ-

– 139 –

ვენ; და როცა ისინი დააცხრო, არა თუ არ იზრუნა საქართველოს შინაგანისა და გარეგანი უშიშროების მტკიცე საფუძვლისათვის, არამედ დიდი ხნის განცალკევებული მამულების უზომო დაპყრობით მიიქცია მტრების ყურადღება, რომელნიც, მოახლოებულ გარემოებათა გამო, საქართველოზე არ

ფიქრობდენ და რომელთაც შეიძლება სრულიადაც დაევიწყებიათ იგი. კლარჯეთი შავი ზღვის ნაპირამ-დი, შავშეთი, აჭარა, სამცხე, ქართლი, არგვეთი, სამოქალაქო და ჭყონდიდი უცებ აივსენ თურქების ლაშქრებით. მათ ერთბაშათ დაიმონეს მცხოვრებთა მთელი ის ნაწილი, რომელმაც მათგან თავის შეფარება ვერ მოასწრო. ერთ დღეს დსწვენ ქუთაისი, არტანუჯი და აუარებელი მონასტერი კლარჯეთში. ამ ქვეყნის საშინელ უბედურებას აგვიწერს დამსწრე „ქართლის-ცხოვრებაში“. სადაც კი ნახავდენ მლოცველსა და სხვერპლის მწირავ ღვდღლებს, თვით მათ ხმლით სხვერპლავდენ განრისხებულ ღვთაებას ხალხის ცოდვებისათვის; მოხუცნი დიდ შეწყალებას ვერ იწვევდენ ბარბაროსებში, ქალებსა და ქალწულებს ნამუსს ხთიდენ, ბავშვები ტყვეთ მიყავდათ. შემდეგ თურქებმა საქართველო დაანაწილეს თავისი რაზმების რიცხვის მიხედვით, თოვლის მოსვლამდი გაცარცვეს და გაამვალტყავეს იგი და შემდეგ სამხრეთის ქვეყნებში წავიდენ. გაზაფხულზე დაბრუნდენ და განაგრძეს ძებნა, რომ წაეღოთ დანარჩენი, რის გატანაც ზამთრამდი ვერ მოასწრეს.

– 140 –

მცხოვრებლები დაიმალენ ტყეებსა, მთებსა და გამოქვაბულებში, მიუტოვეს თურქებს დაუხნავი და დაუთესავი მიდვრები და თვითონ უჭმელობით და უბინაობით იხოცებოდენ. მაგრამ თურქები საქართველოდან არ გადიოდენ; ღვთის ტაძრები მათ თავის ყაზარმებათ აქციეს და წმინდა საკურთხეველნი – უწმინდურების ადგილებათ. რადგან მიწის ზედაპირზე ვერაფერს პოულობდენ, საფლავების თხრა იწყეს და იქ ეძებდენ საშოვარს. ზამთრობით ისინი მიდიოდენ ხოლმე, მაგრამ ქართველებს თავისი თავშესაფარი ადგილების მიტოვების ეშინოდათ და ამიტომ საჭიროება, ყინვები და სხვადასხვა ავანტიურაობა

მუსრს ავლებდა მათ. როცა დროებით სტოვებდენ ხოლმე თურქები ამ მხარეს, იქ ნადირები ესახლებოდენ, რადგან ადამიანთა გახრწნილ გვამებს დაუღვევლათ პოულობდენ აქ საჭმელათ. ამგვარი უბედურება გაგძელდა რამდენმე წელს; შველა არსაიდან ჩანდა. მცხოვრებლები არ სტიროდენ, მძიმე მწუხარებამ შეაშრო მათ თვალზე ცრემლები. მიწის ძვრამ, რომელიც მთელ წელს გაგძელდა, საქართველოს სხვადასხვა ნაწილში თითქმის ყველაფერი დააქცია, რაც კი თურქებს გადარჩენოდათ.

დასასრულ, როცა ხალხი თითქო შეეჩვია თავის უბედურებას და რამდენათმე გონს მოვიდა, მე ფეს წინადადება მისცა – სპარსეთს წასულიყო და მალექმასთავის შეწყალება ეთხოვა. გიორგის უნდა შეესრულებია ხალხის აუცილებელი სურვილი, მან

– 141 –

გადასწყვიტა ეს საშიშარი მოგზაურობა და მივიდა სულტნის სამყოფელ ადგილას. მალექმამ იგი მოულოდნელი აღერსითა და პატივისცემით მიიღო. ის დათანხმდა საქართველოდან თავისი ჯარების გაყვანაზე, მაგრამ თხოულობდა, რომ თურქების შემწეობით გიორგის კახეთიც შეეერთებია თავისი სამეფოსათვის და ყოველწლივ მთელი საქართველოდან წარედგინა მისთვის ხარკი. გიორგიმ მიიღო ეს ვალდებულება და უკან დაბრუნდა; მას სულტანმა თან გამოაყოლა თურქების რაზმი – როგორც მისი პირადი უშიშროებისათვის, აგრეთვე იმისთვის, რომ შემწეობა ამოეჩინა მეფისა და თურქების სხვა ჯარებისათვის კახეთის დაპყრობაში. მაგრამ როცა კახეთს მოვიდა, ისე უხეიროთ და უზრუნველათ წაიყვანა საქმე, რომ ზამთრამდი ვერაფერი მოასწრო, და ზამთარში კი იმერეთს წავიდა და იქ დარჩა, თითქო თავის თავზე არაფერი ვალდებულება მიეღოს, როცა ამ ვალდებულების ასრულებაზე იყო დამოკი-

დებულის საქართველოს სვებედის შეცვლა. ამასობაში აგსარტანი მალექშასთან მივიდა, მოაგონა მას, რომ თურქების ერდგულობისათვის ჯერ კიდევ ალპ-არსლანის დროს მიიღო მან მამადიანობა, დაპირდა ყოველწლივ ხარკის ძლევას და ზურგამაგრებული დაბრუნდა კახეთის მპყრობელათ. ქართლის საქმეები კი იმავე უბედურ მდგომარეობაში დარჩა.

უმთავრესი შეცთომები:

- 1) პირველ თავებში, საცა სახელწოდება ემირი იყოს ნახმარი, ამირი წაიკითხეთ.
- 2) ქორეპისკოპოზი-ს მაგიერ წაიკითხეთ ქოროკოზი. (გვ. 34, 45, 48, 54, 61, 83, 84).
- 3) მე-60 გვერდზე დაბეჭდილია შვებენ და 85-ე გვერდზე ანი; წაიკითხეთ: შეხვდენ, ანისი.